

# ERUDITIO – EDUCATIO

A Selye János Egyetem Tanárképző Kara tudományos folyóirata  
Vedecký časopis Pedagogickej fakulty Univerzity J. Selyeho v Komárne  
Research Journal of the Faculty of Education of J. Selye University

2010/1–2  
(5. évfolyam)

## Tartalom

<b>TANULMÁNYOK</b> .....	<b>3</b>
<i>Varga Józsefné Horváth Mária</i> : A szerb ortodox közösség keresztnev-választási szokásai Győr-Újvárosban a 18. században .....	3
<i>Varga Andrea</i> : Magánhangzó-jelenségek Gellér község nyelvújításában .....	21
<i>Vajda Barnabás</i> : Levéltári adalékok Dunaszerdahely várostörténetéhez .....	41
<i>Szitás Péter</i> : (Világ)végjátékok (II. rész) .....	57
<i>Németh Margit – Stredl Terézia</i> : Pedagógusi készségtár: Empátia .....	83
<i>Jaskóné Gácsi Mária</i> : Énkép, önismeret, önértékelés .....	93
<i>Balogh Csilla</i> : Múzeumpedagógia .....	105
<i>Nagy Melinda</i> : A Tudományos Diákköri Konferencia tapasztalatai a Selye János Egyetemen .....	123
<b>FÓRUM</b> .....	<b>133</b>
<i>Albert Sándor</i> : Iskola és értékek .....	133
<i>Lőrincz Julianna</i> : A nonverbális elemek szerepe a szövegreprodukcióban .....	139
<b>RECENZÍÓK</b> .....	<b>147</b>
<i>Tölgyesi József</i> : Reformpedagógiai koncepciók, alternatív megoldások .....	147
<i>Bajcsi Ildikó</i> : Interetnikus és interkulturális kapcsolatok Dél-Szlovákiában .....	149
<i>Somogyi Éva</i> : Speculum kettő, három..., avagy folytatódik az „Antropológiai kistükör” .....	152
<i>Küllös Imola</i> : Ósdi állatosdi .....	156
<i>Balásné Szalai Edit</i> : Nyelvi jelentés és variativitás .....	159
<i>Misad Katalin</i> : A fordítás mint közvetítés .....	160
<i>Lőrincz Julianna</i> : Az igeaspektus mint sajátos szláv igei kategória .....	164
<b>HÍREK</b> .....	<b>171</b>
<i>Nagy Melinda</i> : Megemlékezés a genetika és az evolúció korai képviselőiről .....	171
<b>SZERZŐINK</b> .....	<b>174</b>

**Alapító főszerkesztő:***Erdélyi Margit***Főszerkesztő:***Liszka József***Munkatárs:***Pongó István***Szerkesztőbizottság:**

*Doc. Ing. Albert Sándor, CSc., Eo.Prof.; doc. PhDr. Cséfalvay Zsolt, PhD.; RNDR. Csiba Peter, PhD.; doc. PhDr. Erdélyi Margit, CSc., Eo. Prof.; Prof. Dr. Hans-Joachim Fischer; Prof. Dr. Földes Csaba, DrSc.; Prof. Dr. Kovátsné Németh Mária; doc. PhDr. Liszka József, PhD.; Prof. PhDr. ThDr. Peres Imre, PhD.; Prof. PhDr. PaeDr Perhács János, CSc.; Prof. Ing. Stoffa Veronika, CSc.; Prof. Dr. Szabó András, DrSc.; Prof. Dr. Szabó Péter, PhD.; **doc. Szarka László, CSc. (elnök)**; doc. RNDR. Tóth János, PhD., Eo.Prof.; doc. Dr. Tölgyesi József; Prof. Dr. Varga J. János, DSc.*

**Nyelvi szerkesztő:***Vajda Barnabás***Jazyková úprava:***Patrik Šenkár***Language editor:***Vojtek Sándor***Sprachliche Redaktion:***Pongó István*

Ez a számunk az **MTA Műhelytámogatási Program**  
anyagi segítségével jelent meg.

**A szerkesztőség címe:** Pedagógická fakulta Univerzity J. Selyeho; P. O. Box 54, SK-945 01 Komárno  
**Tel.:** +421-35-3260-647; +421-35-7901-752 ● **E-mail:** liskaj@selyeuni.sk ● Kiadja a Selye János Egyetem  
Tanárképző Kara (Komárom) ● **Borító és nyomdai előkészítés:** Liszka Szabolcs ● **Nyomta:** Valeur Kft.  
Dunaszerdahely ● ISSN 1336-8893

**Adresa redakcie:** Pedagógická fakulta Univerzity J. Selyeho; P. O. Box 54, SK-945 01 Komárno  
**Tel.:** +421-35-3260-647; +421-35-7901-752 ● **E-mail:** liskaj@selyeuni.sk ● Vydáva Pedagógická fakul-  
ta Univerzity J. Selyeho (Komárno) ● **Obal a tlačiarenská príprava:** Szabolcs Liszka ● **Tlač:** Valeur s.r.o.  
Dunajská Streda ● ISSN 1336-8893



# A szerb ortodox közösség keresztnév-választási szokásai Győr-Újvárosban a 18. században

Varga Józsefné Horváth Mária

## 1. A vizsgálat tárgya

A szerb ortodox közösség keresztnéveinek vizsgálati helyszíne Újváros, amely ma Győr nyugati területén található városrész. A 16. században, a török időkben alakult ki, kezdetben önálló településként szerveződött, majd egyre szorosabban kapcsolódott Győrhöz. Lakossága még a 18. században is mind etnikai, mind vallási tekintetben sokszínű volt. A 17. század kezdetén telepedett le a magyar és német ajkú lakosság mellé egy szerb közösség, akik görögkeleti vallásúak voltak. A későbbi századok folyamán fokozatosan csökkent a számuk az elköltözés vagy a beolvadás miatt.

Tanulmányomban a keresztnéveket vizsgálom, de az adatok, eredmények bemutatása előtt röviden a keresztnév elnevezés használatára is ki kell térni, hiszen ezt a szakkifejezést tulajdonképpen csak a hagyomány védi. Ugyanis a keresztnév szó alkalmazása nem fogadható el a keresztnév névhasználat rendszeressé válása előtt viselt nevekre, de a nem keresztény vallásúak által választott nevekre sem. Indokolt lenne a Hajdú Mihály javasolta *egyéni név* vagy *egyénnév* (Hajdú 2003, 347) meghatározás bevezetése, így történelmi koroktól, vallástól függetlenül mindenkire alkalmazható lenne e fogalom. Hoffmann István abban a tanulmányában, amelyben a személynévrendszer leírásához keresi az egyértelmű terminológiát, *választott név*-ként tárgyalja, mivel „a névadók valamilyen meghatározott névállományból, névlistából választott nevet ruháznak rá az elnevezettre” (Hoffmann 2008, 9). Jelen munkámban – elfogadva, hogy a megjelölés nem tökéletes – az eddigi hagyományos megnevezést követve keresztnévként emlegetem a családnevet követő, születéskor választott neveket. Indokolja a döntésemet a terminológia kialakulatlansága, valamint az, hogy 18. századi keresztény közösségek névanyagát vizsgálom, tehát a megnevezés fedi a mögötte álló tartalmat.

A keresztnév-választás korszakonként változik. A választást sok nyelven kívüli tényező befolyásolja. A keresztnév funkciója az, hogy egy kisebb közösségen belül identifikálja az elnevezettet. E név fogalmában kétségtelenül benne van a választás ténye. Azonban a választási folyamatban az elnevezett szerepe kisebb fontosságú, mint a névadó személyé. Azaz a keresztnévadás kapcsán tudatos választásról beszélhetünk, de ez a választás elsősorban a névadó közösség kultúráját, ízlését, gondolkodását, hagyományrendszerét mutatja meg. A keresztnév

nem hordoz információt az elnevezettről, tehát a név és az elnevezett közötti kapcsolatban nincs motiváltság. Éppen ezért nem tudjuk megfogalmazni azt, hogy az elnevezett és a név között milyen kapcsolat van, az elnevezett milyen oknál fogva kapta az adott nevet. Viszont a név és a névadó közötti viszony szorosabb, a választott név a névadó személyéről vagy az elnevező közösségről sok információt közölhet. Tehát a keresztnév-választási szokások vizsgálata a közösségről nyújt képet, a közösségnek a kor vagy a körülöttük élők szokásaihoz, értékrendjéhez való illeszkedéséről, vagy éppen ellenkezőleg: az identitásuk őrzéséről, a hagyományaikhoz való ragaszkodásról.

A 18. századi névadási szokások kialakulásáig hosszú út vezetett. Az egyházi keresztnévasítás rendszeressé válása előtt a régi világi személynevek töltötték be a tulajdonnév egyedjelölő szerepét. A magyarság névkincse a honfoglalás előtt is rendszert alkotott, tükrözte a nép gondolkodásmódját, értékrendjét. Pais Dezső *Régi személyneveink jelentéstana* című munkájában ezt a rendszert mutatta be (Pais 1921–1922). Ezek a korai egyénnevek máig megőrződtek a családnéveinkben (*Finta, Csoma, Bot, Kő*). Fehértói Katalin Árpád-kori személynévtárába (Fehértói 2004) sorolt egyénnevek egy része szintén a családnévekben él tovább (például: *Farkas, Péntek*).

A 13. század végétől elkezdődött (Hajdú 2003, 359) az egyházi nevek használata, azaz olyan névgyűjteményekből (*mártirológiumokból*) válogatták a keresztnéveket, amelyek a korai kereszténység időszakának vagy a középkor mártírjainak, szentjeinek nevét tartalmazták. A 17. század tájától az 1586. évi *Martyrologium Romanum* lett a hivatalos névjegyzék 4296 névvel, és ennek következményeként az egyházi keresztnévválasztás lassan háttérbe szorította a korábbi magyar névadási szokásokat. A reformáció sem tudott változást előidézni, amely ugyan szabad névválasztást engedélyezett, de ennek hatását erősen visszafogta az előző nemzedék nevének átörökítése. A katolikus névadásban tehát a védőszentek nevéhez kötődött a névválasztás, de hiába volt a mártirológiumok több ezer névkínálata, a 18. század felé közeledve egyre kevesebbet viseltek ezek közül. A protestáns egyházakban pedig a névöröklés erősödött meg, és emiatt csökkent a viselt nevek mennyisége. Így a 16–18. századot a keresztnévkincs elszíntelenedése jellemezte. Mint látható, a hagyomány tisztelete idézte elő a névanyag szűrkeségét. Munkámban ezt az időszakot mutatom be, kiemelve a szerb ortodox névadást. Néhány esetben összehasonlítom a görögkeleti névválasztást a település katolikus, valamint protestáns felekezeteinek névadásával, hogy látható legyen a felekezetek gondolkodásmódjában mutatkozó különbség.

Az adatgyűjtéshez a szerb ortodox közösség anyakönyveit használtam fel. A születési anyakönyvek adatai mellett a házassági és halotti anyakönyvek bejegyzéseiből – meghatározott szempontok szerint – szintén válogattam. Különleges élmény volt ezeket az anyakönyveket tanulmányozni, hiszen mint ismert, a római katolikus anyakönyvek latin nyelvűek, az evangélikus és református anyakönyvek a 18. század nagyobbik felében magyar nyelven íródtak, a szerbekét pedig cirill betűs írással egyházi szláv nyelven vezették.

Újvárosban a 18. században négy felekezet együttéléséről beszélhetünk: római katolikusokról, evangélikusokról, reformátusokról és görögkeletiekről. A 19. században ötödik felekezetként majd a zsidó közösség települ le, és válik egyre jelentősebbé Újvárosban. Az 1700-as években a legnagyobb vallási közösséget a római katolikusok alkották. Nagyságukat tekintve másodikként az evangélikusokat, harmadikként a reformátusokat, és a legkisebb közösségként a rácokat, azaz a szerb ortodox vallásúakat kell megemlítenünk.

Az újvárosi anyakönyvezés a 17. század végén indult meg mind a római katolikus, mind a protestáns felekezeteknél. A görögkeleti anyakönyvezésről ez idő tájt nincsenek adatok a levéltárakban. Azt feltételezhetjük, hogy a kis közösség számon tartotta megszületett és meghalt tagjait, hiszen sok adat, tény utal arra, hogy ugyan kevesen voltak – egy 1787-ben készült összeírás szerint 96 fő –, ennek ellenére mégis 1727-ben megépítették a régi, fából készült templomuk helyén a ma is látható barokk stílusú Szent Miklós templomukat, amelynek ikonosztázionja, stallumai művészettörténeti szempontból igen nagy értéket képviselnek. Bizonyára anyakönyveket is vezettek, de ennek sem Győrben, sem Szentendrén nincs nyoma. A Magyar Országos Levéltár szintén csak 1777-től őrzi az újvárosi gyülekezet anyakönyveit. Azonban az is lehetséges, hogy nem is léteznek korábbi, rendszerezett adatok, mivel Milan Dujmov szerint is az 1777-es évszám a vízválasztó. „1777-ben Sofronije Kirilović [1774–81 között ő a püspök] bevezette az anyakönyvek általános használatát az összes szerb ortodox plébánián, természetesen egyházi szláv, illetve szerb nyelven kellett az adatokat bejegyezni. Eddig csak néhány egyházközségben vezettek anyakönyvet” (Dujmov 2007, 77). 1777-től valóban megtalálhatók cirill betűs írással a győri közösség anyakönyvei is. Így adatokat csak ettől az időszaktól kezdődően tudtam gyűjteni. Az ortodox keresztelési anyakönyvekből nemcsak az újszülöttek, de a szülők, a házassági anyakönyvekből a beírt házassultak, valamint a halotti anyakönyvekből az idősebb személyek nevét is kigyűjtöttem, ezek alapján az 1750 körüli időtől felmérhetők a szerb ortodox névadási szokások.

A 18. század második feléből gyűjtött keresztnévek vizsgálatát két korszakra osztottam fel, két szinkron egységet különítettem el. Az így kapott adatok alapján az adott időszakok jellemző, illetve gyakori keresztnéveit, a kor névdivatját, névadási szokásait mutatom be (1750–77; 1778–1800). A két korszak mindegyike megközelítően egy-egy nemzedéknyi időtávolságot ölel fel. A különböző időszakok szinkron egységei mellett a diakroniát is figyelembe vettem az elemzéseknél és a névdivat alakulásának vizsgálatánál.

Első elemzési szempontként röviden összehasonlítom a négy felekezet névanyagát, kitérek a névgyakoriságra, azonban részletesebben a görögkeleti vallású szerb közösség névkincsét, névadását mutatom be.

## 2. A keresztnévek mennyiségi vizsgálata

Az 1700-as évek második feléből 3083 keresztnévet kategorizáltam. Ebből 1602 a férfi, és 1481 a női keresztnév.

nevek száma:	r. katolikus:	evangélikus:	református:	szerb ortodox:	összesen:
férfinevek:	872	538	83	109	1602
női nevek:	744	501	79	157	1481
összesen:	1616	1039	162	266	3083

1. táblázat: A négy felekezet elnevezetteinek száma

A római katolikus és az evangélikus felekezet elnevezetteinek a száma megközelítően azonos. A református és a görögkeleti közösség keresztnéveinek mennyisége viszont jóval alacsonyabb az előzőeknél. A nevek számában mutatkozó nagy különbségek miatt a felekezeti névadás és a felekezeti névhasználat összehasonlítását nem lehet a négy különböző vallási közösség névkincsének összevetésére alapozni, valójában csak az elnevezettek és a nevek számának egymáshoz viszonyítására van lehetőség. Azonban az ortodox felekezet neveinek eltérő jellege különlegessé teszi a vizsgált szerb névanyagot.

		elnevezettek száma:	
		I.	II.
r. katolikus:	férfi	443	429
	nő	367	377
evangélikus:	férfi	359	178
	nő	343	158
református:	férfi	44	38
	nő	34	45
szerb ortodox:	férfi	54	55
	nő	105	52

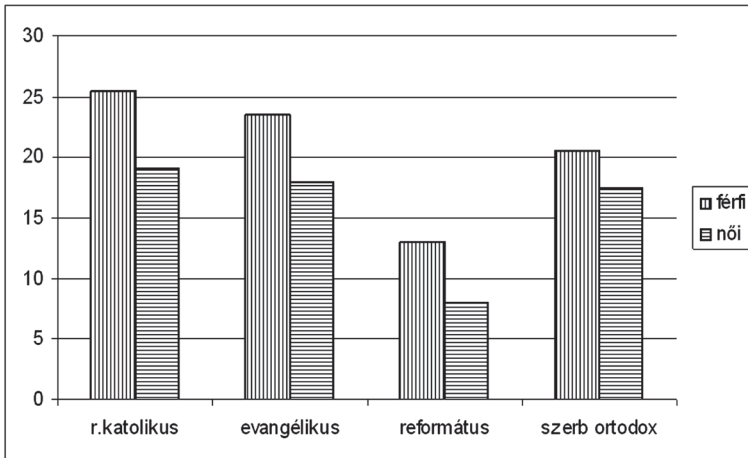
2. táblázat: A négy felekezet elnevezetteinek száma korszakonként

A női keresztnévek száma valamivel kevesebb – szinte minden felekezet esetén –, mint a férfikeresztnéveké. Ez a jelenség korábbi vizsgálatokból is ismert. Általában 10 százalékkal kevesebb a női keresztnévek száma a férfinevek számánál (Gergely 2005, 129; 165; Hajdú 2003; Varga 2006, 115). Okai között nem elsősorban a születésszámbeli különbség szerepel, sokkal inkább a kor szemlélete tükröződik vissza. Az anyakönyvezés kezdetén előfordult, hogy a megszületett lánygyermek nevének nem jegyezték be, csupán a fiúkéét (Varga 2006, 160). A szerb ortodox keresztnévek csoportjában viszont a női nevek magasabb száma mutatkozik meg, de ezt csak a más módszerrel történt az adatgyűjtés eredményezte.

		keresztnévek száma:		
		I.	II.	átlag:
r. katolikus:	férfi	28	23	25,5
	női	19	19	19
evangélikus:	férfi	26	21	23,5
	női	18	18	18
református:	férfi	15	11	13
	női	7	9	8
szerb ortodox:	férfi	22	19	20,5
	női	17	18	17,5

3. táblázat: A választott keresztnévek száma korszakonként

Nemcsak a női elnevezettek száma alacsonyabb, hanem a női keresztnéveké is, ez alól a szerb egyházhoz tartozók sem jelentenek kivételt. Mindegyik felekezet esetében igaz a megállapítás, hogy a férfikeresztnévek változatosabbak, többféle névre kereszteltek fiúgyermekeket, mint lányokat. A két időszakban előforduló keresztnévek átlaga szintén ezt igazolja. A táblázat utolsó oszlopában látható számok az egyes korszakok neveinek számából kialakult átlagos névszám, amely minden felekezet esetén magasabb a férfiaknál, mint a nőknél. Mind a férfi, mind a női nevek között a katolikusoknál legnagyobb a névegyedek mennyisége. Az evangélikusokét követi sorrendben a görögkeletiek névanyaga, végül a legszínvonalabb a református keresztnév-választás. Az országosan jellemző adatokkal egybecsengenek az itt látott eredmények, miszerint a katolikus névválasztás gazdagabb, mint a protestáns (Gergely 2005, 48).



1. diagram: A keresztnévek átlagszáma felekezetenként

### 3. A keresztnévek gyakorisági vizsgálata

A keresztnévek gyakoriságának vizsgálata tájékoztat a kor névválasztási szokásairól és annak névizléséről, névdivatjáról. A divat mögött pedig a gondolkodásmód, az értékrend, az emberi lélek világa rajzolódik ki. Sokféle magyarázat tudunk arra, hogy miért éppen a *János* és az *Erzsébet* keresztnév lett a 18. század listavezetője (Hajdú 2003, 397–399). De talán minden újabb névtani vizsgálat tud még az eddig feltárt indokokhoz egy újabbat hozzá tenni.

A leggyakoribb keresztnévek bemutatása előtt a nevek megterheléséről szölok. A keresztnévek megterheltségének elemzésekor a római katolikus és a két protestáns felekezet választott keresztnéveit együtt és egymással összehasonlítva vizsgálom, viszont a kisszámú görögkeleti gyülekezet neveiről általában külön írok.

A 18. század során a névadók által választott férfi, majd női nevek megterheltségét az alább következő táblázatokban mutatom be.

	I.	II.	18. sz.
r. katolikus:	15,8	18,6	40,9
evangélikus:	13,8	8,5	35,7
református:	2,9	3,5	17,4
szerb ortodox:	2,8	2,8	3,9

4. táblázat: A négy felekezet férfikeresztnéveinek relatív megterheltsége

A férfikeresztnévek esetében a relatív névterhelés (elnevezettek és a nevek hányadosa) alacsony. A többi vallási közösségéhez képest magas a katolikusoké, azt követően pedig az evangélikusoké. De ezek az értékek is lényegesen



elmaradtak az országos átlagtól (Hajdú 2003, 427). Az egész századra kivetített névterhelési mutatók sem nevezhetők túlságosan magasnak. (Az összes elnevezett és az összes választott név hányadosa.) Az utolsó oszlopban feltüntetett értékek mutatják meg legjobban, hogy a felekezetek közül melyikben a legmegterheltebb a névanyag. A szerbek színesebb, változatosabb névhasználata jól érzékelhető a névterhelési mutató alacsony voltából.

	I.	II.	18. sz.
r. katolikus:	3,1	3,7	1,6
evangélikus:	2,8	1,7	1,4
református:	0,6	0,7	0,7
szerb ortodox:	0,1	0,1	0,2

5. táblázat: A négy felekezet férfikeresztszerveinek abszolút megterheltsége

A különböző felekezetek számában nagy az eltérés, ezért az abszolút névterhelést (Hajdú 2003, 426), azaz az egy évre kiszámított névterhelési mutatót is figyelembe vettem. Így az egyes felekezetek névanyaga már jól összehasonlítható. Az egy évre kivetített névterhelési mutató segítségével az újvárosi névanyag más vizsgálatok eredményeivel is összevethető. Az abszolút terheltségi mutató szerint megállapítható, hogy a katolikus névanyagban nőtt a nevek megterheltsége. A második korszakban a katolikusoktól viselt nevek mutatója lényegesen magasabb mindegyik más felekezet névterheltségénél, az evangélikus közösség névterhelésében viszont csökkenés mutatkozott. A református és a görögkeleti felekezet keresztszerveinek névterhelése mindegyik korszakban nagyon alacsony. Hajdú Mihály országos összesítésben végzett vizsgálata (Hajdú 2003, 427) szerint 1770 és 1800 között a férfikeresztszervek terheltsége országosan 3,44. Ezzel a számmal csak a katolikusok névterheltsége mutat rokonságot, a másik három felekezeté ebben az időszakban jóval alacsonyabb. Az újvárosihoz hasonlóan alacsony a 18. századi rábaközi keresztszervek abszolút terhelése is, hiszen 2,1 és 1,3 közötti (Varga 2006, 156).

A női nevek választása néhány ponton más eredményt mutat, mint a férfiak névadása.

	I.	II.	18. sz.
r. katolikus:	19,3	19,8	50,2
evangélikus:	19,1	8,3	45,3
református:	4,8	5,0	23,9
szerb ortodox:	6,6	3,5	6,5

6. táblázat: A négy felekezet női keresztszerveinek relatív megterheltsége

A relatív terhelés korszakonként igen nagy ingadozást mutat aszerint, hogy mekkora létszámú közösség neveit vizsgáljuk. Azonban az elnevezettek számától függetlenül az újvárosi felekezetek mindegyikénél nagyon alacsony ez a mutatószám. Az egész század névhasználatát jellemző relatív megterheltség szerint ugyancsak az fogalmazható meg, hogy az országos eredmények alatt marad a relatív névterhelés (Hajdú 2003, 427). A sorrend ugyanaz, mint a férfikeresztnevek esetében, tehát a legmegterheltebbek sorrendben a katolikus, aztán az evangélikus, a református és a görögkeleti keresztnevek.

	I.	II.	18. sz.
r. katolikus:	3,9	4,0	2,0
evangélikus:	3,8	1,7	1,8
református:	1,0	2,1	1,0
szerb ortodox:	0,2	0,14	0,17

7. táblázat: A négy felekezet női keresztneveinek abszolút megterheltsége

Az egy évre vonatkoztatott terhelés reálisabban mutatja meg a névválasztás gyakorlatát. A női keresztnevek esetén szintén a katolikus közösség névanyaga emelkedett ki, ebben a közösségben választottak többen azonos nevet. A protestáns gyülekezetek tagjainak névadási szokásai nagyrészt egyeznek a katolikusokéval. Mindenütt máshol 1–3 között mozog a nevek megterheltsége, nem nagy az ismétlődés.

A Hajdú Mihály által közölt 1770 és 1800 közötti országos eredmény szerint a női nevek egy évre számított terheltsége jóval magasabb: 6,24 (Hajdú 2003, 427). Viszont a Rábaközben végzett vizsgálataim alapján azt állapíthatom meg, hogy az újvárosi női katolikus és evangélikus keresztnevek megterhelése nagyobb, mint a rábaközieké. A Rábaközben a 18. század különböző korszakaiban 1,5; 2,4; 2,4 és 1,9 a névterhelés mutatója, tehát Újváros alacsonyabb mutatószámaival egyezik meg. A 18. század utolsó harmadában Gödöllő (Raátz 1996) és Nógrád (Hajdú 1968) keresztneveinek a megterheltsége hasonlóan alacsony, mint a rábaközi és – részben – az újvárosi nevéké.

Tehát az egyes korszakok névhasználatára alapján kialakított relatív, de főként az abszolút névterhelés azt mutatja, hogy Újváros keresztnévadása viszonylag változatosnak tekinthető. A névterhelés az országos átlag alatt maradt. Az egyes nevek vizsgálatakor viszont tapasztalható, hogy néhány név a nagyon megterheltek között található. A 18. században Újvárosban – szinte az állapítható meg, hogy felekezettől függetlenül – a férfikeresztnevek között a legtöbbször választott három név a *János*, *István* és *Mihály*. A két protestáns gyülekezetnél a felsorolt nevek pozíciószáma teljesen azonos az egész századra vetített

névgyakorisággal, a katolikusoknál viszont némi eltérés mutatkozik, ott az első három helyen a *János, József, István* található, a *Mihály* sorrendben a negyedik. A női névadásban a 18. századi, felekezetektől független összesítésben az *Erzsébet, Katalin, Éva* keresztnév áll az élen. A felekezeti névválasztás okozta különbségeket is figyelemmel kísérve az állapítható meg, hogy ez a sorrend a protestánsokéval azonos, viszont a katolikus névviselet alapján az *Anna* keresztnév kerül a harmadik, az *Éva* pedig a negyedik helyre. A görögkeleti névválasztásban a *János* szintén listavezető, nagyon népszerű, a női nevek között a *Katalin* és az *Anna* ugyancsak előkelő helyet foglal el, de a sorrend eltér az imént megismertektől.

#### 4. A szerb ortodox közösség keresztnévei 1750–1800 között

A névanyag bemutatása előtt néhány gondolatban az újvárosi szerb közösségről rajzolok képet. Újvárosban 1607-ben telepedtek le szerb nemzetiségű családok, akiket akkor rácként emlegettek. Önálló kis közösséget alkottak, saját szabályaik szerint élhettek a káptalannal kötött egyezés alapján. A 17. század elején 92 házban 116 szerb család lakott (Perger 2002, 7). Az 1751-es egyházi összeírás az ország egész területére vonatkoztatva azt jelzi, hogy „az ortodox szerbek száma főleg a nagyobb városokban csappant meg, mint Győr, Komárom, Esztergom, Vác...” (Dujmov 2007, 78). Szintén ezt igazolja a II. József-féle összeírás, mely szerint a 18. század végén már csak 96 szerb személy élt 15 házban.

A 17. században már állt egy fából épített templomuk, amelyet 1727-ben lebontottak, és a helyén téglából épült szép barokk templomot emeltek. Az 1700-as évek első felében sok szerb közösségben nagy építkezések zajlottak. „Előbb a városokban, majd a kisebb településeken is a régebbi, fából épült templomokat nagyobb, kőből épült és díszesebb szentélyek váltották fel” (Dujmov 2007, 72). Ekkor készült el a győri templom is. A ma is meglévő templomnak értékes belső berendezése van, szép ikonosztázion díszíti. A templom mellett építették fel a parókiát, korábban a körül volt a temető is, melynek régi sírkövei ma is láthatók.

Az ország területén 1557 után épült ki – ismét, mivel korábban már létezett – a szerb egyházszervezet, megszerveződtek a püspökségek. A győri és vele együtt a komáromi közösség a Budai Szerb Ortodox Püspökséghez tartozott. A Győrben és Komáromban, illetve a Duna vonalában (Esztergom, Buda, Ráckeve, Dunaföldvár, Baja, Mohács) letelepedett rácok feltehetően a dunai sajkás flottilla tagjai voltak. Kereskedelemből és katonáskodásból éltek, amit a győri levéltárakban sok adat igazol. A forrásokból ismert, hogy a győri vár védelmében rácok is részt vettek, azaz katonaként keresték kenyerüket. Győr utcáinak nevei között – az egykori Rác utca közelében – található a Burcsellás köz (burcsella: lapos fenekű, fedélzet nélküli hajó, gabonaszállításra használták), amely elnevezés az itt élők kereskedő tevékenységére utalt.

Az anyakönyvezést valószínűleg 1777-től kezdte meg a szerb ortodox közösség, az akkori püspökük, Sofronije Kirilović utasítására. Az alábbiakban az anyakönyvekben talált neveket mutatom be.

Az 1750–1800 közötti időben összesen 109 férfi és 157 nő nevét találtam meg, pontosabban ennyi nevet lehetett megbízhatóan azonosítani a nehezen elolvasható cirill betűkkel írt anyakönyvben. A férfi elnevezettek 28-féle nevet viseltek, a nők pedig 24-féle néven éltek a vizsgált 50 esztendőben. A kevés személynév miatt a nevek relatív megterhelése nem magas: férfiaknál mindkét időszakban 2,8, a nőknél 6,6 és 3,5. Az egy évre számított abszolút terhelés szintén alacsony, a férfinevek esetén 0,1, a női keresztnévadásban pedig 0,2 és 0,14.

Az I. időszakban, azaz 1750–77 között 54 férfi nevét olvastam az anyakönyvben, nekik ebben az időszakban 22-féle nevet választottak. A II. időszakban, 1778–1800 között 55 fiúgyermek született, akiket 19-féle névre kereszteltek. A neveket a gyakoriságuk sorrendjében latin betűs átíratban és a magyar névalakban is közlöm. (Ahol viszont a szerb és a magyar névforma teljesen azonos, ott eltekintek az ismétlődő leírástól. Szintén egyetlen névalakot tüntetek fel ott, ahol csak a szerb változat élt.) Azért adom meg a kétféle névalakot, mert az egyházi szláv nyelven cirill betűs írással rögzített nevek eredeti szláv írásváltozatát

pozíció- szám:	1750–1777		1778–1800	
	név:	%	név:	%
1.	Ivan (János)	13,1	Ivan (János)	23,6
2.	Nikola (Miklós)	9,2	Georgije (György)	14,5
3.	Dimitrije (Demeter)		Aleksandar (Sándor)	
4.	Anastasije (Anasztáz)	7,4	Anastasije (Anasztáz)	7,2
5.	Adam (Ádám)		Stefan (István)	
6.	Atanasije (Atanáz)		Atanasije (Atanáz)	
7.	Georgije (György)	5,5	Konstantin	5,5
8.	Konstantin		Mihailo (Mihály)	
9.	Teodor		Petar (Péter)	
10.	Hristifor (Kristóf)		Adam (Ádám)	
11.	Mihailo (Mihály)	3,7	Andrej (András)	
12.	Petar (Péter)		Antonije (Antal)	
13.	Simeon (Simon)		Danilo (Dániel)	
14.	Stefan (István)		Dimitrije (Demeter)	
15.	Ilija (Iliász?)		Filip (Filip v. Fülöp)	1,8
16.	Jakov (Jákob)		Ilija (Iliász?)	
17.	Josif (József)		Josif (József)	
18.	Naum		Lazar (Lázár)	
19.	Pantelejmon (Panteleon)		Teodor	
20.	Sava	1,9		
21.	Sotir			
22.	Spiridon			

8. táblázat: A szerb ortodox közösség férfinevei

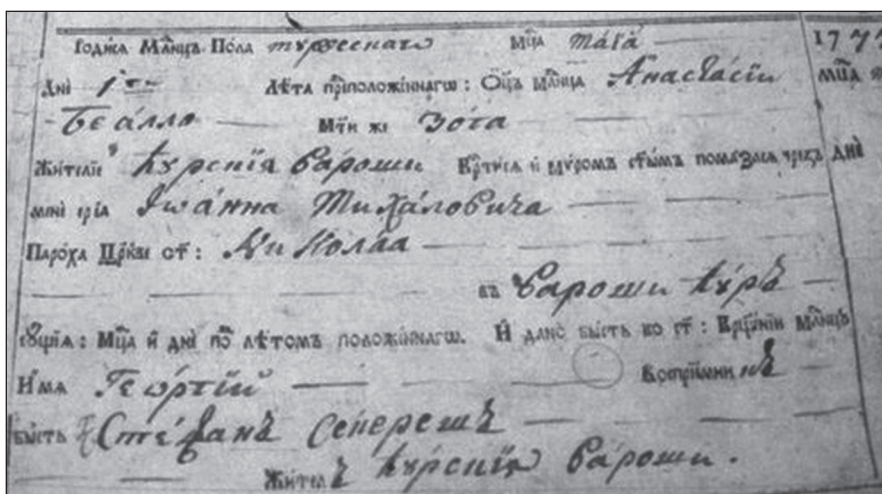
néha nehéz volt pontosan elolvasni, nem is volt mindig következetes az írásmód. Többször került a cirill betűk közé latin betű is. Így a ma elfogadott szerb keresztnévalakokat adom meg a táblázatban, és majd szólok a különböző írásváltozatokról. Az I. időszak adatait a szülők neve szolgáltatta, az ő család- és keresztnévüket pedig ragozott formában írták le, így még nagyobb nehézséget jelentett a név alapalakjának megtalálása. Így tehát a beírt *Никола* nevet *Nikola*, illetve *Miklós*, a *Христуофоп*-t *Hristifor* és *Kristóf* formában adom meg.

Mindkét nemzedékben a gyakorisági sor élén, hasonlóan a többi vallás névgyakorisági sorrendjéhez, a *János* név áll. Ez bizonyára egybeesik a kor névadási szokásaival is, de feltételezem, hogy a keleti keresztény közösségekben kiemelt tiszteletnek örvendő Aranyszájú Szent János nevét is sokan választották gyermeküknek. A szentkultusz indokolhatja az I. időszak második leggyakoribb névének, a *Miklós* keresztnévnek a kedveltségét is. Hiszen Szent Miklós a bizánci egyház védőszentje, minden ortodox templom ikonosztázióján kiemelt helyen ábrázolták, kultuszát következetesen ápolták. Mivel a közösség életében folyamatosan jelen volt, ezért is választhatták sokan a *Miklós* nevet gyermeküknek. Az újvárosi templom titulusa szintén Szent Miklós, ez a tény ugyancsak erősíthette a névválasztást. Az 1777 és 1800 között született gyermekeknek viszont nem adtak *Miklós* nevet. A 3. és 4. helyen (is) a szerb közösségek jellemző neve, a *Demeter* (*Dimitrije*) és az *Anasztáz* (*Anastasije*) áll. A katolikus és két protestáns vallási közösség névadása megegyezik az országosan jellemző képpel, azaz a 18. század második felének leggyakoribb újvárosi férfikeresztnevei a *János*, *István*, *Mihály*, *György*, *József*, *Ferenc*, *Pál*, *András*, *Ádám*, a *Péter* pedig a *Márton*-nal váltakozva áll a 10. helyen. A szerb névanyagban a vizsgált időszakban azonban egészen más a gyakorisági sorrend: az *István* a 14., a *Mihály* a 11., *György* a 7. és a *József* a 17. helyen szerepel. *Ferenc*, *Pál*, *András* névre nem kereszteltettek ebben az időben egyetlen gyermeket sem. Viszont az *Ádám* név a szerb közösségben az 5. legkedveltebb. Tehát az I. időszakban a *János* és *György*, a II.-ban a *János*, *György*, *István*, *Mihály* és a *Péter* egyezik meg a nyugati keresztény nevekkkel.

Kecskés Judit a miskolci görög ortodox közösség névanyagát vizsgálta meg. Az 1760–1800 közötti keresztnévek gyakorisági sora sokban hasonlít az újvárosi szerb ortodox közösség neveihez (Kecskés 1999, 249). Ugyanúgy a *János* a leggyakoribb, követi a *György*, *Demeter*, *Anasztáz*, *Konstantin*, *Miklós* név. A miskolci görög nevek között 2. helyen a *Naum* található, ebben az esetben valószínűleg a görög nemzetiségük, és nem az ortodox vallásuk motiválta a névválasztást. Az újvárosi anyagban is megtalálható a *Naum* név egyetlen előfordulással. A kevésbé népszerű, de mégis választott nevek egyértelműen a közösség identitását jelzik: *Pantelejmon*, *Illia*, *Naum*, *Sava*, *Sotir*, *Spiridon*.

A két korszak tehát két nemzedék névadási szokásai közötti eltérést jelez. Az 1750–77 között születetteknél a nevek jelentős része a szerb névadást tükröző keresztnév: *Dimitrije, Anastasije, Konstantin, Teodor (Feodor), Atanasije, Pantelejmon, Illia, Naum, Sava, Sotir, Spiridon*. A 22-féle választott keresztnév csaknem 50%-a sorolható e típusba. A magyar névadásban is szereplő, de szerb alakban írt nevek alkotják a másik csoportot: *Ivan~Jovan~Iwan(n), Stefan, Nikola~Nikolaj, Gergije, Simeon, Petar, Hristifor, Mihajlo, Josif, Jakov* és az *Adam*.

Az I. időszak 22-féle nevéből 13-féle a II. időszak neveiben tovább élt: *Ivan, Dimitrije, Anastasije, Adam, Konstantin, Teodor, Atanasije, Petar, Mihailo, Stefan, Illia, Gergije, Josif*. 1778 után azonban eddig nem viselt új nevek is bekerültek a névválasztásba: *Aleksandar, Andrej, Antonije, Danilo, Filip* és *Lazar*. A megjelenő új nevek nagy része csak egyszeri választás eredménye. Az *Aleksandar (Sándor)* név kerül az *István* és az *Anasztáz* névvel együtt a 3–5. helyre. Tanulságosabb azon nevek sora, amelyeket a 18. század vége táján már nem választottak. Ilyenek a *Jakov, Hristifor, Nikola, Pantelejmon, Simeon, Naum, Sava, Sotir, Spiridon*. Ezek a nem választott nevek arra engednek következtetni, hogy megkezdődött az ortodox hagyománytól való elszakadás folyamata.



1. kép. Születési anyakönyvi részlet 1777 májusából

A fenti anyakönyvi részlet egy 1777 májusában született fiúgyermek adatait tartalmazza. *Beallo György (Georgij)* a gyermek neve, az apáé *Anasztáz (Anasztászij)*, a keresztapáé *Szekeres István (Stefan)*. A Szent Miklós templom parókusa pedig *Mihálovics János (Iwann Mihalovics)*. Az anyakönyvek adatai alapján egyértelművé lesz, hogy a 17. század elején megtelepedett szerbek már jórészt asszimilálódtak. Sokaknak a 18. század végére már a családneve is

megváltozott. Jellemző családnév lett a *Borsodi, Fekete, Szekeres, Dursa*. Természetesen néhány megmaradt eredeti délszláv formában, mint például a *Popovics, Mihalovics*. A mindennapi használatban viszont a családnév és keresztnév együtt a magyar névhasználatra emlékeztet. A születési anyakönyv egy magyar nyelvű bejegyzése 1820-ból *Beállo Dömötör*-t emleget. Tehát a szerbek kedvelte keresztnévet nem *Dimitrije*, hanem *Dömötör* alakban használták. Feltételezhető, hogy a fentebb bemutatott keresztnéveket a mindennapokban nem az anyakönyvből megismert alakban használták. Ezt a megállapítást igazolja, hogy a II. József idejében, az 1780-as években készült összeírásban a *Demeter* és *Konstantin* keresztnéveken kívül más szerb jellegű férjkeresztnévet nem találtam. Pedig az összeírás bizonyára a névhasználatot tükrözi.

A többi felekezet névadási szokásaihoz hasonlóan a női névválasztás e közösségben is szegényesebb, mint a férfiaké. 1750–77 között 17-féle, 1778–1800 között 18-féle keresztnévet adtak a megszületett leányoknak. A női nevek megterheltsége magasabb, mint a férfinevéké. Az 1750 utáni időben 6,6 és 1778-tól csökken, akkor 3,5 a relatív terhelés. Az egy évre számított névterhelés 1750 után 0,2 majd a századvégen 0,14.

pozíció-szám:	1750–1777		1778–1800	
	név:	%	név:	%
1.	Marija (Mária)	20,7	Ekaterina (Katalin)	26,1
2.	Julijana (Julianna)	16,4	Marija (Mária)	18,0
3.	Ekaterina (Katalin)	15,5	Ana (Anna)	10,8
4.	Ana (Anna)		Jelena	7,1
5.	Anastasija (Anasztázia)	5,7	Julijana (Julianna)	5,3
6.	Ruša (Ruzsa)		Sofia/Sofijana (Zsófia)	
7.	Rachilija (Ráchel)	4,8	Rachilija (Ráchel)	3,6
8.	Pelagija (Pelágia)	3,8	Anastasija (Anasztázia)	
9.	Sosanna (Zsuzsanna)		Sosanna (Zsuzsanna)	
10.	Marta	1,9	Magdalena	
11.	Jelena		Zaga	
12.	Sofia/Sofijana (Zsófia)		Pelagija	1,8
13.	Varvara (Borbála)	0,9	Stana	
14.	Marina		Eva	
15.	Irena		Elizabeta	
16.	Rosal (Rozália)		Irena	
17.	Janna (Johanna)		Pulcherija	
18.			Praskovija	0,9

9. táblázat: A szerb ortodox közösség női nevei



Az I. időszakban a gyakorisági sorrend élén a *Mária* név állt, az összes elnevezett egyötöde viselte ezt a keresztnévet. A *Julianna*, *Anna*, *Katalin* gyakoriságát bizonyára a környezetükben élő többi felekezet névválasztása is erősítette. Azonban több olyan keresztnév van a rangsorban, amely az ortodox névadási szokást, az ortodox nevek közül való választást jelzi: *Anasztázia*, *Rachilija*, *Pelagija*, *Irena* (ebben az időszakban a magyar névadásban az *Irén* név még nem szokványos, majd csak a 19. század második felében kerül be a névadásba, tehát nem a magyar keresztnévről, vagy annak hatásáról lehet szó). Az *Anasztázia* és a *Pelágia* neveket Udvari István a pócsi görög katolikus nevek sorában a nagyobb gyakoriságúak között találta. (A két vallás – a görögkeleti és a görög katolikus – gyökerei azonosak.) Az 1750-es évekbeli nevek gyakorisági sora élén nála is a *Mária* név állt (Udvari 1996, 51).

Az 1778 utáni időszakban a *Katalin* név az első. Ez a név jóval gyakoribb a más felekezeteknél megszokott 20% körüli 1. pozíciószámú keresztnévek gyakoriságánál, ugyanis az elnevezettek 26,1%-a a *Katalin* nevet viseli.

Az 1778 után született gyermekek 18-féle keresztnéve közül 11 ugyanaz, mint amelyek a szülői nevek voltak: *Marija*, *Julijana*, *Ekaterina*, *Ana*, *Anastasija*, *Rachilija*, *Pelagija*, *Sosanna*, *Jelena*, *Sofijana*, *Irena*. A II. korszak leánynevei között nem szerepel az előző nemzedéknél népszerű *Ruša*, a ritkábban választottak közül a *Marta*, *Varvara*, *Marina*, *Rosal* és *Janna*. Hétféle új név jelent meg a névadásban: *Elizabeta*, *Eva*, *Magdalena*, *Pulcherija*, *Praskovija*, *Stana* és *Zaga*. Az első kettő az általános névdivatot követheti, a mindegyik felekezet névválasztásában meglevő neveket képviseli. Talán még a *Magdalena* is ide sorolható. A többi viszont – igaz, hogy kis gyakoriságúak, mégis – a keleti keresztény hagyományhoz való ragaszkodást közvetíti. Összegezve elmondható, hogy a 18. században a női névválasztásban még erőteljesebb a hagyományhoz való kötődés, mint a későbbi századokban.

A tíz leggyakoribb név között mindkét korszakban szerepel a *Mária*, *Julianna*, *Katalin*, *Anna*. A szerb ortodox névadásra jellemző gyakori keresztnév az *Anasztázia*. A többi keresztény felekezettől eltérően feltűnően nagy gyakoriságú a *Mária* keresztnév. Ezzel ellentétben a magyar nemzetiségűek névadásában a *Mária* csak a 19. század második felében válik népszerűvé.





2. kép: Anyakönyvi részlet 1777-ből

A fenti anyakönyvi részlet *Jekatarina* nevű leány születési bejegyzése. Az édesanya keresztnéve *Ruska*.

Az anyakönyvek egyházi szláv nyelven, cirill betűkkel íródtak. A gyakorisági listákon a keresztneveket a megfelelő magyar alakban is leírtam. Fontosnak tartom azonban a különböző névalakok írásváltozatainak a bemutatását is (latin betűs átíratban). A férfinevek alakváltozatai nagyobb gazdagságot mutatnak, mint a női neveké.

A férfikeresztnévek írásváltozatai: János: *Jovan, Joann, Janov, Ivan, Iwan*; Anasztáz: *Anasztaszij, Naszta, Nasztázi*; Panteleon: *Pantel, Jepantyel*; Teodor: *Feodor, Fedor*; Miklós: *Nikola, Nikolaj*; Demeter: *Dimitrije, Dimitrij*; György: *Georgi, Georgij*; Konstantin: *Kosztza*; Atanáz: *Afanászij*; Mihály: *Mihail, Mihál*; István: *Stefan, Stevan*, Száva: *Savva*; András: *Andrej*; Iliász: *Illia, Ilia*; József: *Joszif*; Dániel: *Danil*; Antal: *Antun, Antonij*.

Az *Ádám, Fülöp, Kristóf, Lázár, Péter* és *Simon* neveknek nem találtam a magyar és latin alakváltozaton kívül más lejegyzett változatát.

A női nevek között a *Ruzsa (Fruzsina)* névnek nagyon sok becézett alakváltozata létezett: *Ruzsina, Rusinka, Ruska, Rusi, Rusa*. A többi keresztnévnél nem jelentős sem a becézett, sem az egyéb alakváltozatok száma: *Katalin: Jekatarina, Katarina*; *Zsuzsanna: Szoszanna, Susa*; *Anasztázia: Sztánna*; *Jelena: Jelenna*; *Zsófia: Szofija, Szofijanna*; *Julianna: Jolianna*; *Erzsébet: Jelizaveta*; *Iréna: Irina*; *Márta: Márfa*; *Rozália: Rozali, Rosal*; *Borbála: Varvara*; *Éva: Evva*.

A *Mária, Anna, Rachilia, Pelágia, Marina, Pulcheria, Praskovija* keresztnéveket csak a táblázatban feltüntetett alakban találtam.

Még néhány névvel bizonyára lehetett volna gazdagítani a sort, hiszen több bizonytalan olvasatú nevet is találtam. Ezeket nem tüntettem fel a névsorban, éppen a bizonytalanságuk miatt. Néhányat felsorolok: *Dunya?, Ivanka?, Efronia?, Zota?, Alexi?* Valószínűleg az egyik nehezen olvasható férfikeresztnev a *Kürill (Ciril)* lehetett.

## 5. Összegzés

A fenti adatokból a környezetétől nyelvében, vallásában, életmódjában sokban különböző kis közösség névadási szokásai rajzolódtak ki. A szerb ortodox lakosság közel kétszáz év után is őrizett még egy keveset a saját névadási hagyományából.

Megállapítható, hogy a csekély létszámú ortodox csoport névanyaga színe-sebb, változatosabb, mint a település más felekezeteinek névanyaga. Különösen a 18. század közepe körül született nemzedék tagjainál található jellegzetes, a többi csoporttól eltérő keresztnévek. Az 1700-as évek végéhez közeledve viszont érződik a névválasztásban a felekezeti vagy etnikai jellegzetességek elhagyása. A vizsgált időszak, a 18. század második fele olyan korszakot jelentett, amikor a hagyomány ereje gyengülni kezdett. A férfinevek esetén az I. időszak névadása jobban tükrözte a nemzeti, vallási identitást, a II. szakasz keresztnévei viszont már a korábbinál nagyobb összhangban álltak a környezetükben élő nyugati keresztény lakosság névválasztási szokásaival. A névválasztásban a nemek szerinti különbség is megmutatkozik, ugyanis a hagyományhoz való viszony más a nők és más a férfiak esetében. A női keresztnévekben erősebben élt a hagyomány. A nők esetén a leggyakoribb keresztnévek mellett a ritkábban választottak tanúskodnak erről.

Az 1607-ben letelepedett rácok utódai mára beolvadtak az újvárosi, valamint a győri lakosok közé. Csak néhány személyt ismerünk, aki őrzi a szerb ortodox identitását, ismeri elődei történetét, és még igyekszik életben tartani néhányat a múlthoz kapcsolódó hagyományokból.

## Irodalom

### Dujmov Milán

2007 A Szerb Ortodox Egyház története Magyarországon. In *A keleti kereszténység Magyarországon*. Szerk. Doncsev Toso–Szőke Lajos. Budapest: Lucidas Kiadó, 67–83. p.

### Fehértói Katalin

2004 *Árpád-kori személynévtár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

### Gergely Piroska, B.

2005 *Kalotaszeg magyar kereszt- és becenevei*. Budapest–Miskolc: ELTE Nyelv- tudományi és Finnugor Intézete Névkuató Munkaközössége /Magyar Névtani Értekezések 1./

### Hajdú Mihály

1968 Adatok a XVIII–XIX. század névdivatjának földrajzi vizsgálatához. *Magyar Nyelv* LXIV, 232–45. p.

2003 *Általános és magyar névtan*. Budapest: Osiris Kiadó.

### Hoffmann István

2008 A személynévrendszerek leírásához. *Magyar Nyelvjárások* XLVI, 5–20. p.

### Kecskés Judit

1999 Naum, egy patrocíniumi név szerepe a miskolci görögkeleti kolónia névadásában. *Névtani Értesítő* 21, 248–251. p.

### Pais Dezső

1921–22 Régi személyneveink jelentéstana. *Magyar Nyelv* XVII, 158–63.; XVIII: 26–34. és 93–100. p.

### Pergler Gyula

2002 *Újváros 1703-as telekkönyve*. Győr: Kiadta Győr Megyei Jogú Város Levéltára.

### Raácz Judit

1996 *Gödöllő személynevei 1722–1895*. Budapest: Kiadja az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkuató Munkaközössége /Magyar Névtani Dolgozatok 144./

### Udvari István

1996 Archistratéga Szent Mihály Arkangyal címűnneű máriapócsi templom anyakönyve (1749–1790). *Névtani Értesítő* 18, 44–54. p.

### Varga Józsefné Horváth Mária

2006 *Történeti személynevek a Rábaközéből*. Győr: VH-Famulus.

## **Zvyklosti výberu krstných mien srbskej ortodoxnej komunity v meste Győr–Újváros v XVII. storočí** (Zhrnutie)

V oblasti výskumu v XVII. storočí žili štyri náboženské spoločenstvá. V predošlých mojich prácach som sa zaoberala špecifickými črtami katolíckej, evanjelickej a reformovanej cirkvi v danom regióne – najmä ich výberom krstných mien srbskej ortodoxnej komunity. V úvode sa zaoberám historickými špecifikami spomínaného spoločenstva v meste Győr–Újváros. Od kompozície troch náboženských skupín so skupinou ortodoxných Srbov uvádzam výber krstných mien ortodoxných Srbov. Z tohto materiálu je identifikovateľné, že napriek malému počtu tejto skupiny je ich výber krstných mien pestrý (najmä pri narodeniach okolo roku 1750). Postupne je však citelné (špecificky ku koncu XVII. storočia) v tomto výbere zanechanie náboženských a etnických špecifík. Vzťah k tradíciám je však iný u mužov a žien. Ženské krstné mená a ich výber viac tkvie v minulosti danej náboženskej skupiny.

## **Die Taufnamenwahl der griechisch-orthodoxen Glaubensgemeinschaft im 18. Jahrhundert in Raab-Neustadt** (Zusammenfassung)

Im 18. Jahrhundert gab es in Raab-Neustadt vier Konfessionen: drei von ihnen gehörten der westlichen Kirche, eine der orthodoxen Kirche an. Im vorliegenden Beitrag werden Ergebnisse der Taufnamengebung von Orthodoxen und der westlichen Christen verglichen. Neben dem Vergleich wird der Akzent auf die Gewohnheiten bei der Taufnamengebung der Orthodoxen gelegt. In der ersten Hälfte des Aufsatzes wird die Namensgebung der vier Konfessionen verglichen. Im zweiten Teil wird die geschichtliche und demografische Lage der orthodoxen Bevölkerung analysiert, schließlich die serbisch-orthodoxe Namensgebung zusammengefasst. Es konnte festgestellt werden, dass die Zahl der gewählten Taufnamen in orthodoxer Glaubensgemeinschaft höher ist als die in den anderen Konfessionen. Aber bereits Ende des 18. Jahrhunderts ist zu sehen, dass sich die serbische Völkergruppe allmählich assimiliert. Als Folge der Assimilation wird die Taufnamenwahl eintöniger, die traditionellen griechisch-orthodoxen Namen – vor allem Männernamen – werden immer seltener gewählt.

## Magánhangzó-jelenségek Gellér község nyelvjárásában

Varga Andrea

Jelen dolgozat egy hosszabb tanulmány részlete. A kutatott település általános jellemzését, valamint a falu mássalhangzó-jelenségeinek részletes leírását megtalálja az érdeklődő egy, a közelmúltban a *Fórum Társadalomtudományi Szemle* c. folyóiratban megjelent írásomban (Varga 2010).

### A Csallóköz és Gellér község nyelvjárásának vizsgálata

Kálmán Béla a csallóközi nyelvjárást a dunántúli nyelvjárástípushoz sorolja (vö. Kálmán 1977, 71), Imre Samu konkrétan csallóközi-szigetközi nyelvjárástípusról beszél (Imre 1971, 348–349), Juhász Dezső (Kiss J. 2001, 271–272) a csallóközi nyelvjárást a közép-dunántúli-kisalföldi nyelvjárási régióhoz köti. Imre Samu a magyar nyelvjárások osztályozása kapcsán a csallóközi és szigetközi nyelvjárástípus területi elterjedtségét a nevével tartja jellemezhetőnek. A nyelvjárás sajátosságait tekintve az észak-dunai nyelvjárástípushoz áll közel, de annál jóval egységesebb, kevésbé átmeneti jellegű (Imre 1971, 348). A megállapítás a jelzett területre csak korlátozottan lehet igaz, ugyanis a csallóközi nyelvjárástípus nem az egész Csallóközre jellemző. Ez Imre monográfiájából is kiderül, hiszen az általa Szenc környéki nyelvjárástípusnak nevezett és két kutatópont alapján jellemzett változat (1971, 345–6) egyik forrása, a Cszs–6 jelű Csütörtök ugyancsak a Csallóközben fekszik, s ezenkívül még további falvak lakói is ezt az ö-ző nyelvjárást beszélik. Ha a már ismertetett osztályozásokat nézzük, Gellér nyelvjárása Kálmán Béla felosztása alapján a dunántúli nyelvjárások közé tartozik, Imre Samu szerint a csallóközi-szigetközibe, ha pedig Juhász Dezső felosztását nézzük, szintén a csallóközi-szigetközit kell megemlítenünk a közép-dunántúli-kisalföldi nyelvjárási régió belül.

Gellér község is azon települések közé sorolható, amelyeknek tájnyelvével alig foglalkoztak, nyelvjárási leírás pedig egyáltalán nem készült róla. A községgel kapcsolatos néprajzi, nyelvjárási és névtani közlések még együttesen is csupán néhány lapnyi terjedelmet tesznek ki (vö. Benkő Loránd–Lőrincze Lajos szerk.: *Magyar nyelvjárási bibliográfia*. Budapest 1951). Az 1890-től megjelenő *Ethnographia* című folyóirat XII. évfolyamában a 42. oldalon olvashatunk a faluban összegyűjtött kötött formájú nyelvjárási szövegeket. Mivel több nyelvi adat

nem állt rendelkezésemre, ezért mindent a legelején kellett kezdenem. Sajnos, azért sem voltam előnyös helyzetben, mert a falu a Magyar nyelvjárások atlaszában nem volt kutatópontja. A faluhoz a legközelebb eső kutatópont Izsap község (Csz 11).

## Hangtani jelenségek a gelléri magyar nyelvjárásban

A nyelvjárásokat mindig a köznyelvhez, pontosabban a beszélt köznyelvhez kell hasonlítani, a nyelvjárások ugyanis beszélt nyelvi változatok, ezért célszerű őket nem az írott, hanem a beszélt köznyelvvvel összevetni (Kiss J. 2001, 39). A magyar nyelvjárások hangtani arculatukban mutatják a legnagyobb eltéréseket (Szabó G. 1991, 11), így leggyakrabban egy nyelvjárás fonológiai rendszerének vizsgálatára kerül sor, ezért alaktani, mondattani megfigyelésük, bár fontos lenne, lemarad a hangtani mögött (Sándor 2000, 90).

## Magánhangzó jelenségek

Deme László kutatásai (NytudÉrt. 1953) nyomán a magyar nyelvjárások magánhangzóit

három szempont alapján szokták egymástól elkülöníteni és jellemezni, mégpedig az egyes fonémák állománya, hangszíne és ún. funkcionális megterheltsége (vagy más szóval a gyakorisága) szerint. Ezek a szempontok az 1950-es évek eleje óta a kutatásban és az oktatásban egyaránt elterjedtek, általánossá váltak (vö. például Kálmán Béla: *Nyelvjárásaink*. Bp., 1966; Kiss Jenő: *A rábaközi Mihályi nyelvjárásának hang- és alaktana*. Bp., 1982). Érthető tehát, hogy a gelléri nyelvjárás magánhangzó-sajátosságainak jellemzését jómagam is ezen szempontok alapján végeztem el.

## A hangrendszer

Az alábbi táblázatból jól kitűnik, hogy a falu nyelvjárásának magánhangzó-rendszere a köznyelvtől abban különbözik, hogy a rövid magánhangzók rendszerében nyolc fonéma fordul elő, a zárt *ë* ugyanis itt önálló hangelem, a hosszú magánhangzók esetében 7+2 fonémáról beszélhetünk, ahol az *ã*, *ẽ* csak polifonémikus értékű hangként él. Megvan a nyílt *e* és a zárt *ë* fonémaelentét, amely bizonyos lexémák jelentésének elkülönítésére is alkalmas, például *fejék* (ige), *fejek* (főnév), *nyelék* (ige), *nyelek* (főnév), *mëgvészik* – *mëgvásárolják*, *mëgveszik* stb.

felső nyelvállású	u	ű		ü	ű	i	í	
középső nyelvállású	o	ó		ö	ő	ë	é	
alsó nyelvállású	a		á			e		
Az ajakműködés szerint	ajak- kerekítéses		ajak- réses		ajak- kerekítéses		ajak- réses	
A kiejtés időtartama szerint	rövid	hosszú	rövid	hosszú	rövid	hosszú	rövid	hosszú

1. táblázat: A gelléri nyelvújrás magánhangzó-rendszere

## A magánhangzók hangszíne

A magánhangzók hangszínének tekintetében nem találtam a köznyelvtől és más nyelvújrásoktól nagymértékben eltérő hangszínbeli sajátosságokat, mint például a palóc nyelvújrások illabiális  $y^m$  hangeleme vagy a magyar nyelvterület nagy részén előforduló (nyitódó vagy záródó típusú) kettőshangzó-változatok. Diftongusok a falu nyelvújrásában nincsenek, ezért a példamondatok közlésénél csak a zárt  $\bar{e}$ , az  $\bar{a}$  és az  $\bar{e}$  jelölésére törekedtem.

A gelléri nyelvújrást is valamivel színesebbé teszi a két polifonémikus hang az  $\bar{a}$  és az  $\bar{e}$ : *āra-arra, āre-erre, evvē-evvel, avvā-avval*. A polifonémikus hang úgy keletkezik, hogy a hangorból elmarad az azon szótagú l, ly vagy r, s a társtalannul maradt a, e pedig megnyúlik. Pl.: *āsó-alsó, hāgat-hallgat, āra-arra, foglākozni-foglalkozni, meghāni-meghalni, nappā-nappal, tavnā-tavaly; ēsō-első, ēseje-elseje, ēre-erre, ēfogyott-elfogyott, rēggē-reggel, tēhetetlen-telhetetlen*. A -val, -vel ragban szintén megjelennek  $\bar{a}$  és az  $\bar{e}$  hangok: *állatokkā-állatokkal, sokkā-sokkal, busszā-busszal, vejlingē-vejlinggel (vājdling, tál) tavasszā-tavasszal; mivē-mivel, összē-összel, elejivē-elejével (elején), fōdekkē-fōldekkal*.

## A magánhangzók gyakorisága

Az egyes magánhangzók gyakoriságát is megvizsgáltam. Az elemzés során az egyes magánhangzóknak más magánhangzókkal szembeni előfordulását igyekeztem feltárni a nyelvújrásban. A magánhangzók gyakoriságát illetően a következőkre jutottam:

1. A köznyelvi rövid i,u,ü helyén a í,ú,ű hosszú jelentkezése, valamint a hosszú í,ú,ű helyén az i,u,ü jelentkezése is előfordul.
2. A zárt í-zés az egyik leginkább jellemző magánhangzó-tendencia a Csalólóközben, a köznyelvi é rovására gyakrabban fordul elő: *szép-szíp, kék-kík, természet-termíszet*.
3. Az ó, ő, é fonéma monoftongusban realizálódik.

4. Gyakori az á utáni o-zás: *lábam-lábom, szobába-szobábo, lámpa-lámpo*.
5. Részleges hangsúlyos ö-zést találunk, a söpör~seper típusú változatok közül a labiális megoldású él: *kereszt-köröszt, vödör~veder*.

## Zárt–nyílt megfelelések

### A zárt í-zés, i-zés tendenciája

A magyar nyelvjárások nagy részének jellemző tulajdonsága a zárt í-zés. Az í-zést a zárt tendencia erősen megterhelt központi tagjaként tartja számon a nyelvészeti szakirodalom. Az első magyar nyomtatásban megjelent bibliafordítás: Sylvester János: *Új-testamentum magyar nyelven* (Újsziget 1541), már kifejtett formában tükrözi e nyelvjárási sajátsgot (Balassa–Ortutay 1980, 405). Az í-zés keletkezését a XVI. század előtti é-nek í-vé fejlődésével magyarázzák, Arany János és Budenz József eredményeinek egybekapcsolásából származik ez a teória, amely Simonyi, Horger és Fűr tanulmányai révén vált ismertté. A megállapítás érvényességét többen is megkérdőjelezték, a magyar nyelvjárások első, 1951-ben megjelent számában Sulán Béla többek között Balassa József és Pais Dezső eredményeit is felhasználva szempontok az í-zés vizsgálatához című munkájában részletesen foglalkozik az í-zés meghatározásának problémáival, értelmezésével, valamint betekintést kaphatunk az í-zés történetébe is. Az í-zés keletkezését Sulán a következőképpen látta: „az ei>é, illetőleg ei>í, valamint az ë>é, illetőleg i>í hangfejlődések következtében a magyar nyelvben külön-külön nyelvjárási területekre korlátozódva egymás mellett éltek egyes szavak é-ző és í-ző változatai. Ezek mellett azonban volt egy sereg szavunk, amelyek mindaddig csak é-zők voltak. Ezek mellé az é-ző alakok mellé az í-ző nyelvjárásokban később – az é-ző és í-ző alakpárok tömegének analógiájára – í-ző alakok keletkeztek” (Sulán MNyj 1951, 27). Maga Sulán is megjegyzi, hogy az eredmény ugyanaz, mégis kitér az általa kritizált „népszerűbb” elmélet csapdáira, buktatóira, valamint igyekszik alátámasztani az általa preferált elméletet. Munkájában a Fűr István által feltett kérdésekre keresi a választ, próbál rájuk felelni. Fűr 1930-ban írt tanulmányában (Az í-zés állapota a mai magyar nyelvjárásokban) olyan kérdésekre akar választ, mint pl.: „1. Mióta?, 2. Mely vidékeken?, 3. Mely szavakban és suffixumokban?, 4. Miért éppen csak ezekben ejtenek a köznyelvi é helyén í-t?” (Fűr 1930, 3). Sulán 20 évvel később már látja, hogy a helyzet nem egyszerű, legsürgetőbb feladatnak az í-zés egész anyagának összegyűjtését tartja egy-egy nyelvjárási egységen belül. Előtte ezt már hangsúlyozta Szabó István *Az í-zés esetei a békési nép nyelvében* című munkájában is (Szabó I. 1941, 3). A gyűjtés elvégzésének sürgősségét azzal indokolták, hogy „az iskola, a sajtó és a rádió útján terjedő irodalmi nyelv ma már



minden nyelvjárásunkat eléri és kiegyenlítő hatásával fokozatosan megszünteti a nyelvjárási határokat” (Sulán MNyj 1951, 4). Pedig még csak a 1940-es években jártunk, ti. Sulán már 1944-ben befejezte tanulmányát, de a háború miatt csak később jelent meg.

Az í-zés vizsgálatával többek között Horváth Katalin foglalkozott *A zárt í-zés jelenségéről a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban* című munkájában (Horváth 1998, 262–266), de Szathmári István, (*Három í-ző nyelvjárás összehasonlítása* MNy. 6. 127; Az í hang állapota Kisújszállás nyelvjárásában. In *Pais-emlékkönyv*. Budapest: Akadémiai Kiadó 1956, 472–479), Márton Gyula (*Adatok a zárt í-zés vizsgálatához Csík és Gyergyó nyelvjárásban* MNyj. 15. 41–51) munkái is mindenképpen említést érdemelnek. Szlovákiában az egyik legrészletesebb munka az í-zéssel kapcsolatban Sándor Anna munkásságát méltatja: Az í-zés vizsgálata a koloni nyelvjárásban (MNyj. 1995, 33–36). A szerző az északnyugati palóc nyelvjárástípusba tartozó Nyitra melletti Kolon község nyelvjárását vizsgálja, amelyet az erősen í-ző nyelvjárások közé sorol, nagyon precízen, minden lehetséges nyelvtani helyzetben megvizsgálja az í-zés előfordulását. Ez a tanulmány öt évvel később egy Kolon nyelvjárását bemutató részletes monográfia részeként jelent meg (Sándor 2000, 67–69).

A csallóközi nyelvjárásra a zárt tendencia tekintetében a zárt í-zés érvényesül leginkább, a nyílt magánhangzókkal szemben előforduló zártabb megfelelések-re jócskán akad példa a gellérik nyelvhasználatában is. A zárt í-zés jelensége, amint arról magnetofon-felvételeim is tanúskodnak, az idősebb nemzedék körében még napjainkban is eléggé szilárdan tartja magát, de a fiatalabb korosztály nyelvhasználatában informális helyzetben is szintén gyakori.

Mivel erősen í-ző nyelvjárásról van szó, ezért az í-zés szinte minden fonetikai helyzetben előfordul:

1. hangsúlyos helyzetben
2. hangsúlytalan helyzetben, szó belsejében
3. hangsúlytalan helyzetben, toldalékok előtt
4. képzőben, toldalékok előtt is
5. jelben, toldalékok előtt is
6. ragban.

Hangsúlytalan helyzetben, abszolút szóvégen, nem találtam í-zésre példát. Az í-zés, i-zés mértékét megvizsgáltam a szövegfelvételeken - az idősek beszédében, a fiatalok és a középkorúak esetében szavakat gyűjtöttem.

## Köznyelvi é helyén:

1. Hangsúlyos helyzetben: *bike, bijjög, dí, dielőtt, dilután, íbleszt, idöss, íg (ige), íl (ige), ínek, íp, ippet, ír (ige), írtík (= érték), íl, írhő mēgy, kík, kímíny, kínyelēm, kíp, kír, kísík, kíz, kíve, líp (fn. + ige), mír, míz, nígy, níma, nímēt, níp, níz, píz, ríz, rízšög, szígyēn, tíny, tígēd, tíved, víd, víg (= vég), víkony, vín, vír, vís.*
2. Hangsúlytalan helyzetben, szó belsejében: *ajándík, árnyík, beszíd, borbij/ borbé, ebíd, edíny, egízš, ölig, élig (ige), emlík, fazík, fehér, főkij, felesíg, fírízš, husvít, ígír, kemíny, kímíny, kimír, kisír, kömíny, legíny, lepíny, nyöstíny, segíd, sötít, szēgíny, szekríny, szēmij, szomszíd, szüksíg, természet, tessík, testvír, vendíg, verejtík, veszíg, vidík, zšombik* – ebben a helyzetben a leggyakoribb.
3. Hangsúlytalan helyzetben, toldalékok előtt (névszó + tárgyrag): *kívít*
4. Képzőben, toldalékok előtt is: leggyakrabban a következő esetekkel találkoz-  
tam:
  - a. -és: *kerítís, kimírís, kitörís, lípís, nevelís, szerzödís, termís;*
  - b. -ész: *erdízš, kertízš, míhízš, sebízš, zenízš;*
  - c. -ék: *árnyík, festík;*
  - d. -ékeny: *érzíkény, töríkény;*
  - e. -lék: *moslík, tartalík, hajlík;*
  - f. -mény: *szerzemíny, vetemíny;*
  - g. -ség: *bíkessíg, böcsületessíg;*
  - h. -víny: *jövevíny.*
5. Jelben: -né: *nízni, vinní, hinní;*
6. Ragban:
  - a. igeragok: tárgyas ragozás, kijelentő mód, múlt idő, T/2 – *küdtík, níztiš, vettík;*
  - b. névszóragok: névszói viszonyragok: -képp(en): *máškípp, főkípp;*  
-ért: *kenyírír, pízír, ebídír.*

A fent említett példák az idősek beszédében szinte kivétel nélkül megtalálha-  
tók. A szövegfelvételeket meghallgatva nyilvánvaló, hogy az idős nők maradék-  
talanul követik az í-ző nyelvjárást, de azért előfordult, hogy az adatközlő (G<sub>1</sub>Nr<sub>5</sub>)  
*tessékkal* kérdezett vissza, de később már megint a tessék nyelvjárási alakját  
(*tessík*) használta, egy másik idős adatközlő (G<sub>1</sub>Nr<sub>6</sub>) pedig egyszer a *délután*, majd  
később a *dilután* alakot használta. A férfiaknál az egyik adatközlőnél (G<sub>1</sub>Nr<sub>2</sub>) már  
találtam több példát is az í-zés elhagyására, ő gyakrabban kapcsolatba került a  
köznyelvvel munkája során.

A középkorúaknál olyan adatközlőket választottam, akiket nemcsak informális helyzetben érhettem tetten a zárt í-zést illetően, hanem formális helyzetben is alkalmam volt megfigyelni nyelvhasználatukat. Kapcsolatba kerültem hivatali alkalmazottakkal, két tanárral, eladónővel, a polgármesterrel, de természetesen passzív megfigyeléseket is végeztem. Összesen 6 középkorú beszédében figyeltem meg a zárt tendencia alakulását, három férfi és három nő alkotta az adatközlők csoportját. A hat adatközlő között volt alap-, közép- és felsőfokú végzettségű. A polgármester és a képviselők beszédének megfigyelésére az új kultúrház és a bérlakások átadásának alkalmával is lehetőségem nyílt. A tanárok óráján részt vettem mint megfigyelő, így mindjárt lehetőségem nyílt nemcsak a tanárok, de a diákok nyelvhasználatának megfigyelésére is. Természetesen informális helyzetben is megvizsgáltam beszédüket. A harmadik generációból is 6 adatközlőt választottam, 3 fiút, 3 lányt.

Azonosító jele	Életkora	Neme	Iskolázottsága	Műtbeli/jele nlegi foglalkozása
G <sub>1</sub> Nr <sub>1</sub>	79 éves	férfi	alapiskolai	földműves nyugdijas
G <sub>1</sub> Nr <sub>2</sub>	80 éves	férfi	szakmunkás	portás nyugdijas
G <sub>1</sub> Nr <sub>3</sub>	70 éves	férfi	alapiskolai	földműves nyugdijas
G <sub>1</sub> Nr <sub>4</sub>	68 éves	nő	alapiskolai	háztartásbeli nyugdijas
G <sub>1</sub> Nr <sub>5</sub>	78 éves	nő	alapiskolai	háztartásbeli nyugdijas
G <sub>1</sub> Nr <sub>6</sub>	86 éves	nő	alapiskolai	háztartásbeli nyugdijas
G <sub>2</sub> Nr <sub>1</sub>	50 éves	férfi	szakmunkás	szakmunkás
G <sub>2</sub> Nr <sub>2</sub>	39 éves	férfi	érettségizett	szakmunkás
G <sub>2</sub> Nr <sub>3</sub>	44 éves	férfi	érettségizett	technikus
G <sub>2</sub> Nr <sub>4</sub>	47 éves	nő	főiskolai	tanító nő
G <sub>2</sub> Nr <sub>5</sub>	48 éves	nő	szakmunkás	elárusító nő
G <sub>2</sub> Nr <sub>6</sub>	45 éves	nő	érettségizett	szakmunkás
G <sub>3</sub> Nr <sub>1</sub>	14 éves	férfi		alapiskolás
G <sub>3</sub> Nr <sub>2</sub>	24 éves	férfi	szakmunkás	szakmunkás
G <sub>3</sub> Nr <sub>3</sub>	20 éves	férfi	érettségizett	főiskolás
G <sub>3</sub> Nr <sub>4</sub>	17 éves	nő	alapiskolai	középkolás
G <sub>3</sub> Nr <sub>5</sub>	20 éves	nő	szakmunkás	szakmunkás
G <sub>3</sub> Nr <sub>6</sub>	15 éves	nő		alapiskolás

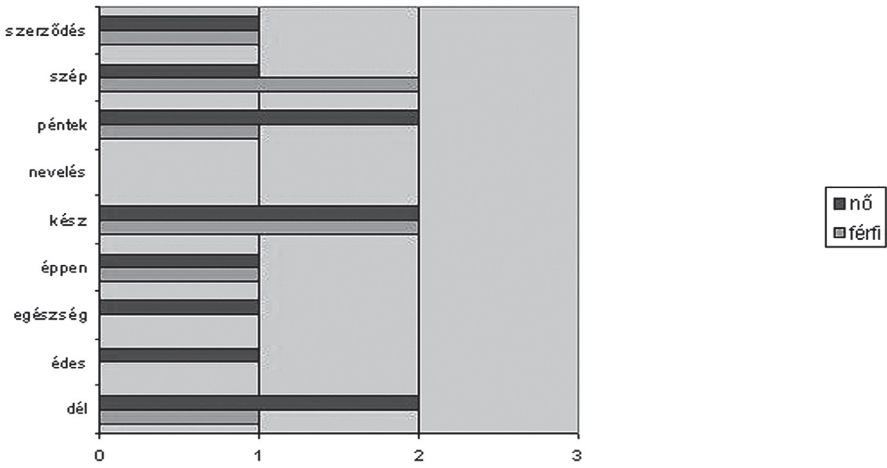
2. táblázat: Az adatközlők. Az adatközlők jelölése: G1Nr1 – időszerű, 1-es sorszámú adatközlő (vö. Sándor 2000, 22)

Mindhárom generáció nyelvhasználatában a következő szavakra figyeltem: A kiválasztott szavakat, esetleg azok todalékos alakját az idős adatközlők a szociolingvisztikai interjú alatt szinte mindannyian használták, ha erre nem került sor, akkor az interjú után rákérdeztem a szavak használatára. A második és a harmadik nemzedékhez tartozó adatközlőktől szavakat gyűjtöttem, vagy rákérdezéssel vagy szópárok alkalmazásával.

	dél	édes	egészség	éppen	kész	nevelés	péntek	s zép	szerződés
<b>G<sub>1</sub>Nr<sub>1</sub></b>	dí	idöss	egíssíg	íppen	kísz	nevelís	pínté k	s zíp	szerzódís
<b>G<sub>1</sub>Nr<sub>2</sub></b>	dí	édes	egíssíg	íppen	kész	nevelís	péntek	s zíp	szerzódís
<b>G<sub>1</sub>Nr<sub>3</sub></b>	dí	idöss	egíssíg	íppen	kísz	nevelís	pínté k	s zíp	szerzódís
G <sub>1</sub> Nr <sub>4</sub>	dí	idöss	egíssíg	íppen	kísz	nevelís	pínté k	s zíp	szerzódís
G <sub>1</sub> Nr <sub>5</sub>	dí	idöss	egíssíg	íppen	kísz	nevelís	pínté k	s zíp	szerzódís
G <sub>1</sub> Nr <sub>6</sub>	dí	idöss	egíssíg	íppen	kísz	nevelís	pínté k	s zíp	szerzódís
<b>G<sub>2</sub>Nr<sub>1</sub></b>	dí	idöss	egíssíg	íppen	kísz	nevelís	pínté k	s zíp	szerzódís
<b>G<sub>2</sub>Nr<sub>2</sub></b>	dí	idés	egísség	íppen	kész	nevelís	pínté k	s zép	szerzódís
<b>G<sub>2</sub>Nr<sub>3</sub></b>	dél	idés	egíssíg	éppen	kész	nevelís	péntek	s zép	szerzódés
G <sub>2</sub> Nr <sub>4</sub>	dél	édes	egésség	éppen	kész	nevelís	péntek	s zíp	szerzódís
G <sub>2</sub> Nr <sub>5</sub>	dél	idés	egíssíg	íppen	kész	nevelís	péntek	s zép	szerzódés
G <sub>2</sub> Nr <sub>6</sub>	dí	idés	egíssíg	íppen	kísz	nevelís	pínté k	s zíp	szerzódís
<b>G<sub>3</sub>Nr<sub>1</sub></b>	dí	idés	egíssíg	íppen	kísz	nevelís	pínté k	s zíp	szerzódís
<b>G<sub>3</sub>Nr<sub>2</sub></b>	dí	idés	egíssíg	íppen	kísz	nevelís	pínté k	s zíp	szerzódís
<b>G<sub>3</sub>Nr<sub>3</sub></b>	dél	édes	egísség	éppen	kész	nevelís	péntek	s zép	szerzódés
G <sub>3</sub> Nr <sub>4</sub>	dél	idés	egíssíg	éppen	kísz	nevelís	pínté k	s zép	szerzódís
G <sub>3</sub> Nr <sub>5</sub>	dí	idés	egíssíg	íppen	kísz	nevelís	pínté k	s zép	szerzódís
G <sub>3</sub> Nr <sub>6</sub>	dí	idés	egíssíg	íppen	kész	nevelís	pínté k	s zíp	szerzódís

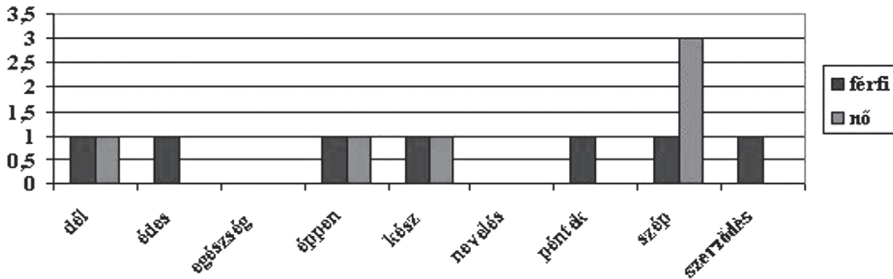
3. táblázat: A zárt í-zés, az i-zés informális helyzetben. Vastagon szedett betűkkel a férfi adatközlőket jelöltem.

Az összegyűjtött adatokból kitűnik, hogy az első generáció az őrzője leginkább a zárt í-zés tendenciájának. Az idős korosztályhoz tartozó női adatközlők 100%-ban az í-ző, i-ző formát részesítették előnyben a köznyelvi é-vel szemben. Az idős férfi adatközlők közül az egyik (G<sub>1</sub>Nr<sub>2</sub>) azonban több ízben is használta a köznyelvi alakot. Az *édes*, *szép*, *péntek* alakok ejtésénél, tehát hangsúlyos helyzetben nála nem tapasztalható a nyelvjárási alak használata. A *nevelés* volt az, amelynek nyelvjárási alakját használja minden adatközlő informális helyzetben. A második generáció esetében már egyértelműen gyakoribb a köznyelvi alak. A nők azok, akik hamarabb szakítanak a nyelvjárási alak használatával.



1. grafikon: A köznyelvi alak használata informális helyzetben a középkorúaknál.

A harmadik generáció esetében feltűnik, hogy a szép alakot az adatközlők 66,66%-a használja informális helyzetben is.



2. grafikon: A köznyelvi alak használata informális helyzetben a fiataloknál.

A zárt í-zés erősen stigmatizált, gyakran a „parasztos” szóval illetik. Főleg formális helyzetben, idegenekkel szemben kerül sor mellőzésére.

	déli	édes	egészség	éppen	kész	nevelés	péntek	szép	szerződés
G <sub>2</sub> Nr <sub>1</sub>	dí	idés s	egis síg	ippen	kisz	nevelis	pinték	szíp	szerző dí s
G <sub>2</sub> Nr <sub>2</sub>	dí	idés	egis ség	ippen	kész	nevelis	pinték	szép	szerző dí s
G <sub>2</sub> Nr <sub>3</sub>	dél	idés	egis síg	éppen	kész	nevelis	péntek	szép	szerző dí s
G <sub>2</sub> Nr <sub>4</sub>	dél	édes	egé sség	éppen	kész	nevelés	péntek	szép	szerző dí s
G <sub>2</sub> Nr <sub>5</sub>	dél	édes	egis síg	ippen	kész	nevelis	péntek	szép	szerző dí s
G <sub>2</sub> Nr <sub>6</sub>	dí	idés	egis síg	ippen	kisz	nevelis	pinték	szíp	szerző dí s
G <sub>3</sub> Nr <sub>1</sub>	dí	idés	egis síg	ippen	kisz	nevelis	pinték	szíp	szerző dí s
G <sub>3</sub> Nr <sub>2</sub>	dí	idés	egis síg	ippen	kisz	nevelis	pinték	szíp	szerző dí s
G <sub>3</sub> Nr <sub>3</sub>	dél	édes	egis ség	éppen	kész	nevelis	péntek	szép	szerző dí s
G <sub>3</sub> Nr <sub>4</sub>	dél	édes	egis síg	éppen	kész	nevelis	péntek	szép	szerző dí s
G <sub>3</sub> Nr <sub>5</sub>	dél	idés	egis síg	ippen	kész	nevelis	pinték	szép	szerző dí s
G <sub>3</sub> Nr <sub>6</sub>	dí	idés	egis síg	ippen	kész	nevelis	péntek	szép	szerző dí s

4. táblázat. Zárt í-zés, i-zés informális helyzetben. A vastagon szedett betűkkel a férfi adatközlőket jelöltem.

Formális helyzetben az 54 szóból 24 alkalommal fordult elő, hogy a presztízsváltozat került előtérbe a nyelvjárásával szemben. Bár a különbség nem számottevő, de informális helyzetben csak 18 szó volt köznyelvi. Az ábráról leolvasható, hogy a nők alkalmazkodnak inkább a nyilvános beszédhelyzethez. Már korábban is említettem, hogy míg az első generációnál a nők a nyelvjárás őrzői, addig a második generációnál a férfiak a hagyományörzőbbek. Természetesen ez a nők társadalmi státuszának megváltozásával magyarázható, ők azok, akik a nyitottabb kommunikációs hálózattal rendelkeznek.

A harmadik generáció esetében is megfigyelhető, hogy a köznyelvi alak nagyobb szerepet kap formális beszédhelyzetben. Főleg a lányok azok, akik követik a presztízsváltozatot. Az 54 szóból a fiúk 8 esetben használtak köznyelvi alakot, a lányok ezt 13 alkalommal tették meg.

Az összesített adatok még egyszer megerősítik a leírtakat, az adatközlők közül a nők a presztízskövetők, a férfiak a hagyományörzők adatközlőim közül. Természetesen nem szeretnék megfélekedezni arról a tényről sem, hogy az adatközlőknek összesen 162 szó állt rendelkezésükre, ebből pedig informális helyzetben csak 32 alkalommal használták a köznyelvi változatot. Formális helyzetben pedig 108 szóból 44 volt köznyelvi alak. Ebből is következik, hogy az adatközlők nyelvhasználatában még mindig a nyelvjárás van túlsúlyban. A csallóközi nyelvjárástípusban a köznyelvi *é* helyén az *i* is viszonylag gyakori (*délután-dilután*), a *kezibe* típus pedig általános (Zelliger 2000, 485). Pl.: *elejibe-elejébe, helyibe-helyébe, tövibe-tövébe, tetejit-tetejét*.

## A zárt *ë* használata

A zárt *ë* a mai magyar nyelv sajátos magánhangzója, ugyanis a hangtani rendszerben jórészt az északkeleti nyelvjáráson alapuló írott köznyelv nem jelöli, de a magyar anyanyelvűek jelentős részénél megtalálható.

Két nyelvjárási régió, az északkeletinek a nagy része és a mezőségi, valamint a vele rokon észak-moldvai csángó nyelvjárás csoport mutat a köznyelvihez hasonló képet, az összes többi nyelvjárásban az *ë* plusz fonémaként jelenik meg (Kiss J. 2001, 327–328).

A köznyelvben is megtalálható az *ë*, ugyanis csak a köznyelvet beszélők hangszínkálája is *ä*-tól az *ë*-ig terjed. Sokan nem is tartják beszédüket *ë*-zőnek, mások beszédében sem ismerik fel a jelenséget.

A zárt *ë* fonéma a 18–19. század fordulójára eltűnt az írásbeliségből, köszönhetően többek között a zárt *ë*-t nem jelölő nyomdák létrejöttének (Kiss J. 2001, 327–328).

A gelléri nyelvjárásban is megtalálható a zárt *ë*, legintenzívebb használata az idősebb korosztálynál figyelhető meg. A falu neve egy tősgyökeres gelléri szájából biztos, hogy nem Gelléréként fog hangzani, adatközlőim mindannyian Gélérnek ejtették a falu nevét. Passzív megfigyeléseim alapján többen még formális helyzetben is Gélerről beszélnek, így kérnek a buszon jegyet, az iskolában így említik lakhelyüket, és az orvosnál is gélérik.

## A zárt *u* használata

A csallóközi nyelvjárást a zárt tendencia tekintetében elsősorban a zárt *i*-zés jellemzi, de azért találkozhatunk zárt *u*-zással, *ü*-zéssel, *i*-zéssel, *o*-zással is, bár ezen elemek száma már nem számottevő.

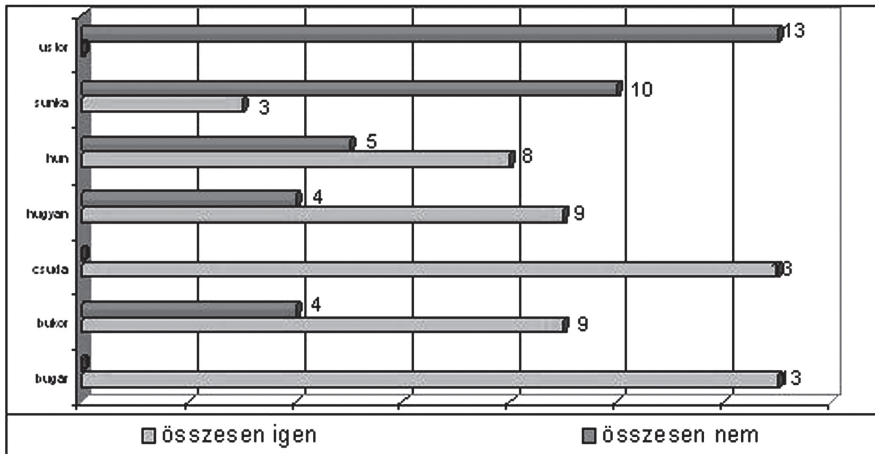
A zárt *u*-zásra hangsúlyos helyzetben talált példák használata nagyon gyakori mindhárom generáció esetében. A *bugár*-*Bugár* (vezetéknev), *bukor*, *csuda*, *hugyan*, *hun*, *sunka*, *ustor* szavak előfordulását vettem górcső alá.

Az adatközlőktől a zárt *u*-zásra is gyűjtöttem szavakat (9. táblázat). A *bugár* és a *csuda* szót minden adatközlő saját bevallása szerint a nyelvjárási alaknak megfelelően használja. A *bukor* szó szintén elterjedt, de a köznyelvi *bokor* alakot is használja az adatközlők 22,22%-a. A hogyan nyelvjárási alakját az adatközlők 77,78%-a használja rendszeresen, a *hol* helyett *hun* alakot 33,33%, a *sonka* helyett *sunka* alakot 66,66% kerüli. Az *ostor* helyett az *ustor* alak már csak az idősebb generáció által létezik, de közülük is főleg a férfiak használják.

Az adatközlők harmadik generációjában nem talákoztam olyan egyénnel, aki a fent említett szóalakok közül mindet használta volna. Kérdésemre, hogy melyik szóalakot tartják a leginkább nyelvjárási alaknak, a második és a harmadik generációból is az *ustor* és a *hun* alakot emelték ki az adatközlők.

	bugár	bukor	csuda	hugyan	hun	sunka	ustor
G <sub>1</sub> Nr <sub>1</sub>	i	i	i	i	i	i	i
G <sub>1</sub> Nr <sub>2</sub>	i	i	i	i	n	n	i
G <sub>1</sub> Nr <sub>3</sub>	i	i	i	i	i	i	i
G <sub>1</sub> Nr <sub>4</sub>	i	i	i	i	i	n	i
G <sub>1</sub> Nr <sub>5</sub>	i	i	i	i	i	i	n
G <sub>1</sub> Nr <sub>6</sub>	i	i	i	i	i	i	n
G <sub>2</sub> Nr <sub>1</sub>	i	i	i	i	i	i	n
G <sub>2</sub> Nr <sub>2</sub>	i	i	i	i	n	n	n
G <sub>2</sub> Nr <sub>3</sub>	i	n	i	i	i	n	n
G <sub>2</sub> Nr <sub>4</sub>	i	n	i	n	n	n	n
G <sub>2</sub> Nr <sub>5</sub>	i	i	i	n	n	n	n
G <sub>2</sub> Nr <sub>6</sub>	i	i	i	i	i	n	n
G <sub>3</sub> Nr <sub>1</sub>	i	i	i	i	i	i	n
G <sub>3</sub> Nr <sub>2</sub>	i	n	i	i	i	n	n
G <sub>3</sub> Nr <sub>3</sub>	i	n	i	n	n	n	n
G <sub>3</sub> Nr <sub>4</sub>	i	i	i	n	n	n	n
G <sub>3</sub> Nr <sub>5</sub>	i	i	i	i	i	n	n
G <sub>3</sub> Nr <sub>6</sub>	i	i	i	i	i	n	n

5. táblázat: A zárt u-zás előfordulása. I – igen, előfordult, N – nem fordult elő.



3. grafikon: A zárt u-zás előfordulásainak kimutatása.



## A zárt tendenciák fajtái:

- I. A **zárt ú-zás**: *úta-óta*.
- I. A **zárt ö-zésre** pedig a *gyün* az egyedüli alak, *gyön* változatával is találkozom már. Nagyon gyakran használják ezt az erősen stigmatizált alakot a falu lakosai informális helyzetben, de nyilvános beszédhelyzetben passzív megfigyeléseim alapján főleg a fiataloknál a jön a preferált alakváltozat.
- I. A **zárt ű-zés**: Gyakori a köznyelvi ó, ő helyén is: *kű-kő, lű-lő, sző-szű, óta-üte* alak is használatos a veláris *úta* mellett.
- I. **Zárt i-zésre** a köznyelvi *ë, é, ő* helyén kerül sor.
  1. Hangsúlyos helyzetben: *cimënt-cement, igényes-egyenés, ippen-éppen, ikët-óket, itet-őt*.
  2. Hangsúlytalan helyzetben: *eriggy, fazikas, messzi, ugyi*.
  3. Birtokos személyragokban viszonyrag előtt: *felin, felit, idejibe, kezibe, könyvit, szémit, tövibe*.

## Zárt o-zás

Az á utáni o-zás, á>o hangváltozás nagyban érinti a csallóközi nyelvterületet, nyelvújrás egyik legfőbb jellemzője, elterjedt, élő jelenség a gellériek nyelvében is. Horger Antal már vizsgálta kialakulását, elterjedésének helyét, nagyban hozzájárult a kérdés egy-egy problematikus részének feltárásához, megoldásához. Létrejöttének okát az á disszimilációs hatásában látta (I. MNyj. 88–89), akárcsak Benkő Loránd, aki szerint egymástól függetlenül jelentkezett a keleti és nyugati nyelvújrásokban más-más időpontban. Legkorábban szerinte a Dunántúlon jelentkezett. Beke Ödön a szentesi daloskönyvből gyűjtötte össze azokat a szavakat, amelyekben á utáni o-zást őrzött meg a nyelvemlék (I. MNy. XLV, 335–340). Deme László táblázataiban és térképén jól áttekinthetjük az á hatására végbement asszociatív o-zást az egész magyar nyelvterületen. Sulán Béla a martosi nyelvújrás keretén belül ismerteti a zárt o-zást, miközben kritizálja az addig napvilágot látott nézeteket, a kutatások kiterjesztésére és alaposságára hívja fel a figyelmet (vö. Pais-empl. 109).

A Csallóközben az á>o hangváltozással Kovács István foglalkozott (MNy. IX, 87–105). A tanulmány még 1961-ben jelent meg, a szerző munkájának kutatópontja volt szülőfalum Gellér is. (Akkor Bogya néven szerepelt a hivatalos iratokban, mert Gellér községről hivatalosan csak 1994-től beszélhetünk.)

A szerző saját bevallása szerint évekig figyelte, kutatta az akkori Csehszlovákiában található Csallóköz és környéke nyelvújrását, főleg az á utáni o-zást figyelembe véve. Kérdőívek segítségével gyorsította fel a kutatómunkát. Az addigra már kialakított adattárát figyelembe véve 20 pontba csoportosította az o-zás előfordulásának lehetőségeit.

A szerző akkor a kapott eredmények alapján a következőket állapította meg:

1. A nagyobb helységekben több a kettős alak, az ellenpélda, mivel az iskolák, a kulturális intézmények jobban kifejtik hatásukat.
2. A nyelvjárásterület peremvidékein szintén több az ellenpélda (palócos, palóc községek), mintegy elválasztó-vonalat alkotva a két nyelvjárásterület között.
3. A hivatali érintkezésben használt szavakra, akárcsak a személynevekre nem jellemző az o-zás, de az összetett szavakban is háttérbe kerül.

### Nyílt–zárt megfelelések

A zártabb magánhangzók helyén fellépő nyíltabb magánhangzókra alig-alig van példa gelléri nyelvjárásban, sokkal ritkább az előfordulása, mint a zárt tendenciának.

Csupán pár szót találtam, amelyben a nyílt tendencia érvényesül:

1. Nyílt o-zás (köznyelvi u helyén): *onoka*- de ezt is csak egy adatközlő használta, bár többször előfordult nyelvhasználatában.
2. Nyílt a-zás (köznyelvi o helyén):
  - a. Hangsúlyos helyzetben: *pakróc*.
  - b. Hangsúlytalan helyzetben: *vakand, kila, rizsa*.
3. Nyílt ë-zés (köznyelvi i helyén): *vëlla, gëlészta-giliszta*.

### Labiális–illabiális megfelelések

Az ajakműködés szempontjából beszélhetünk labiális és illabiális tendenciáról.

#### I. Labiális ö-zés:

A gelléri nyelvjárásban előforduló szórványos ö-zés főképpen olyan szóalakokban jelentkezik, melyeknek a köznyelvben e-ző és ö-ző formája egyaránt használatos (például *felemel~fölemel, sëpër~söpör, veder~vödör, vegyes~vögyös, veres~vörös* stb.), vagy pedig l előtti hangtani helyzetben van rá példa (pl. köll, föl).

Hangsúlyos ö-zésre is akad példa: *böcsüll-becsül, böcsület-becsület, bögy-begy, böndü-bendő, csönd, csöpp, föcske-fecske, föllü-fent, fölhő/főjhő-felhő, föstő, gyönge-gyenge, gyöp-gyep, gyöplü-gyeplő, köll-kell, ölig-elég, pöhü-pehely, pöngő-pengő, pörsü-persely, pörzsül-perzsel, röggē-reggel, röpill-repül, töpörtyű-tepertő*.

## II. Illabiális ě-zés:

Az ő helyén föllépő illabiális ě-zéssel az idős adatközlők körében több helyen találkoztam, a jelenség főként hangsúlyos helyzetben mutatkozik a köznyelvi ő helyén: *össze-ësszë, kötény-këtíny-ketín, pöttyös-pëttyës, szöcske-szëcsku-sëcsku* szavakkal. A fiataloknál azonban csak az előbb említett szavak labiális verziójával (*össze, pöttyös, kötény-kötíny, szöcske*) találkoztam. A nyelvjárásokban illabiális ě-ző alakok, általánosan elfogadott nézet szerint az ómagyar i-zésből fejlődtek nyíltabbá válással (Losonczy: Az ómagyar nyelv jellemző sajátosságai. NyelvtudÉrt. I. Bp. 1930, 4).

## III. Labiális ő-zés:

Alaktani ő-zésnél a -hoz, -hez, -höz viszonyrag, hō-re változik: *emberekhō, fīrhō, székhō*.

A labiális ő-zés erősen stigmatizált, ezért a lakosok kerülik formális használatánál a nyelvjárási alakot.

## IV. Illabiális i, ü-zés:

Hangsúlyos helyzetben: *iket, üköt-öket, itet-öt, sipka-sapka, hasigat-hasogat*.

## V. Illabiális í-zés:

A szótagzáró l asszociatív hatása: *kíső-külső, fírész-fűrész*.

## A magánhangzók mennyiségi különbségei

### a. Rövidmagánhangzós tendencia

Í helyett i-t ejtenek: *dilutánn-délután, ippen-éppen, ígér, ígëret, itíl-ítél, itílet-ítélet, irogat, izlés, izület, jószivű, kísír-kísér, kísírtet-kísértet, kíván, kíváncsi, kívánság, szinház, szines, színvonal, színész, szives, szivesség-szívesség, tizes*.

Ú helyett u-t ejtenek: *bucsu, buza, csunya, gyanus, hug*.

Ű helyett ü-t ejtenek: *kitünő, tűzifa*.

### b. Hosszúmagánhangzós tendencia

Elsősorban a köznyelvi u,i,o,a rovására történik a nyúlás.

l helyett í-t ejtenek: *alíg, alikha-aligha, bísztat-biztat, csípa, csípás, dínár, gyamírtó-gyomírtó, írt(kipusztít), irtás, írtó (szörnyű), írtózat, írtózik, kukurikú, mindig, nyíratkozik, pacsírtá, síkáll-sikál, sima, símítt-símít, símogat, símul, szerviz, szolíd*.

U helyett ú-t ejtenek: *bújdoso, bújkáll, búra, fújdogáll, kúdús-koldus, satyú-satu, újam- ujjam, turista.*

hosszú ó-zás: *pósta;*

hosszú á-zás: *kácso-kacsa, kánno-kanna.*

Ezeket a nyelvjárási alakokat megtaláltam mindhárom generációnál, formális helyzetben is gyakran használják őket.

## Összefoglalás, következtetések

Tanulmányomban a hangtani jelenségekről írtam, mint azt már többször hangsúlyoztam, a nyelvjárási monográfiáknak általában ez a legjobban kidolgozott része. A hangtani változások mindig a legszembetűnőbbek, természetesen ezekre sem egyik napról a másikra kerül sor, az emberek nem hagyják el a nyelvjárási elemeket egyik pillanatról a másikra, ez egy nagyon hosszú folyamat, amely fokozatosan megy végbe. Ahogy azt az á utáni o-zás tekintetében nagyon jól megfigyelhettük, a nyelvjárás nagyon lassan változik. Kovács István vizsgálata és saját adatközlőim válaszai között 45 év telt el, de az eredmények közötti különbségek nem számottevőek. Természetesen történtek változások, de ez a jelenség ma is nagyon jellemzi a falu nyelvjárását, stabilan megtalálható a falu lakosainak nyelvhasználatában.

Az utolsó évtizedekben megváltozott a falu társadalmi felépítése, a munkámban sokat boncolgatott szociolingvisztikai tényezők egyértelműen rányomják bélyegüket a nyelvjárások sorsának alakulására. A nem, az életkor, de főleg az iskolai végzettség és a munkahely jelentősen befolyásolják az ember nyelvjáráshoz való viszonyulását. Ez jelentősen megmutatkozik az egyik legfeltűnőbb hangtani jelenség a köznyelvi é helyén megjelenő í használatában is. A magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők ezt a jelenséget mindenképpen kerülni próbálják. Informális beszédhelyzetben azonban nem zavarja őket ez a jelenség sem, a falun belül folytatott kommunikációban megmaradnak az í-ző formák.

## Irodalom

### **Benkő Loránd – Lőrincze Lajos**

1951 *Magyar nyelvjárási bibliográfia*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

### **Deme László**

1953 *A magyar nyelvjáráások néhány kérdése*.  
Budapest: Akadémiai Kiadó. /*Nyelvtudományi Értekezések* 3./

### **Fényes Elek**

1994 *Komárom vármegye leírása (1848)*. Pozsony: Kalligram.

### **Hegedús Attila**

2005 *A változó nyelvjáráás*. Piliscsaba: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai.

### **Hegedús Rita – Körösi Zoltánné – Tarnói László (szerk.)**

1993 *Hungarológia* 3. Budapest: Nemzetközi Hungarológiai Központ.

### **Horger Antal**

1926 *A nyelv tudomány alapelvei. Bevezetés a nyelv tudományba*. Budapest: Kókai Lajos könyvkereskedésének kiadása.

### **Imre Samu**

1971 *A mai magyar nyelvjáráások rendszere*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

### **Jakab István**

1993 Nyelvünk területi változatainak és társadalmi használatának kérdései és kérdőjelei. In *Hegedús–Körösi–Tarnói 1993*, 15–16.

### **Kálmán Béla**

1977 *Nyelvjáráásaink*. Budapest: Tankönyvkiadó.

### **Kiss Jenő (szerk.)**

2001 *Magyar dialektológia*. Budapest: Osiris Kiadó.

### **Kiss Jenő**

1981 Nyelvjáráási tanulmányok. MNYTK. 159. sz. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.

1982 *A rábaközi mihályi nyelvjáráásának hang- és alaktana*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

1990 A mihályi nyelvjáráás változásai 1889 és 1989 között. Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.

2002 Dialektológia és nyelv tudomány: hagyomány és korszerűség. In *Magyar Nyelvjáráások XI*, Debrecen: A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Évkönyve, 3–20. p.,

**Kiss Lajos**

1978 *Földrajzi nevek etimológiai szótára.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

**Koncsol László**

2003 *A Csallóköz városai és falvai.* Pozsony: Kalligram.

**Kontra Miklós – Saly Noémi (szerk.)**

1998 *Nyelvmentés vagy nyelvárulás?* Budapest: Osiris.

**Lanstyák István**

1998a *Nyelvművelésünk vétségei és kétségei.* In *Kontra–Saly 1998*, 74–101 p.

1998b *A magyar nyelv szlovákiai változásainak sajátosságai.* Dunaszerdahely: Liliium Aurum.

2000 *A magyar nyelv Szlovákiában.* Budapest–Pozsony: Osiris Kiadó – Kalligram Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.

**Sándor Anna**

1995 *Az í-zés vizsgálata a koloni nyelvjárásban.* In *Magyar Nyelvjárások XXXII*, Debrecen: A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Évkönyve, 33–36. p.

2000 *Anyanyelvhasználat és kétnyelvűség egy kisebbségi magyar beszélőközösségben, Kolonban.* Pozsony: Kalligram.

2001 *Nyelvi attitűd kisebbségben.* *Magyar Nyelv* XCVII/1, 87–95. p.

2004 *A Nyitra-vidéki magyar nyelvjárások atlasza.* Pozsony: Kalligram.

2005 *A továbblépés lehetőségei a szlovákiai magyar nyelvjáráskutatásban.* In *Vörös 2005*, 107–113. p.

**Szabó Géza**

1991a *A magyar nyelvjárások.* Budapest: Tankönyvkiadó.

**Szabó József**

1998 *A szegvári nyelvjárás jellemzése.* *Magyar Nyelvjárások XXXV*, Debrecen: A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Évkönyve, 43–64. p.

**Tolcsvai Nagy Gábor**

1998 *A nyelvi közösség és a nyelvi egység, kisebbségben.* In *Kontra–Saly 1998*, 15–24. p.

**Trugdill, Peter**

1995 *Dialektusok és szociolektusok az új Európában.* *Valóság* 1995/11.

**Varga Andrea**

2010 *Mássalhangzó-jelenségek Gellér község nyelvjárásában.* *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 12/1, 113–126. p.

**Vörös Ferenc (szerk.)**

2005 *Regionális dialektusok, kisebbségi nyelvhasználat*. Budapest–Nyitra–Somorja: Liliium Aurum.

**Zelliger Erzsébet**

2000 Kódválasztás és nyelvi attitűd a 18. századi Csallóközben. In *Magyar Nyelvjárások XXXVIII*, Debrecen: A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Évkönyve, 485–492. p.

**Tendencie samohlások v nářečí obce Holiare**

(Zhrnutie)

Nie je to tak dávno, čo sa nárečia na dedine využívali ako jediný dorozumievací prostriedok, boli vlastne každodennou samozrejmosťou. Po druhej svetovej vojne nastali určité zmeny, ktoré sa prejavili hlavne v slovnej zásobe nárečí. Zmenám sa nevyhli ani nárečia na Žitnom Ostrove. Je pravdou, že dnes žijeme časy, v ktorých, zdá sa, že sa aj bez nárečí zaobídeme. No nedá sa povedať, že naši potomkovia po nasýtení dnešnými hodnotami nezatúžia po poznaní svojej minulosti, do ktorej patria i nárečia. V posledných rokoch dialektológovia vo väčšej miere sa zaoberajú otázkou ohrozených nárečí. Upozorňujú nás na skutočnosť, že nárečia patria medzi posledné symboly spolupatričnosti jednotlivých regiónov. Maďarské nárečia na Slovensku hrajú dôležitú úlohu aj preto, lebo na území Slovenskej Republiky veľká časť obyvateľov maďarskej národnosti si osvojila maďarský jazyk vo forme nárečia. Pokles prestíže jednotlivých dialektov je dnes už skutočnosťou, pokračovanie tejto tendencie by pre maďarskú minoritu mohlo znamenať nielen jazykové, ale aj kultúrne straty. Túto skutočnosť musíme pripomínať mladej a strednej generácii - hovoriť nárečím nie je prehreškom voči spisovnej maďarčine.

V práci som sa venovala výskumu jazykového úzu mojej rodnej obce, Holiare. Zo sociolingvistického aspektu som pozorovala jazykovú kompetenciu občanov dediny Holiare. Keďže išlo o synchronne skúmanie, zaoberala som sa len aktuálnym stavom jazyka.

Rozhodla som sa pre výskum jazykového úzu mojej dediny nie len preto, lebo som rodáčkou tejto dediny a poznám skoro každého občana, ale aj preto, lebo do dnešného dňa nevznikla ani jedna práca, čo by sa týkala výskumu jazyka a nárečia mojej rodnej obce. Pre mňa bolo najdôležitejšie to, aby som čo najvierohodnejšie dokázala zachytiť jednotlivé jazykové tendencie v nárečí dediny.

Najprv som rozoberala tendencie súvisiace so samohláskami. Každú tendenciu som potvrdila príkladmi zo získaného jazykového korpusu. Po zaфіxovaní výsledkov, som porovnávala jazyk jednotlivých vekových skupín. V našej dedine najstaršia generácia je stále nositeľom tej formy jazykového prejavu, ktorá sa najmenej vzdialila od pôvodného nárečia. Používanie určitej formy jazyka je spojené s konkrétnym obdobím života, existujú stabilné vzorce, ktoré sa opakujú v každej generácii a miznú, keď používatelia prejdú do inej generácie.

Písala som aj o tom, aké sú dôležité precízne vypracované postupy na získavanie a spracovávanie jazykového korpusu, akú dôležitú úlohu hrá šťastný výber informantov. Naznačila som aj metódy, ktoré som využila pri získavaní jazykového materiálu.

V dedine nárečie v jazykovom úze hrá dominantnú úlohu. V privátnej sfére, v rodine, v kruhu priateľov skoro každý hovorí v nárečí. V práci, v škole, v úradoch, čiže vo verejnej sfére väčšina obyvateľov pokúša používať spisovný jazyk.

### **The vowel tendencies in the village of Holiare (Gellér)**

(Summary)

Not a long time ago the usual means of communication in the country was the local dialect. Nobody got surprised by hearing dialect spoken because it was the part of everyday life.

Unfortunately, the situation has radically changed over the last decades. Not only the word-stock has been in the state of flux, the dialect has also been changed at the phonetic, morphological and syntactic level. It is due to the inevitable development brought by modernisation which has transformed our habits, customs, way of life and the usage of language.

Many well-known dialectologists have drawn attention to the endangerment of dialects and they have proved the increasing gaining ground of standard language even in the smallest communities. Naturally, more factors influence this process, e.g. the linguistic attitude of the speakers. The low prestige of the dialect is the main reason of its decline. In Slovakia, however, the dialects of Hungarian language are of high priority because Hungarian as the language of a minority is used only in dialectal forms, the most of Hungarian people in Slovakia use only a dialect of Hungarian language. In this case, if the dialect disappears, the language itself disappears as well.

I started to examine the dialect of my birthplace, because I find dialectal research, collecting and evaluating dialectal data, interesting and I was obviously motivated by being the first one to do such a project here. In my thesis, in 2006 I studied the dialect of my village from a phonetic point of view.

My birthplace is Holiare (in Hungarian Gellér), a village in Slovakia. It is situated in Nitra County, in the region of Komárno.

I began the work with characterization of the local dialect and continued with a detailed presentation of the dialect used in the village Holiare. At first I showed the vowel tendencies – supporting every statement by recordings made during data collection. I demonstrated the differences of language usage of different age groups by charts.

The dialect here is not in the state of danger (leastwise the collected data does not give evidence of it), the differences between the language usage of the youngest and oldest inhabitants are not significant.



## Levéltári adalékok Dunaszerdahely várostörténetéhez: a DAC-stadion építése, a városi csatornázás és a járási kórház építése

Vajda Barnabás

### A DAC-stadion építése (1949–1954)

Az 1945 utáni időszakban Dunaszerdahely város egyik első építési „nagyvállalkozása” a dunaszerdahelyi futballklubhoz kötődik. Az 1904-ben alapított Dunaszerdahelyi Atlétikai Club (DAC) előbb Spartacus, majd 1954-től Slavoj Okresný stavokombinát v Dunajskej Strede (Slavoj Járási Építőipari Vállalat) néven szerveződött újjá. A futballélet fellendítése végett a város egy korszerű futballpálya, illetve „stadion” építésébe kezdett 1949-ben. Egy hiányosan datált (valószínűleg 1949-es) irat szerint a város kisajátítási eljárást kezdeményezett a Járási Jogi Bizottságnál (Okresná správa komisija) avégett, hogy egyes konkrétan megnevezett ingatlanokat kisajátíthasson „*játéktér, sportstadion és nyilvános kert*” céljából. A megjelölt parcellaszámok mellett az irat három magánszemélyt nevez meg mint tulajdonosokat: Németh Dezsőt, Büschitz Editet, Büsitsch Emíliát, és egy társaságot, melyet Büschitz Emil Malinovský utca 208 sz. alatti lakos képviselt. A dokumentum szerint a tulajdonosokat a hivatal többször kérte, „*hogy a megnevezettek telkeiket megfelelő ellenszolgáltatás fejében adják át*”, ám annak ellenére, hogy „*a község az ajánlatot többször megismételte, egyezség a mai napig nem jött létre*”<sup>1</sup>. 1951. június 28-án a dunaszerdahelyi Helyi Nemzeti Bizottság (HNB) elnöke, Štefan Sever a Kerületi Nemzeti Bizottsághoz továbbította a „*JTO Sokol egyesület sportpálya-telek iránti kérelmét*”. Az irat úgy fogalmaz, hogy „*az előkészítő munkálatok már megkezdődtek*”, viszont a HNB elnöke tanácsstalan, miként rendelkezzen azokkal az érintett telkekkel („*ajándékozás, eladás?*”), amelyek a település tulajdonát képezik.<sup>2</sup> 1951. augusztus 15-i válaszában a Kerületi Nemzeti Bizottság (KNB) pénzügyi előadójának képviselőjében Dr. Gálik egy törvényi passzust ajánl a Helyi Nemzeti Bizottság figyelmébe: „*A 90 sz., 1950. VI. 27-i kormányrendelet /12. §, 2. bek. b) pont/ alapján járjanak el.*”<sup>3</sup>

- 
- 1 Štátny okresný archív v Šali, a továbbiakban ŠOAvŠ. Miestny národný výbor v Dunajskej Strede 1945–1960: 182-1953-393.4-61. A dokumentum fejléce: „*Obec Dunajská Streda, vyvlastnenie pozemku na ciele ihriska*”, keltezése: „*28 januára ...9.*”; a későbbi iratok alapján a legvalószínűbb az 1949-es év.
  - 2 ŠOAvŠ. Miestny národný výbor v Dunajskej Strede 1945–1960: 182-1953-393.4-61. A dokumentum fejléce: „*JTO Sokol, žiadosť o pozemok na stavbu ihriska*”, keltezése: „*28. júna 51*”.
  - 3 A nevezett jogszabály a *Vládní nařízení 90/1950, o správě národního majetku národními výbory*. Hatályban volt 1950. július 20-tól 1954-ig.

1951. szeptember 12-én a pozsonyi Szlovák Testnevelési- és Sporthivatal (Slovenský úrad pre telesnú výchovu a športu) levélben arra kérte a dunaszerdahelyi HNB-t, hogy *„tekintettel arra, hogy a [készülő] sportpálya a dolgozók széles tömegeinek fog szolgálni, a Helyi Nemzeti Bizottság tekintse azt saját ügyének, és támogassa az önkéntes munkásoknak a testnevelés előmozdítása irányába tett törekvését”*. Az ügy háttérében az állt, hogy a testnevelési és sporthivatal *„Ötven sportpályát építünk”* (Akcia výstavby 50 ihrísk) elnevezésű projektje 1951 végéig mintegy 50 könnyűatlétikai pályával ellátott sportpálya építését irányozta elő, köztük a dunaszerdahelyiét is.<sup>4</sup>

Az *„önkéntes munkások”* kitétel a dokumentumban alátámasztani látszik, amit Brányik Sándor, a DAC egyik krónikása állít, hogy a DAC-stadion építése igen nagy lendülettel indult meg, és rengeteg helyi önkéntes segítségével. Más források alapján az is állítható, hogy a város egykori Fő utcai zsinagógájának végső elbontása, valamint a DAC-stadion 1949-ben kezdődött építése között összefüggés volt.

A dunaszerdahelyi zsidó közösségnek a 20. század első felében három imahelye volt a városban. A legnagyobb ezek közül a Fő utcai nagytemplom volt. Ennek építése az 1860-as évek végén fejeződött be, és legszebb idejében mintegy nyolcszáz ülőhellyel rendelkezett. A mauthauseni koncentrációs táborot megjárt, végül dunaszerdahelyi szülővárosában maradó Kornfeld Ferenc emlékiratai szerint a Fő utcai zsinagógát 1945-ben bombatalálat érte, és az épület 1945-től rom volt (Kornfeld 2007, 10 és 93). Egy másik emlékiró, Engel Alfréd viszont arról szolgál részletekkel, hogy a nagytemplomot már 1944 nyaratól SS-osztagok a magyar hatóságok közreműködésével kezdték szétrombolni: *„Ez a dicsőséges hajlék három hónappal élte túl az átkozott emlékü nácik betörését. [...] Még a padlók köveit is felszedték [...] A magyar hatóságok közreműködésével elpusztítottak mindent. [...] Magukat a falakat 1950-ben rombolták le a hatóságok.”* Az egyre romló állagú nagyzsinaogóga a háború végéig garázként szolgált, aztán teljesen lepusztult (Engel 1995, 54, 157). Egy városi hivatalos összesítés szerint 1960–1962 között Dunaszerdahelyen mintegy három tucat épület szanalására került sor, köztük a Nemzeti nevű mozi (*„Kino Národné”*), valamint *„a zsidó zsinagóga”* (*„Židovská sinagóga”, sic!*) épületéé.<sup>5</sup>

4 ŠOA v.Š. Miestny národný výbor v Dunajskej Stredě 1945–1960: 182-1953-393.4-61. A dokumentum fejléce: *„Akcia výstavby 50 ihrísk”*, keltezése: *„12. september 1951”*.

5 ŠOA v.Š. Miestny národný výbor v Dunajskej Stredě 1945–1960: 262-1960-Výst/21-78. A dokumentum fejléce: *„Zoznam budov asanovaných v roku 1960 v meste Dunajská Streda”*, keltezés nélkül. Ez az adat nem a Fő utcai zsinagógára vonatkozik, hanem a Fő utcától nem messze álló Kukučín utcai imahelyre, amelyet az ekkoriban itt kezdődött lakóház-építési program keretében *„asanáltak”*. A *sic!* megjegyzés a zsinagóga szó szlovák változatában ejtett helyesírási hibára vonatkozik.

Bizonyos értelemben Dunaszerdahely a mai napig nem heverte ki a nagy-szinagóga eltűnését.<sup>6</sup> Szimbolikusan, a történelmi emlékezet értelmében azért, mivel a város lakossága soha nem nézett szembe lelkiismeretének ezzel az árnyával. Némi magyarázattal szolgál, hogy – miként Voigt Vilmos finoman rámutat – a második világháború eseményei közül a holokauszt és a nyilas uralom kapcsán az egész magyar kultúrterületen igen bizonytalan a nemzeti kulturális emlékezet (ld. Voigt 2008, 20). Kovács Éva Komárommal kapcsolatban hívja fel arra a figyelmet, hogy „a kisebbségi magyar történelem (és annak szereplői) által a diskurzusteremtésben elszenvedett vereség egyik legekleatásabb példája az antiszemitizmus megjelenése a visszacsatolt részeken. Tudjuk, hogy a zsidósággal kapcsolatos előítéletek és politikai szándékok tekintetében nemcsak a csehszlovák és a magyar állam, hanem a csehszlovákiai magyar kisebbség és az anyaország között is lényeges különbségek voltak. A magyarországi politikai antiszemitizmus, mely ott az államideológia részévé vált, nem vert, nem verhetett gyökeret a kisebbségi magyarság körében (legalábbis a nyilvános fórumokon)” (Kovács 2000, 204). Szép gesztus ugyan, hogy a nagytemplom helye melletti egyik új épület az egykori zsinagóga formáját őrzi, valamint hogy a városi önkormányzat 1999-ben a nagy zsinagóga egykori telkét Jehuda Aszád térré nevezte el.<sup>7</sup> A szerdahelyiek azonban – közösségként – nem néztek szembe a szerdahelyi zsidó lakossággal szembeni atrocitások, rablások, erőszakoskodások, gyújtogatások stb. magyar idők alatt történt egykori tényével. E megjegyzés elsősorban azokra vonatkozik, akik magyarként éltek végig az 1938–1945-ös időket. De vonatkozik azokra is, akiknek új betelepülő magyarként vagy szlovákként nincs fogalmuk arról, hogy a város 1945 előtt „kis Jeruzsálemnek” számított.

A Fő utcai nagy zsinagóga egykori helye urbanisztikai értelemben is problematikus, mivel azon a helyen, ahol egykoron a város fő utcájának domináns épülete állt, ott ma egy alig észrevehető, jellegtelen középület, az Általános Egészségbiztosító épülete áll. Bár a telek részben be van építve, a nagy zsinagóga után maradt építészeti hiátus mindenkinek feltűnik, akinek fogalma van a helyi zsidó közösség történelméről. És a helyzetre még az sem vigasz, hogy az elpusztult zsinagóga sok köve 1950–1953 között éppen az épülő helyi stadionba épült be. Brányik Sándor egyenesen azt állítja, hogy a készülő DAC-stadion „lelátójának falait a németek által lerombolt [Fő utcai] zsinagóga tégláiból emelték”, sok téglát pedig Baumel Salamon fuvarozott egylovas kocsiján a Temető utcai sportpályához (Brányik–Sidó 2003, 64). Visszatérve a DAC-stadion építéséhez: 1953. augusztus

6 Hasonló jelenségről ír Stefano Bottoni (Bottoni 4-5). A komáromi zsidóság magyar uralom alatti sorsáról ld. Szarka 2009.

7 Jehuda Aszád (1796, Aszód – ?) 1852–1866 között Dunaszerdahely áv-bét-din-je, főrabbija volt. Engel Alfréd „Izrael szentjének és lángelméjének” nevezi őt. Engel 1995, 34.

13-án a Járási Nemzeti Bizottság (JNB) technikai osztálya (Okresný národný výbor technický referát v Dunajskej Strede) egy engedélyt (výmer) adott ki az építendő DŠO Slavoj (Stavokombinát) számára, hogy az a Temető utca „1700/84-es parcelláján egy tribünrel ellátott sportközpontot (športové stredisko) építsen”. Az engedély vagy 500.000,- vagy 600.000 Kčs-t irányzott elő a kulcsrakész állapotban való átadásig, mégpedig új árfolyamon.<sup>8</sup> A stadionépítés kezdetét ez az engedély 1950. első negyedévére, a végét 1953. harmadik negyedévére jelölte meg.<sup>9</sup> Nem teljesen világos viszont, ki tervezte a stadiont. Ugyanezen levéltári dokumentum szerint a projektet „ing. arch. Szönyi, Bratislava, Michalská brána” készítette, és ő felelt annak adataiért. Brányik Sándor szerint viszont „az egész stadion középcsatárunk, Kordik László tervrajza alapján készült” (Brányik–Sidó 2003, 64).

Az építési engedély kiadása után egy nappal (!), 1953. augusztus 14-én adta ki a JNB technikai osztálya a stadion használatba vételi engedélyét (výmer, povolenie k užívaniu budovy.) Ez az engedély részletez néhány módosítást, illetve utólagosan jóváhagy néhány „lényeges eltérést” az eredeti építési engedélyhez képest. Megállapítja, hogy „a tribün mellett egy büfé és egy italkimérés épült; változtatásokra került sor a lépcső alatti két WC-n”. Az engedély hátlapján három pontba foglalták a helyszíni szemle során feltárt hiányosságokat. A kéményseprő azt tette szóvá, hogy az épület faszerkezete három helyen hozzáért a kéményhez, a hibát azbeszt szigeteléssel kellett kijavítani. A tribün alatti jobb oldali WC-ből hiányzott a szellőzőnyílás. Végül az elektromos vízszivattyúnak fenntartott helyiségben „különbéle háztartási tárgyakat” találtak, amelyeket onnan biztonsági okból azonnal el kellett távolítani. E néhány „kolaudációs módosítás” mellett azonban – amelyek rendbetételére 14 napot szabott az engedély – a határozat szó szerint leszögezi, hogy „az építés 1953. augusztus 14-én befejeződött, és az épület használhatóvá vált”<sup>10</sup>.

8 A százezer koronás bizonytalanságot az okozza, hogy a dokumentum levéltári eredeti gépiratából nem lehet megállapítani, hogy az első számjegy 5-ös vagy 6-os. Ami pedig az „új árfolyamot” illeti: a Csehszlovák Nemzetgyűlés 1953. május 30-án hozott törvényt (41/1953) a pénzreformról, melynek során 1953. június 1-jén – egyetlen nap alatt! – új pénzt vezettek be. A limitált régi készpénzt 5:1 arányban váltották át, a banki megtakarításokat azonban 50:1 arányban. Marcel Pecník szerint a „pénzreform betöltötte kítűzött célját, amennyiben a lakossági megtakarítások a teljes minimumra olvadtak”, miközben a fogyasztás jelentősen visszaesett. Ld. Pecník 2007, 195.

9 ŠOAvŠ. Miestny národný výbor v Dunajskej Strede 1945–1960: 182-1953-393.4-61. A dokumentum fejléce: „Stavba šport. Strediska v Dun. Strede”, keltezése: „13. VIII. 1953”.

10 ŠOAvŠ. Miestny národný výbor v Dunajskej Strede 1945–1960: 182-1953-393.4-61. A dokumentum fejléce: „Stavba šport. Strediska v Dun. Strede”, keltezése: „14. VIII. 1953”.

Ugyanezen a napon, tehát 1953. augusztus 14-én egy jegyzőkönyv is íródott a JNB technikai osztályán, „az új sportközpont használatbavételi engedélye ügyében” (Zápisnica [...] vo veci užívacieho povolenia na novostavbu športového strediska v Dunajskej Strede). Ez a jegyzőkönyv nemcsak az 1953. augusztus 14-i használatba vételi engedély tartalmát ismétli meg, hanem konkrétan megnevezi a stadion egyes részeit:

„A sportközpont az alábbi részekből áll:

1. Nézők számára épített ülőhelyes tribünből, a földszinten helyiségekkel a játékosok számára, fürdő, illemhely, raktár, a gondnok lakása, büfé, ital-mérés.
2. Pénztáros bódék a bejáratnál.
3. WC.
4. *Játéktér, amelyet fokozatosan emelkedő [földhányás] állóhely vesz körül. A játékteret kb. egy méter magas kerítés övezi.*

A levéltári anyagok megerősítik a DAC krónikásainak azon információit, hogy a stadion építésének ebben a korai fázisában elkészült a salakpálya, a dobó- és az ugrószektor is (Brányik–Sidó 2003, 67). Kétségtelen, hogy a dunaszerdahelyi sportpálya és annak közvetlen infrastrukturális beruházásai 1953 nyarára készen álltak: ekkorra a létesítmény némi jóindulattal valóban stadionnak volt nevezhető. Ez a jegyzőkönyv összesítette az addigi befektetések értékét. Eszerint „az építmény végső összértéke kb. 3 millió Kčs”. Ebből „az önkéntesek kb. 1 millió Kčs értékben végeztek brigádmunkát [...], a Szlovák Testnevelési- és Sporthivatal 1 millió 367.330,- Kčs-szel járult hozzá”, az építő Stavokombinát pedig a szakmunkák értékét adta az építkezéshez. Az összegekről a jegyzőkönyv megjegyzi, hogy azok régi pénzben, tehát az 1953. június 1-jei pénzreform előtti értékben értendők (ld. a 8. sz. lábjegyzetet). A jegyzőkönyv aláírói: V. Hudcovský, a vizsgáló bizottság elnöke; J. Kevický; Dr. Habart; Ján Szabo, a JNB sportreferense; Štefan Sever, a HNB elnöke; és Bugár Titus, a DŠO Slavoj Stavkombinát részéről.<sup>11</sup>

Mind az 1953. augusztus 13-i, és mindkét 1953. augusztus 14-i levéltári irat leszögezni, hogy a dunaszerdahelyi sportpálya építési engedélyét utólag adták ki: „novostavba športového strediska v Dunajskej Strede bola dodatočne povolená”. De vajon mi okozta a sietős építkezést ezekben a köztudottan forrászegény időkben? És mi okozta a helyi és a járási építési hivataloknak azt a nagyvonalúságát, hogy a sportpálya építési engedélyét, valamint az épület használatba vételi engedélyét egy és ugyanazon napon, 1953. augusztus 13-án, illetve 14-én adták ki – utólag, lényegében hároméves késéssel?

11 ŠOAvŠ. Miestny národný výbor v Dunajskej Strede 1945–1960: 182-1953-393.4-61. A dokumentum fejléce: „Zápisnica”, keltezése: „14. VIII. 1953”.

A dunaszerdahelyi DAC-pálya építésének nagy lendületét minden bizonnyal több különböző, de egymással összefüggő tendencia sarkallta. Ide sorolhatók a korabeli nagy magyar futballsikerek; a sportnak a kommunista ideológia terjesztésében szánt intenzív szerepe; továbbá az a természetes igény, hogy a szerdahelyi futball Magyarországot tekintette mércének. És talán az is szempont volt a sietséghez, hogy közel egy évtized alatt a két ország között enyhült a második világháború utáni feszültség. A két ország már ekkor tervezte, hogy nagyköveti rangra emeli a magyar-csehszlovák diplomáciai kapcsolatokat, és ez 1954-ben meg is történt (Bottoni, 6.). A futball sportdiplomáciai jelentősége közismert. Az a tény, hogy a magyar válogatott 1952-ben a helsinki olimpián aranyérmet nyert, valamint hogy 1953. november 25-én Londonban 3:6-ra verte az angolokat, majd ugyanőket 1954. májusában Budapesten 7:1-re – az egész világon híressé tette a magyar focit, és nem mellékesen javított a háborús vesztesnek elkönnyelt Magyarország külföldi képén.<sup>12</sup> A csehszlovák sportnak a kommunista ideológia terjesztésében szánt szerepe kevésbé nyilvánvaló. Arról pedig, hogy az 1950-es évek elején milyen mértékben és milyen szellemben motiválta a dunaszerdahelyieket a magyar-magyarországi példa a DAC-stadion építése közben, kutatások hiányában nem ismerjük. Ennek ellenére feltételeznünk kell az összes tényező hatását. Egyébként nehezen volna érthető az a sietség, hogy a DAC-stadion ünnepélyes avatóját miért hangolták össze a budapesti Népstadion ünnepélyes átadásával: a szerdahelyiek 1953. augusztus 16-án tartották stadionavatójukat (Brányik–Sidó 2003, 65), a budapesti Népstadiont pedig négy nappal később, 1953. augusztus 20-án adták át rendeltetésének.

Még nagyobb nyomatókot kap az eseményekben a „magyar kapcsolat”, ha megjegyezzük, hogy Dunaszerdahely focicsapata – immár saját stadionjában – 1954. június 7-én Budapest válogatottját fogadta. Mivel a magyar válogatott ekkoriban már (a svájci világbajnokságra készülve) jobbára külföldön tartózkodott, ez a csapat tulajdonképpen a második vonalbeli vagy pótválogatottnak tekinthető. (Mint köztudott, az aranycsapat egy hónappal később, 1954. július 4-én Svájcban a vb-döntőn az NSZK elleni 3:2-es meccs után világbajnoki ezüstérmes lett.) Ennek megfelelően korrekt módon a korabeli sajtó nem is válogatottnak, hanem „magyar vegyescsapatnak”, illetve „Budapest válogatottnak” nevezte a Szerdahelyre látogató csapatot. A vegyescsapat, melyben főleg a Budapesti Honvéd, a Vörös Lobogó és a Dózsa játékosai szerepeltek, egy csehszlovákiai futballkörút részeként, hazefelé menet állt meg Dunaszerdahelyen. 1954. június 4-én Ostraván (Csehszlovák keret–Magyarország vegyes 1:1), 1954. június 6-án Pozsonyban (Slovan Bratislava–Budapest 1:3), 1954. június 7-én, hétfőn pedig

12 Erről írt pl. Horváth Zsolt: Kinizsi, Bástyá, Vörös Lobogó. *História*, 2003, XXV. évf., 8–9. sz., 22–25.p.

Dunaszerdahelyen játszottak (Dunaszerdahelyi Slavoj–Magyar vegyescsapat 1:8). A korabeli újságbeszámolók szerint 7.000–8.000 néző volt kíváncsi a mérkőzésre, amelyen Szusza Ferenc, Babocsay és Tichy Lajos 2-2 gólt rúgott, a hazaiak szépítő gólját pedig Rajtík szerezte tizenegyesből. „Több néző jött ki a mérkőzésre, mint amennyi a város lakossága” – idézi a korabeli sajtót<sup>13</sup> Brányik Sándor (Brányik–Sidó 2003, 69).

A mérkőzésnek van még két sporttörténeti érdekessége. Az egyik, hogy a vendégcsapatról ekkor készült egy ritkaságszámba menő fénykép, amelyen Szusza Ferenc és Tichy Lajos is látható.<sup>14</sup> Másodsorban Szerdahelyen a Budapest-válogatott szereplése kapcsán tanulták meg a gyepéglázás módszerét: a budapestiektől kapott tanácsnak köszönhetően – miután a helyi gondnokok folyamatosan kudarcot vallottak, hogy a pályát egyenletessé tegyék – a karbantartóknak hatalmas minőségi újítást sikerült elérniük a stadion gyepszőnyegén (vö. Brányik–Sidó 2003, 65).

## A városi csatornázás (1951–1960)

Dunaszerdahely 1951–1958 közti időszakának nagyon pénzigényes beruházása a városi csatornahálózat kiépítése. 1951. október 22-én prof. ing. Dr. Četmír Štoll aláírásával a prágai ipari építkezések minisztériuma hagyta jóvá a dunaszerdahelyi csatornázás és víztisztító állomás projektjét.<sup>15</sup> A dokumentum szerint a projekt főtervezője (generálni projektant) a Vodoprojekt Bratislava, fő beruházója a Správa vodného hospodárstva (Prága), a kivitelezéssel pedig a Zásobovanie vodou a kanalizácie (ZVaK) nevű pozsonyi víz- és csatornaműveket bízták meg.

Körülbelül másfél év múlva, 1953 áprilisában a városi és a járási nemzeti bizottság képviselői: a dunaszerdahelyi nemzeti bizottság elnöke Štefan Sever; a HNB; a HNB pénzügyi referense; és a JNB képviselője *„az ügy jelentőségéből és sürgető kényszeréből kiindulva megtárgyalták a dunaszerdahelyi szennyvízelvezető kanális ügyét. Nagyvonalakban megtárgyalták, hogyan lehetne a munkákat a lehető legcélszerűbben és lehető legköltséghímélőbb módon megvalósítani”*. A jegyzőkönyv szerint a kivitelezés legnagyobb akadálya a terep: mivel a sík terepen gyakorlatilag nincs esés, ezért *„szükséges legalább egy áttemelő szivattyúállomás*

13 A mérkőzésről beszámolt az *Új Szó*: 1954.6.5-én, 1954.6.8-án és 1954.6.9-én.

14 Az 1954-es stadionavatón készült képet ld. <http://www.fcdac1904.com> [2009.7.25.]

15 ŠOAvŠ. Miestny národný výbor v Dunajskej Strede 1945–1960: 263-1955-Vod/9-78. A dokumentum fejléce: „Ministerstvo stavebného priemyslu”, keltezése: „22. října 1951”. A cseh nyelvű eredetiben: „Ministerstvo stavebného priemyslu schvaluje projektový úkol na stavbu kanalisace a kanalisační čistírny v Dunajskej Strede a dáva souhlas a ktomu, aby byl vypracován úvodní a technický projekt se všemi náležitostmi podle smerníc o dokumentaci.”



építése”. A bizottság ugyanekkor három rövidtávú feladatot tűzött maga elé. Egyfelől azt, hogy egy szakemberekből (is) álló bizottság mérje föl a pontos földrajzi terepviszonyokat. Másrészt az 1954-es évre meg kellett keresniük a költségvetési lehetőségeket, harmadsorban biztosítani kellett a projekthez egy vezető szakembert.<sup>16</sup>

Bár a helyi politikai vezetés 1953-ban úgy számolt, hogy a munkálatokat „legkésőbb az 1954-es évben meg kellene kezdeni”, a ZVaK vízgazdálkodási vállalatnál az ún. befektetési tervet (investičná úloha) csak 1955. március 10-i keltezéssel készítette el a ZVaK képviselőjében Ján Wagner mérnök.<sup>17</sup> Az igen részletes, 8 oldalas (több táblázattal, melléklettel és térképpel ellátott) terv áttekinti Dunaszerdahely infrastrukturális állapotát lényegében 1945-től kezdődően, de különös tekintettel az 1948 utáni állapotokra. Eszerint a város „a maga fejlett szocialista mezőgazdaságával Délnyugat-Szlovákia fontos központja és éléskamrája. A mezőgazdaság 98%-ban szocializált [azaz államosított]. Ezidáig azonban a járás egyetlen településén sincs sem vízvezeték, sem csatornázás”. (A Dunaszerdahelyi járás területe a terv idején 491 négyzetkilométer volt 35.531 lakossal.)

A város csatornázási helyzetével, pontosabban annak hiányával kapcsolatban a dokumentum a következőket írja: „A tisztítatlan szennyvíz szennyezi a felszín alatti vizeket, ezzel együtt azokat a sekély kutakat, amelyekből a lakosok mint egyetlen vízforrásból kénytelenek beszerezni a szükséges ivóvizet. A település csatornázása már a múltban is szükséges lett volna, azonban különféle kedvezőtlen események következtében (gazdaság válság, háborús események, a Csallóköz átadása Magyarországnak stb.) a kanalizáció kiépítése a mai napig nem valósult meg, sőt a tervezéshez sem fogtak hozzá. Dunaszerdahely városa az utóbbi években ipari várossá is vált. Már nyolc élelmiszeripari létesítmény van itt. [...] Van egy nagy csirkefeldolgozó üzeme és konzervgyára, amely a maga szükségleteire részleges kanalizációt épített ki 30-50 cm átmérőjű betongyűrűkből kb. 700 méter hosszan. Ez a szennyvíz azonban egy helyi pöcecsatornába (rigel, tzv. smradlavka) ömlik, amely a saját környezetében elviselhetetlen bűzt áraszt, és egészségügyi gondokat okoz. Szintén a városban van egy nagy, 40 ezer liter napi kapacitású tejgyár, és egy nagy lengyár [lanársky závod]. Ezek az üzemek kiépítették már saját kanalizációjukat saját szennyvizük számára, de ezek is csupán távolabbra vezetik a szennyvizet saját objektumaiktól, egy esés nélküli nyitott árokban tisztítás nélkül.” Ezek a nyitott és esés nélküli szennyvízelvezető árkok – írja a befektetési terv – szúnyogok és legyek búvóhelyei, egyben nyáron rettenetes bűz forrásai.

16 ŠOAvŠ. Miestny národný výbor v Dunajskej Strede 1945–1960: 263-1955-Vod/9-78. A dokumentum fejléce: „Zápisnica”, keltezése: „9. IV. 1953”.

17 ŠOAvŠ. Miestny národný výbor v Dunajskej Strede 1945–1960: 263-1955-Vod/9-78. A dokumentum fejléce: „Investičná úloha”, keltezése: „10. marca 1955”.



A városi csatornázás terve több tekintetben is igyekezett körültekintő lenni. Előrelátásról tanúskodik, hogy már egy 1953-as jegyzőkönyv (ld. fentebb) arra hívta fel a figyelmet, hogy „*tekintettel arra, hogy Dunaszerdahelyen a már működő vállalatok a jövőben egyre több szennyvizet fognak termelni, ezért [a csatornahálózatot] úgy kell tervezni, hogy a jövőendő vízvezeték és kanalizáció kapacitása jóval nagyobb legyen, mint a pillanatnyi igény*”<sup>18</sup>. Előrelátásról tanúskodik az is, hogy az előkészítési fázisban, 1954-ben a városban két próbafúrást végeztek a Karcsai út mellett területen, és megállapították, hogy mivel a település gyakorlatilag teljesen sík vidéken helyezkedik el, a csatornázást mesterséges szintkülönbséggel kell majd megoldani; a kivitelezési tervben ezért egy víztisztító állomás mellett egy átemelő szivattyúval is számoltak (čerpacia a čistiaca stanica). A forrászegényes időkre jellemző, hogy a víztisztító állomás (amelyben mechanikus és biológiai alapú víztisztítást terveztek) kapacitását alacsonyan állapították meg, azzal a megszorítással, hogy „*a helyi könnyűipari üzemeknek saját maguknak kell gondoskodniuk a tisztításról, mielőtt szennyvizüket a városi csatornába eresztenék*”. A terv készítője figyelmeztette a kivitelezőt, hogy az ne feledkezzen meg két lakóegység építéséről a szivattyú- és víztisztító állomások kezelői részére, sőt előírta, hogy a szolgálati lakásnak tartalmaznia kell egy lakatosműhelyt, egy öltözőt zuhannyal, és egy kísérleti laboratóriumot.

Ez a ZVaK-nál készült 1955-ös terv a munkák megkezdését 1957-re irányozta elő, azzal, hogy annak első része, a kórházig tartó főgyűjtő szakasz 1958. december 31-ig átadásra kerül („*Započatie stavby v r. 1957. I. časť, hl. zberač úseku po projektovanú nemocnicu odovzdá sa do prevádzky do 31. XII. 1958.*”). A teljes költségvetést előzetesen 20 millió Kčs-re irányozták elő. Ebből 15 milliót terveztek a kb. 20 kilométernyi csatornázásra, 3 milliót a víztisztító állomásra, 1,6 milliót a szivattyúállomásra, 400 ezret pedig négy lakóegység megépítésére.<sup>19</sup>

A levéltéri iratok szerint 1956–1958 között viszonylag problémamentesen zajlott a csatornázási beruházáshoz kapcsolódó helyi telkek felvásárlása. Van irat, amely azt mondja, hogy „*a szerződő felek [csehszlovák állam/ZvaK – magánszemélyek] közti megegyezésnek megfelelően az ingatlanokat nem kisajátítják, hanem jelen adásvételi szerződés alapján vált gazdát*”<sup>20</sup>. 1957. február 3-ára a HNB elnöke mintegy huszonnyolc magánszemélyt hívott egyeztetésre a csatornázás

18 ŠOAvŠ. Miestny národný výbor v Dunajskej Strede 1945–1960: 263-1955-Vod/9-78. A dokumentum fejléce: „Zápisnica”, keltezése: „9. IV. 1953”.

19 ŠOAvŠ. Miestny národný výbor v Dunajskej Strede 1945–1960: 263-1955-Vod/9-78. A dokumentum fejléce: „Investičná úloha”, keltezése: „10. marca 1955”, 7. és 8. folio.

20 ŠOAvŠ. Miestny národný výbor v Dunajskej Strede 1945–1960: 263-1955-Vod/9-78. A dokumentum fejléce: „Kúpno-predajná zmluva”, keltezése: „4. XII. 1956”.

kivitelezése ügyében, a jelek szerint eredménnyel.<sup>21</sup> Néhány esetben megtörtént, hogy a szennyvízvezeték útvonalában romos épület állt, amelynek eltávolításával a tulajdonos késlekedett; a kivitelező és a helyi hivatalnokok azonban ezekben az esetekben is nagyfokú türelemmel jártak el (mint pl. egy, a Zöld utcában álló istállóval kapcsolatban). Jogi konfliktusra tudomásunk szerint csupán néhány esetben került sor. Ilyen volt pl. az Alexander Farkas és neje, valamint Ľudovit Čomor és felesége ellen kezdeményezett kisajátítási eljárás.<sup>22</sup>

Az 1951 végén Prágában jóváhagyott, 1955-ben Pozsonyban előirányzott, de végül (a tervezetthez képest több évvel később) csak 1960-ra elkészült dunaszerdahelyi városi csatornázási rendszer lényegét tekintve máig a város szennyvízrendszerének alapját képezi. Az eredeti szennyvízhálózat négy ágból állt; mindegyik déli irányba tart, kihasználva a város terepviszonyainak minimális szintkülönbségét. Az „A” vonal a város északnyugati részén található kórháztól dél–délkeleti irányban húzódik végig a város fő utcája alatt. A „B” vonal az északnyugatról a városba érkező pozsonyi főútvonallal, és az ugyanazon irányból érkező pozsonyi vasútvonallal párhuzamosan húzódik délkelet felé. A „C” vonal északkeletről (a Kisudvarnoki út felől), a legrövidebb „D” vonal pedig a város keleti oldaláról tart a déli városszélén található víztisztító állomás felé. Az egész rendszer gerincét az „A” vonal képezi: a másik három csatornavonal ehhez csatlakozik (C, D, B sorrendben), hogy aztán közösen, egyetlen vonalként vezessenek a víztisztítóba.<sup>23</sup>

## A járási kórház építése (1955–1960)

Az 1955–1960 közti időszak nagy jelentőségű szocialista beruházása volt a járási kórház építése. *„Attól a szándéktól vezérelve, hogy emeljük az egészségügyi színvonalat és a dolgozókról való gondoskodás mértékét a Dunaszerdahelyi járásban”* – a dunaszerdahelyi járási kórházat mint kiemelt beruházást az 1954. november 17-ére datált 2296. számú csehszlovák kormányhatározat hagyta jóvá, 34 millió 132.000,- Kčs költségvetéssel.<sup>24</sup>

21 ŠOAvŠ. Miestny národný výbor v Dunajskej Strede 1945–1960: 263-1955-Vod/9-78. A dokumentum fejléce: „Upovedomenie”, keltezése: „3. febr. 1957”. A listán szereplő vezetéknevek: Balázsová, Kollár, Témer, Kordiková, Bercely, Kubicová, Bokor, Havasová, Járeosová, Szente, Narancsik, Fodor, Biró, Sándorová, Magyaricsová, Rajkovic, Fekete, Lajtai, Mészárosová, Bognárová, Sidó, Virág.

22 ŠOAvŠ. Miestny národný výbor v Dunajskej Strede 1945–1960: 205-1958-MH/37-69. A dokumentum fejléce: „Rozhodnutie”, keltezése: „20.10.1959”.

23 ŠOAvŠ. Miestny národný výbor v Dunajskej Strede 1945–1960: 263-1955-Vod/9-78, a „10. marca 1955” keltezésű „Investičná úloha” c. dokumentumhoz csatolt térképek alapján.

24 ŠOAvŠ. Miestny národný výbor v Dunajskej Strede 1945–1960: 263-1955-Vod/9-78. A dokumentum fejléce: „Investičná úloha”, keltezése: „10. marca 1955”, 4. folio.



A dunaszerdahelyi városi csatornázás tervéhez készült térkép, 1955

Az alapkővet nagyjából egy év múlva, 1955. december 3-án rakták le. Az *Új Szó* az eseményről így számolt be: „Dunaszerdahelyen ma fektették le az új kórház alapkővét. A helybeli lakosság értékes kötelezettségeket vállalt az építkezés megkezdésekor. Többek között a Prefa-üzem dolgozói vállalták, hogy a kórház építésével több száz brigádórát dolgoznak le.”<sup>25</sup> Majd egy héttel később: „Dunaszerdahelyen zászlókkal és transzparenszekkel vonultak fel az [...] üzemek dolgozói arra a helyre, ahol a járási kórház épül. A munkálatok ünnepélyes megkezdésekor Vojtech Török egészségügyi megbízott mondott beszédet, majd a járás dolgozóinak nevében Kántor elvtárs, a JNB elnöke.”<sup>26</sup> A tervdokumentációhoz a JNB Építésügyi Osztálya 1958. május 29-én egy „kiegészítő építési engedélyt” (doplňujúce rozhodnutie) adott ki „a dunaszerdahelyi kórház kiegészítő épületeire: bejárat, gazdasági épület, fűtőház, összekötő folyosók, garázsok, éghető anyagok raktára, kút és szivattyúállomás, külső vízvezeték, külső szennyvízvezeték,

25 *Új Szó*, 1955.12.3., 2. old., D[rábek] M[átyás] szignóval.

26 *Új Szó*, 1955.12.8., 2. old., Drábek Mátyás.

*alacsony- és nagyfeszültségű villanyvezeték, kerítés, kertrendezés, ideiglenes trafó-állomás, az állami út áthelyezése*". Ezek költségét 28 millió 945.000,- csehszlovák koronában állapították meg, az építkezés kezdetét 1955 negyedik negyedében, befejezését pedig 1958 végében jelölték meg.<sup>27</sup>

Az 1955-ben megkezdődött nagyszabású járási kórházépítési vállalkozás több ponton összefüggött a városi csatornahálózat kiépítésével, sőt bizonyos pontokon szinte attól függött. Már a csatornahálózat projektjének szöveges indoklása is nyomatékkal utalt rá, hogy a csatornázás és a víztisztító állomás építése szorosan összefügg több más városi építkezéssel, konkrétan az 1955-ben már épülő egyik lakótelep, a készülő iskola és „főleg az új nagy járási kórház” építésével. A helyi politikai döntéshozók *„a dunaszerdahelyi kórház építési határozata kapcsán úgy döntöttek, hogy ami a kanalizációt illeti, a kórház szennyvizét a városi kanalizációs hálózatra kell rákötni, amelynek 1958-ig meg kell épülnie. Ha azonban a városi szennyvízhálózat nem lesz kész addig, amikor az új kórházat átadják, akkor a kerületi tisztiorvos utasítása szerint a kórház szennyvizét egy, a városon átvezető ideiglenes vezetékbe kell csatlakoztatni. Gazdasági okokból tehát az a döntés született, hogy a város szennyvízelvezetése végleg oldódjon meg, azaz hogy azt [ti. a kórházat] már a végleges városi szennyvízhálózatra lehessen rákötni”*<sup>28</sup>. Mivel azonban a szennyvízvezeték kivitelezése több évet csúszott (ld. fentebb), 1960. február 5-én „Velmi sürne!” (nagyon sürgős) jelzéssel a JNB Tanácsa Építési és Vízgazdálkodási Osztálya „a JNB-elnök elvtárs beleegyezésével” egyeztetésre hívta az alábbi szervezetek „felelős képviselőit”: a Doprastav építővállalat, a ZVaK víz- és csatornaművek, a Cestná údržba nevű útkarbantartó vállalat, az OÚNZ (ez a járási kórház szlovák rövidítése) és a HNB képviselőit. Az 1960. február 10-én 9,30 órától tartandó tárgyalás témája *„a kórházzal kapcsolatos vízvezeték és csatornázás sürgős befejezése, illetve azoknak a környező magánházakba való bevezetése a Nagyabonyi út és a Gorkij utca felől a város felé vezető szakaszon*". A meghívó nyomatékkal szögezi le ezt: *„A kórház gyorsított (sic!) átadása, és a vele kapcsolatos infrastruktúra üzembe helyezése a kormány vállalásából következik, és annál jelen lesznek a párt és a kormány képviselői.”*<sup>29</sup>

27 ŠOAvŠ. Miestny národný výbor v Dunajskej Strede 1945–1960: 260-1958-Výst/21-76.

28 ŠOAvŠ. Miestny národný výbor v Dunajskej Strede 1945–1960: 263-1955-Vod/9-78. A dokumentum fejléce: „Investičná úloha”, keltezése: „10. márcia 1955”, 4. folio.

29 ŠOAvŠ. Miestny národný výbor v Dunajskej Strede 1945–1960: 262-1960-Výst/21-78. A dokumentum fejléce: „Upovedomenie”, keltezése: „5. febr. 1960”. „Tento úkol bezprostredne vyplýva z vládneho úkolu urýchleného odovzdania nemocnice do prevádzky, pri čom bude prítomná strannícka a vládna delegácia.”

A kb. 250 férőhelyes dunaszerdahelyi kórház – amelybe eleve betervezték annak 370 ágyra való bővítési lehetőségét –, valamint a hozzá kapcsolódó 50 fős lakóegységet (a kiszolgáló személyzet számára) 1960. április 1-jén adták át ünnepélyes körülmények között. Az indításkor az elkészült kórház négy osztállyal nyílt meg: belgyógyászat, gyermekosztály, szülészeti és sebészeti, és a valóságban a tervezettől kissé kevesebb, 244 ágygal rendelkezett. Alkalmazottainak száma (beleértve az egészségügyi, gazdasági és technikai dolgozókat is) ekkor körülbelül 900 volt.<sup>30</sup> Érdekes, hogy az átadásnak az Új Szó napilapban, amely kezdettől tudósított az építkezésről, 1960 márciusában és áprilisában semmiféle sajtóvisszhangja nincs. Ennek egyik oka az lehet, hogy miként a szennyvízhálózat üzembe helyezése, úgy a dunaszerdahelyi járási kórház építése is legalább másfél évet késett az eredeti tervekhez képest.

## Irodalom

### Bottoni Stefano

é.n. *Komárom–Komárno. Határmenti mindennapok és párhuzamos életek a szocializmus korszakában.* Kézirat, a szerző engedélyével.

### Brányik Sándor – Sidó Ferenc

2003 *A dunaszerdahelyi futball 100 éve. 1904–2004.* Dunaszerdahely: Nap Kiadó.

### Engel Alfréd

1995 *A dunaszerdahelyi zsidó hitközség emlékkönyve.* Pozsony: Kalligram Könyvkiadó /Csallóközi Kiskönyvtár/.

### Kornfeld Ferenc

2007 *Az én városom Dunaszerdahely – „Kis Jeruzsálem”.* Dunaszerdahely: k.n.

### Kovács Éva

2000 Határváltó diskurzusok: Komárom, 1918–22, 1938. In *Konfliktusok és kezelésük Közép-Európában.* Szerk.: Bárdi Nándor. Budapest: Teleki László Alapítvány.

30 A kórház igazgatói: Viliam Dóka (1960–1962); Emil Beneš (1962–1968); Ivan Kottmann (1968–1987); Teodor Fucker (1987–1989); František Baluška (1989–1990); Nagy Anna (1990–2004); Horváth Zoltán (2005. április 1-jétől). 1987-ben adták át a dunaszerdahelyi kórház új részét. „2003-tól a kórház vagyonának kezelője a Nagyszombati Kerületi Önkormányzat. Jelenleg 10 osztály működik az intézményben, összesen 445 ágygal. Egy korábbi adat szerint pedig az alkalmazottak száma 780 körülire tehető.” [www.parametre.sk](http://www.parametre.sk) [2010.04.02.]

**Pecník, Marcel**

2007 Menová reforma z 1. júna 1953. In Šmigel, Michal a kol.: *Radikálny socializmus a komunizmus na Slovensku 1918–1989*. Banská Bystrica: Katedra histórie FHV UMB, 192–197. p.

**Popély Árpád**

2006 *A (cseh)szlovákiai magyarság történeti kronológiája 1944–1992*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet /Nostra Tempora 13/.

**Szarka László**

2009 Starosta Komárna Gáspár Alapy. In *Park of Generous Souls. Park ušľachtilých duší 3*. Red.: Miloš Žiak, Eduard Nižňanský, Ladislav Snopko, Eva Krajmerová. Bratislava: Vydala Izraelská obchodná komora na Slovensku, 64–89. p.

**Voigt Vilmos**

2008 Van-e kulturális emlékezete a népnek? In *Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat – kulturális emlékezet*. Szerk.: Papp Richárd és Szarka László. Zenta: Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 15–26. p.

**Príspevky z archívu k dejinám mesta Dunajská Streda  
Výstavba štadiónu DAC (1949-1954), mestskej kanalizácie  
(1951-1960) a okresnej nemocnice (1955-1960)  
(Zhrnutie)**

Štúdia analyzuje históriu troch skorých 1949-1960 socialistických výstavbových investícií v meste Dunajská Streda. Konkrétne poukazuje na (1) výstavbu dunajskostredského športového futbalového ihriska DAC v rokoch 1949 až 1954, (2) na výstavbu mestskej kanalizácie v rokoch 1951 až 1961, a (3) na výstavbu okresnej nemocnice OÚNZ v Dunajskej Strede od 1955 až 1960. Vo svojom základnom výskume autor vychádza z archívnych materiálov Štátneho okresného archívu v Šali a z fondu Miestneho národného výboru v Dunajskej Strede v rokoch 1945–1960. Sleduje sa proces výstavby socialistického typu od vyvlastnenia pozemkov (napr. „na ciele ihriska“), cez udelenie stavebných povolení až po vydávanie doplňujúceho rozhodnutia a povolenia k užívaniu budov. Autor venuje pozornosť tak investorom a budovateľom, ako aj celkovým nákladom týchto investícií. Na základe zistení je autor schopný sformulovať niekoľko základných téz týkajúcich sa urbanistického vývoja Dunajskej Stredy počas raného obdobia československého socializmu.

**Contribution of the archives to the history of Dunajská Streda  
The construction of the DAC stadium (1949-1954), urban sanitation  
(1951-1960) and the construction of District Hospital (1955-1960)**

(Summary)

The article analyzes the history of three early socialist building investments in the town of Dunajská Streda between 1949 and 1960. It deals with (1) the construction of the sports stadium of DAC in 1949-1954, (2) the construction of urban sewage in 1951-1961, and (3), the construction of district hospitals in Dunajská Streda between 1955 and 1960. In its basic research, the author deals with archival materials from the State District Archives in Šala, the fund of the Local National Committee in Dunajská Streda, 1945-1960. By pursuing the process of building from the socialist type of expropriation of land (e.g., "for the purposes of a playground"), through the bestowment of building permits, until the issuing of supplementary decisions and authorization to use the buildings. The author pays attention to the investors and architects, as well as the total cost of these investments. Based on these findings, the author is able to formulate some basic theses on urban development of Dunajská Streda during the early period of the Czechoslovak socialism.





UNIVERZITA J. SELYEHO  
SELYE JÁNOS EGYETEM

Vajda Barnabás

Bevezetés  
a történelemdidaktikába  
és a történelemmetodikába

2009



## **(Világ)végjátékok**

(II. rész)

*Szitás Péter*

### **III. AUGUST STRINDBERG: HALÁLTÁNC**

#### **III. 1. A halál tánca**

A haláltánc műfajának – már ha egyáltalán műfaji besorolással illehető – kezdete a középkorban gyökerezik. Bár a korral napjainkban is többször „sötét” jelzővel illetve találkozhatunk, meggyőződésem, hogy a középkor egyáltalán nem szolgált rá erre a többértelmű, de mindenképpen negatív megítélésre. Tagadhatatlan azonban, hogy soha olyan erőteljes, centralizált keresztényegyházi hatalom nem uralkodott az európai közéletben, mint akkor. Ebből, továbbá a kor írástudatlanságának és a hétköznapi emberek közti alacsony műveltségűeknek a magas arányából, az egyszerűségből, és a széles rétegek számára a „túlélés egyenlő az önmegvalósítással” életfilozófiából kifolyólag a hiedelem- és babonavilág túlon túl erőteljesen volt jelen.

Az egyházi tanoknak talán a legközpontibb fogalma az élet, amely egy olyan létfolyamat, melyet egy ponton megszakít a halál; de az nem egyenlő az egzisztencia megszűnésével, hanem annak vallás erkölcsi megítéltetése utáni átmenete egy új, a halál után bekövetkező életre, örök üdvösségre vagy kárhozatra. Ezek a napjainkig fennálló tanok legerősebben akkor éltek a mindennapok emberében, amikor a legfontosabb oktató és hírközlő médium, a templom, illetve a mellette és általa működő iskola, tehát végeredményben a papság volt. Mindazonáltal ahol életről beszélünk, ott elkerülhetetlenül fel szokott rémleni a halál gondolata, s bevett rétori szokás volt a klérus részéről a korban a bűnös életet követő rossz halál, a pokol és kárhozat gyakori emlegetése.

Szintén a középkor elterjedt vélekedése volt, hogy a teremtő Isten előtt kedves a halálon való megsemmisülés-elmélkedés, annak szüntelen és különböző műfajok és médiumok – irodalom, zene, festmény, szobor, rajz – általi negatív fényben való felemlgetése. Ez a tevékenység azonban együttesen nemegyszer odáig fokozódott, hogy az evangéliumi életbízattatás és vigasztalás – amely a halált nem a megsemmisülésnek, hanem az örök élet kezdetének látja – teljesen kifordult, s félelmetes, szörnyű interpretációkban nyert megfogalmazást. Ennek

egyik kedvelt megjelenése a haláltánc, avagy a létmegszűnés olyan ábrázolása, amely során a megszemélyesített Halál vezet különféle rangú és előéletű embereket a sírba, akik a groteszk határát súroló taglejtést produkálva táncolnak bele a megsemmisülésbe (vö. Hollar, Holbein, Lydgate, Douce 1804, 3-4).

A fentieket összefoglalva tehát a haláltánc, vagy ahogy más népek hívják, *Dance of Death*, *Danse Macabre* vagy *Totentanz* késő középkori műfaj, a halál mindenhatóságának és az elkerülhetetlen végzetnek egyfajta allegorikus megjelenítése, mely abból indul ki, hogy az ember sorsa a halálban teljesedik be. Célja egyértelmű: figyelmeztetni az élőket a halál előbb-utóbb bekövetkező voltára. Magának a táncnak a háttérében az a korra jellemző – esetenként mindmáig fennálló – népi hiedelem áll, mely szerint a halottak éjjel táncra perdülnek a temetőben, de még napfelkelte előtt visszatérnek sírjukba. A haláltánc eme motívumát különféle művészetek alkotásai is halhatatlanná tették. A reneszánsz festészet szenzációs haláltánc-ábrázolása a híres itáliai festő, Buonamico Buffalmacco *A halál győzelme* című festménye. Zenei vonatkozásban a magyarság képviselője is erőteljes, gondoljunk csak páratlan tehetségű zeneszerzőnkre, Liszt Ferencre, akinek a nevéhez szintén fűződik *Haláltánc* címmel illetett szerzemény. Napjaink modern világának leghíresebb, szinte minden fiatal által ismert haláltánc szintén a zene műfajához kapcsolódik, hiszen korunk egyik legnépszerűbb zenei csoportja, az *Iron Maiden* is rendelkezik *Dance of Death* című albummal.

## III. 2. Strindberg és alkotása

### III. 2. 1. Tragikum és komikum között

August Strindberg a huszadik század legelején publikált alkotása átmenetet képez a drámai műnem két legfontosabb műfaja, a tragédia és a komédia között. Műfajilag talán a polgári tragédia, esetleg a tragikomédia sajátosságaival jellemezhető a leginkább. Középpontjában az emberi kapcsolatok értékvesztett kiüresedése, a férfi és nő örök küzdelme, a szeretet és a gyűlölet szélsőséges ambivalenciája áll. A szereplők sivarak, kiégettek, számukra a világot saját maguk jelentik, s ennek az egzisztenciának részese – és egyúttal értelme – a másik fél, az ellenség, akit kínozni és gyötörni jó. Ez a meg nem szűnő erőteljes harc a fájdalom és a kegyetlenség érzésének égető gyönyörével párosulva alapozza meg az egymással küzdő férj és feleség kapcsolatát, mely egyúttal figyelemre méltó példáját adja a groteszk drámairodalmon belüli jelenlétének. A jellemek és változásaiknak a vizsgálata is jól mutatja, hogy a darabban rendkívül fontos szerepet töltenek be olyan ellentétes háttérmotívumok, mint az ártatlanság és romlottság, a nevetés és rettegés egymást összezavaró kombinációi.

### III. 2. 2. Nemek harca

Edgar, a kapitány és csinos felesége, Alice csaknem huszonöt éve házasok. Egy langyos őszi estén üldögélnek a szürke vártorony belsejében kialakított rezidenciájukban, mely egykor börtönként szolgált. A nyitó jelenet szürkeséget közvetít, melyért egyrészt az ódon helyszín és a lassan lenyugvó nap, de főleg a két előtérben levő hideg szereplő, a kopott uniformisba és sarkantyús lovaglócsizmába öltözött megkeseredett férfi és a csendes karosszékben üldögélő, semmit se csináló frusztrált arája a felelős. A lakásuknak keresztelt tér – mely egykor börtönként szolgált – szegényesség benyomását kelti: a szoba közepén egy íróasztal áll, amelyen távirókészülék üzemel, mellette egy polc tele fényképekkel. A fal tövében pohárszék, nem messze tőle pedig egy zongora található, melyet két nagy, falon függő női portré határol. A szobában van még ruhásszekrény, barométer és fogas, melyen katonai kellékek – egyenruhák, kardok – láthatók. Bár az épület küldetése régóta megváltozott, úrnője mégis úgy éli itt mindennapjait, mint fogoly a cellában. Este van.

Az imént lefestett szín a kiindulópontja August Strindberg ötvenkét évesen írott drámájának. Annak ellenére, hogy a mű fő konfliktusának oka a felek megromlott házassága, a darab mellékkonfliktusában szerepet játszik a férfi öregeése, és lassú konfrontálódása a halállal. A cellaszerű erődbeli szobájukban mind Edgar, a megkeseredett és egyben bizarr katonaparancsnok, aki nemegyszer minden különösebb ok nélkül elájul, mind felesége, Alice, a szüntelenül frusztrált és csalódottságát rendszeresen hangoztató egykori színésznő tapasztalják az összezárttság idegvesztető jellegét. Ha mindehhez még hozzávesszük, hogy gyermekeik a városba lettek költöztetve – talán azért, hogy ne legyenek állandó tanúi a szünni nem akaró vitáknak –, és az ajtó előtt ör áll, teljes képet kapunk egy a külvilágtól elszigetelt, egymás idegein szüntelenül zongorázó házaspár mindennapi életéből kiragadott pillanatról, melyből az egyedüli kis menekülési lehetőség a távirógép, mely az utolsó megmaradt kapcsolat a külvilággal.

Mikor az új karanténparancsnok, Kurt – aki egyben Alice unokafivére – megjelenik, Edgar és Alice szimbolikus, házasságukat jelképező kártyapartit játszanak, amelybe őt is játékosnak invitálják. Képletes játszma veszi ekkor kezdetét, melyben valamennyien megpróbálják kijátszani saját aduikat. Alice szerepe unokafivére megérkezésétől fogva megváltozik. Egymaga korábban képtelen volt verbális győzelmet aratni férje felett; most azonban, hogy körükhöz csatlakozott a régi barát és rokon – aki huszonöt évvel azelőtt összeboronálta őket –, megbomlik az egyensúly, s mindenkinek a legjobb formáját kell hoznia. Alice győzelmet akar aratni, de nem pusztán férje, hanem a vendég fölött is; célja eléréséhez pedig nőiességét kell, hogy felhasználja. Alice szexuális vágyainak beteljesítése

nyilvánvalóan nem történt meg az elmúlt évek alatt, s a börtönlak, melyben életét tengeti, akár metaforája is lehet elfojtott erotikus vágyainak (vö. Shideler 1990, 124). Úgy dönt, hogy ismét megküzd férjével, s harcához felhasználja a hozzájuk betoppanó régi rokont, aki egyébként hozzá hasonlóan szintén el van szakítva gyermekeitől. Kurt, aki ártatlanul keveredik bele a házaspár belháborújába, esélyt ad a nőnek a férje vezette otthoni doktrína megtámadásának segítésére.

Kurt annak ellenére, hogy a szigeten élő pár tagjainál sokkal nemesebbként érkezik meg e „műveleti területre”, hamar leereszkedik a másik két fél cselekedeti szintjére. Amint ez megtörténik, valódi felőrlő harc indul útjára a három résztvevő között. Mindez felülkerekedésekkel és behódolásokkal van tarkítva, s a vendég totális megalázásában csúcspontot ér el, mikoris Kurt kénytelen megcsókolni Alice lábát. A nő ekkor van ereje teljében: uralkodik mindkét gyenge férfin. Nőiességének és csáberejének teljes tudatában csábító és egyben megnyerő módon hálózza be Kurtot, és semmisíti meg Edgart.

Alice célja kettős: egyrészt a menekülés reális lehetőségéért küzd, másrészt a dominanciáért. A személy, aki keresztülhúzza terveit, egy harmadik férfi, az író maga, aki nem engedi meg a nőnek a szökés kivitelezését, sem pedig a férje legyőzését. Strindberg helyreállítja az erőegyensúlyt az időközben teljesen megrokkant kapitány, és az ennek hatására átmenetileg bűneit bánó feleség között. A másik legyőzött, az eltiport Kurt elhagyja a lakást, visszaállítva ezzel a házaspár szokványos életét.

Ahogy azt Ross Shideler *Strindberg's Struggle*<sup>1</sup> című tanulmánya kiválóan érzékelteti, Alice-nek lenne lehetősége elhagyni a helyszínt Kurttal, de ő ezt nem teszi meg; feladja domináns pozícióját, és ezzel egyidőben csodálni kezdi Edgar férfiaságát, irgalmát és nagylelkűségét. Ha azonban a drámát teljes egészében, s nem pusztán az első felvonás végéig vizsgáljuk, akkor ez a nő általi, a patriarchális berendezkedés alá történő ismételt bevonulás nem fogadható el fenntartás nélkül, hiszen a darab második felvonása – és egyben a legvége – tagadja mind ezt. Mindazonáltal Alice elbukta a saját maga indította harcot férje – és egyben az általa megszemélyesített patriarchális rendszerrel – szemben. Edgar meggyengülve, s az addigi viselkedésénél – talán a halál közelinek érzése okán – tagadhatatlanul szerényebben és gyengédebben, szeretetteljesebben szólva nyeri vissza családon belüli rangját és tekintélyét az első felvonás végén. Ez az állapot azonban nem tart sokáig, ugyanis a sorozatos konfliktusokért a darab legvégén az életével kell, hogy fizessen.

1 Magyarul *Strindberg küszködése*.

Összefoglalásul elmondható, hogy az erőteljesen patriarchális családmodell megmérettetett és felülkerekedett, de a győzelem nem tekinthető értékesnek semelyik fél perspektívájából se. Az eddigi kemény, erőteljes és tirannikus férfi általi irányítás helyébe egy ugyancsak férfi-irányította rendszer lép, amelyben a teremtés koronája szelíd, már szinte ironikusan semmis, de maga mellett egy elnyomott nőt – a feleséget – tartja ápolóként, nővérként. Más megfogalmazásban Alice lázadása olyan metaforikus fenyegetést jelent a hagyományos családi be rendezkedésre, amely legyőzetett, s következményeként a családi élet a nő számára házi őrizet marad a továbbiakban is (vö. Shideler 1990, 123–124).

### III. 2. 3. Strindbergi naturalizmus

A személyek közti párbeszédéből kiváló képet kapunk az egyes alakok neveltetéséről és természetéről. Alice ekképp jellemzi férjének fiatalkorát:

*ALICE Szegény sokgyermekes családból származott, melyet már diákkorában leckeadással kellett támogatnia, mert az apjuk naplopó volt, vagy még annál is rosszabb. Persze, nem kis megpróbáltatás egy fiatal fiú számára, ha le kell mondania az ifjúság örömeiről, ha rabszolgaként kell dolgoznia egy sereg, rakoncátlan fattyúért, akiket nem ő nemzett. Még kislány voltam, amikor először találkoztam vele... kabát nélkül volt huszonöt fokos téli hidegben... a húgai bársonykabátban ugrándoztak mellette. Csodáltam, de egyben borzadtam is tőle, olyan rút volt...*

(Déry ford. 1971, 56)

Mindaz az erő és céltudatosság, amely a fenti jellemzésben benne van, elmúlt. Mára Alice szerint férje egy hajbókoló ember lett, aki még a nálánál alacsonyabb rangúakra sem képes erőteljesen hatni, a fölötte állókat pedig egyenesen kerüli, tőlük ugyanis tart:

ALICE *A te hibád. Elkényezteted a cselédeket.*  
 KAPITÁNY *Fenét. Mint látod, hozzám mindig kedvesek.*  
 ALICE *Mert hízelegsz nekik. Ahogy minden alárendeltednek hízelegsz, mert zsarnok létedre szolgálélek vagy.*  
 KAPITÁNY *Lám... lám.*  
 ALICE *Igen, a legénységednek meg az altisztjeidnek hízelegsz, de a veled egyenrangúakkal meg a fölötteseiddel nem férsz meg*  
 KAPITÁNY *No tessék!*  
 ALICE *Ilyenek a zsarnokok...*

(Déry ford. 1971, 17)

„Zsarnok létedre szolgálélek vagy”, illetve „Ilyenek a zsarnokok” – mondja az aszszony urának a fenti idézett részben. Érdekes megnézni azonban, hogy egy kívülálló harmadik személy – Kurt – hogyan látja mindezt:

KURT *(...) Edgar meg én jó barátok voltunk. Amikor meglátott, rögtön beléd szeretett. Eljött hozzám, s megkért, hogy közvetítsek közte és közted. Megtagadtam. Ne vedd rossz néven, kedves Alice, tudtam, milyen zsarnoki... kegyetlen természeted van. Ezért is óvtam tőled... s amikor megmakacsolta magát, elküldtem a bátyádnak, hátha őt rá tudja venni, hogy kérje meg számára a kezdet.*

(Déry ford. 1971, 36)

A fenti szövegekivonatokból egyértelműen kiderül, hogy míg Alice „szolgalelkű hízelgő zsarnoknak” tartja férjét, addig a nő gyerekkori ismerősének és egyben rokonának az dereng a régi időkből, hogy Edgar mennyire elszántan akart közeledni a nőhöz, akitől azonban ő – aki az egyik félnek rokon, a másiknak barát – próbálta a férfit távol tartani gondolván, hogy mennyire zsarnok a kiszemelt lány, az unokahúg. Mindezek ellenére mind a férj, mind a feleség úgy emlékszik vissza Kurtra, mint arra a személyre, aki anno összeboronálta őket (Déry ford. 1971, 15).

Alice, a vártoronyba zárt nő nagyrészt magányosan tengeti idejét. Nem volt azonban ez mindig így. Eredeti foglalkozását tekintve ő ugyanis színésznő, aki saját bevallása szerint óriási karrier előtt állt, amelyet azonban az Edgarral kötött házassága kettétört. Ha abból a teljesítményből próbálunk következtetni a feladott karrier nagyságára, amelyet a kártyaparti közben a két férfi előtt produkál, akkor hihetünk neki. Másrészt Kurt mindezt nem látja, hisz vele történik; s régi emlékei Alice alakításairól nem teljesen azonosak a nőével, ezért megkérdőjelezi őt:

*KURT* (...) Ifjúságom barátja volt, jószívvel volt  
hozzám, amikor bajba kerültem... Kár érte!

*ALICE* Hát én értem, aki semmit se vétettem,  
én értem nem kár? Aki föláldoztam  
a karrieremet ezért a szörnyetegért?

*KURT* Csakugyan olyan ragyogó volt az a karrier?

*ALICE* Mit mondasz? Tudod te egyáltalán, hogy én  
ki vagyok... ki voltam?

(Déry ford. 1971, 83)

Függetlenül attól azonban, hogy valóban annyira igényes volt-e az a karrier vagy sem, teljesen biztos, hogy Alice huszonöt évi bezártsága után is még mindig üde és gyönyörű, s rendkívül jól beszél a férfiak nyelvét. Ez a képessége azonban nem újonnan fejlesztett, hiszen már gyerekkorában is mesterien rendelkezett vele:

*KURT* Alice, te ördög... te is a pokolból keveredtél ide?

*ALICE* Diadalmenetben vonulunk ki innét...  
babérkoszorúkkal s lobogó szalagokkal!  
Kissé porosak, de öröközdek! Mint az  
ifjúságom!... Kurt, még nem vagyok öreg!

*KURT* Ördög vagy!

*ALICE* Ezt mondtad rám akkor is, amikor gyerekek  
voltunk... emlékszel?... s eljegyeztük egymást.  
Hej, be szégyellős voltál, hahaha!

*KURT* Alice!

*ALICE* Az voltál hát! S illett is hozzád. Mondják,  
hogy a rámenős nők a szégyellős férfiakat  
szeretik... s vannak, mondják, szégyellős  
férfiak, akik a rámenős nőket... Te  
akkor kissé szerelmes voltál belém, ugye?

(Déry ford. 1971, 79)

A férfiakon átlátott tehát Alice, és el is tudta csábítani őket. Azonban másnak, Edgarnak is volt csábereje, amely segítségével megszerezte és megtartotta az imádott nőt. Alice viszont nem szűnt meg színésznőnek lenni, csupán közönsége limitálódott egy főre. Mikor azonban Kurt színre lép, a nő él a lehetőséggel, hogy eljátssza legprofibb szerepét, a férfiak csábítását és összezavarását (vö. Brantly 1988, 167):

ALICE *[Kurtnek] Ma este színházba  
megyünk, hadd lássanak! S  
piruljon ő, hogy a felesége  
faképnél hagyta! Értesz?*

(Déry ford. 1971, 85)

(...)

ALICE *(Kapitányhoz) Ennél nyomorultabb  
gazemberrel [=Kurt], képmutató  
csirkefogóval még nem találkoztam.  
Te... te legalább férfi vagy!*

(Déry ford. 1971, 93)

Alice huszonöt évvel ezelőtt ment hozzá Edgarhoz, de úgy érzi, hogy a férje udvarlásakor hazudott neki, hiszen egy sokkal előkelőbb s gazdagabb élet megvalósulását ígérte meg:

KURT *Miért mentél hozzá?*

ALICE *Hogy miért?... Mert a hálójába kerített. Mert  
elcsábított. Nem tudom... Mert becsavagyó  
voltam, társadalmi rangot akartam...*

KURT *S ezért cserbenhagyta a művészetet!*

ALICE *Amelyet mindenki megvetett... De Edgar  
becsapott. Azzal hitegetett, hogy jó életünk  
lesz... szép otthonunk... s amikor  
hozámentem, csak adósságok fogadtak.  
Aranyat csak az egyenruháján találtam,  
s az is hamis volt. Becsapott.*

(Déry ford. 1971, 67)



Edgar szintén érzi, hogy Alice mondanivalójában ezen a ponton igazság van:

*KAPITÁNY Huszonöt évig cipeltük egymás terhét.  
Néha nyögtünk egy nagyot, de azért  
megvagyunk egymással. Alice nem  
panaszkodott, mindenünk megvolt, a  
pénz csak úgy dőlt hozzánk. Talán  
nem is tudod, hogy híres író lett belőlem.  
Tankönyveket írtam.*

(Déry ford. 1971, 24)

(...)

*KAPITÁNY Ám amikor később az orrom alá dörgölték,  
hogy tönkretettem a feleségem ragyogó  
karrierjét... hát igen... akkor kárpótlásul  
meg kellett ígérnem neki, hogy elviszem  
Koppenhágába... s az ígéreteket be is  
váltottam... becsületesen. (...)*

(Déry ford. 1971, 25)

Az a becsületes ígéretbeváltás Edgar szokásos nagyzó terminológiáját megismerve igencsak ironikusan hat. A férfi jómódról szól, nagy jövedelmekről és bevételéről, viszont kérdéses, hogy ez a valóságban mennyire realizálódhatott.

A dráma első részének harmadik alakja, Kurt szerepe összetett. A felvonás első részében lép színre, mikorra már többé-kevésbé kiismertük a főszereplő házaspárt, s már róla is rendelkezünk némi anyagi természetű információval:

*ALICE Láttad az újságban, hogy az érkezők  
névsorába mint magánzót vettette fel  
magát? Úgy látszik, pénzhez jutott.*

*KAPITÁNY Azt mondod, magánzó? Végre egy  
gazdag rokon! Az első a családban.*

(Déry ford. 1971, 19)

Kurt jellemét tekintve engedékeny és szemérmes alak, aki egy komoly vá-láson van túl, mely során elvették tőle gyermekeit. Élete megroggyant, s talán a nyugalmas elvonulás lehetőségét látja a szigeten levő karanténállomás által kínált vezetői pozícióban. Kezdeti alázatát hűen tükrözi, hogy komoly ellenke-zés nélkül viseli azt, hogy az otthoniak őt színre lépésétől kezdve folyamatosan kioktatják, és régi sérelmeket a saját szemszögük alkotta tényként állítanak be; nemegyszer elég kemény szavakkal előadva:

*KAPITÁNY* *Tudsz-e... valamit... a gyerekeidről?*  
*KURT* *Nem.*  
*ALICE* *Kedves Kurt, talán mégiscsak  
 meggondolatlanság volt elhagynod őket...*

(Déry ford. 1971, 26)

Mindazonáltal Kurt vezekelni érkezik, s addig a pontig sikeres is ebben, míg Alice el nem csábítja. Erre az első felvonás harmadik és negyedik részében kerül sor. Elgondolkodtató párbeszéd azonban már az első felvonás elején is zajlik ket-tejük között:

*ALICE* *(...) Ami másokat összekapcsol, az  
 bennünket szétválasztott, ami más  
 családban áldás, az itt átokká lett...  
 Néha azt hiszem, Kurt, elátkozott  
 fajta vagyunk.*  
*KURT* *Azok... a bűnbeesés óta.*  
*ALICE* *(ingerült pillantás, éles hang) Miféle  
 bűnbeesésről beszélsz?*  
*KURT* *Ádámról és Éváról.*  
*ALICE* *Vagy úgy. Azt hittem, másra gondolsz.*

(Déry ford. 1971, 38)

Ádám és Éva tette, avagy az eredendő bűn felemlegetése és Kurt saját szeren-csétlenségének okául tétele egy megtért, Istent kereső vallásos ember benyomá-sát kelti. Mindazonáltal érdekes Alice reakciója, akiben fel sem merül a Teremtés Könyvének a története; ő egyből valamilyen más bűnbeesésre asszociál. Hogy mi rémlett fel benne, kérdéses. Azt tudjuk, hogy fiatal korukban sok időt töltöttek együtt, gyermekként el is jegyezték egymást, s hogy Alice szerint Kurt félszeg és szégyenlős volt, ráadásul szerelmes belé (Déry ford. 1971, 79). Hogy azonban ak-kor, vagy esetleg a későbbiek folyamán volt-e köztük valami egyéb „bűnbeesés” is, azt pusztán sejthetjük Alice ingerült pillantása és éles hangon feltett kiegészít-tendő kérdéséből.

### III.3. Vallási kérdések

#### III. 3. 1. Motívumok

Edgar, a darab kapitánya a mű elején még egyértelműen ateista, melyre az alábbi konkrét megnyilvánulása utal:

KAPITÁNY (...) *Kevés már az időnk, használjuk  
ki, mert hamarosan vége az egésznek.*  
ALICE *Ha ugyan vége lesz! Adná az Isten!*  
KAPITÁNY *Vége, mondom. Nem marad belőlünk,  
csak egy Talicskára való kerti trágya."*

(Déry ford. 1971, 10)

Amikor azonban visszatér a „másik állapotból”, viselkedése megváltozik:

KAPITÁNY (...) *Amikor három napja először estem  
össze, fél lábbal már a síromba léptem,  
átléptem az árkot. Hogy mit láttam ott,  
azt elfelejtettem, de mégis maradt egy  
emlékem róla.*  
ALICE *S az mi?*  
KAPITÁNY *A remény... valami jónak a reménye.*

(Déry ford. 1971, 96)

(...)

KAPITÁNY (...) *Talán mikor eljön a halál, akkor  
kezdődik az élet*

(Déry ford.: 1971, 97)

A „talicskára való kerti trágya”, illetve a „valami jónak a reménye” és a „halál után kezdődő élet” között teljes világnézeti különbség, hitetlené és hívőé áll. De mi-ként válik az ateista Edgar hívővé?

Susan Brantly *Haláltánccal* foglalkozó tanulmányából (vö. Brantly 1988, 164–165) kiderül, hogy Strindberget – naplója szerint – a darab írásakor, azaz 1900 őszén mélyen foglalkoztatta Szent Pál Rómaiakhoz írt levelének néhány passzusa: „(...) mint olyanok, akik felcserélték Isten igazságát a hazugsággal, és inkább tisztelték és szolgálták a teremtményt, mint a Teremtőt, aki áldott mindörökké. Ámen. Ezért Isten átadta őket gyalázatos szenvedélyeiknek. Asszonyaik ugyanis

elcserélték a természet szerint való szokást azzal, amely a természet ellen van.” (Róm 1, 25–26)<sup>2</sup> Illetve: „Ahogy ők nem törekedtek arra, hogy ragaszkodjanak Isten ismeretéhez, úgy Isten is ráhagyta őket romlott értelmükre, hadd tegyék azt, ami nem való.” (Róm 1, 28) A szerző saját kommentárja az idézett bibliai részletekhez naplója alapján a következő volt: „Ennélfogva a bűn maga egy büntetés.”<sup>3</sup> (Brantly 1988, 164)

Brantly értelmezése szerint a *Haláltánc* elején a kapitány és felesége a bűn által vannak büntetve. Edgar ateista, aki amellett, hogy tagadja Isten létét és igazságát, pusztán az anyagi jólétnek képes hódolni. Szent Pál szavaival az ilyen emberek „(...) telve vannak mindenféle igazságtalansággal, rosszasággal, paráznasággal, kapzsisággal, romlottsággal, telve irigységgel, gyilkossággal, viszálykodással, csalással, gonoszlelkűséggel; árulkodók ők, és rágalmazók, Isten előtt gyűlöletesek, gyalázkodók, kevélyek, kérkedők, fortélyos gazok, a szülőkkel szemben engedetlenek, ostobák, megbízhatatlanok, szívtelenek, szőszegők, könnyörtelenek.” (Róm 1, 29–31) Brantly szerint az idézett páli jelzők jellemzők mind Edgar, mind pedig Alice magatartására.

A naplóbeli bejegyzések azonban itt nem érnek véget, a hangsúly viszont áttevődik Szent Pál idézett levelének hetedik fejezetére, amely a test és lélek, illetve a bűn kapcsolatát vizsgálja. A tanulmány megemlíti, hogy Strindberg a naplójában nem csupán leírja, de még alá is húzza a következő részeket: „Magam sem értem, hogy mit teszek. Mert nem azt teszem, amit akarok, hanem azt teszem, amit gyűlölök” (Róm 7, 15), „hisz nem teszem a jót, amelyet akarok, hanem azt teszem, amit nem akarok, a rosszat” (Róm 7, 19), illetve „ó, én szerencsétlen ember! Ki szabadít meg e halálnak testétől? Isten kegyelme, Jézus Krisztus, a mi Urunk által. Így tehát én magam az értelmem által Isten törvényének szolgállok, a test által azonban a bűn törvényének.” (Róm 7, 24–25) Ennélfogva tehát a jót tenni akarás legyőzetik a test által; a lélek tisztasága elérhetetlen, amíg a lélek a testben van. Ebből adódóan a test maga a halál, vagyis a test halála jelenti az életet. Edgar, a *Haláltánc* kapitányának szavaival: „...mikor eljön a halál, akkor kezdődik az élet” (Déry ford. 1971, 97).

Strindberg naplójából tudható, hogy a *Haláltánc* írását 1900. október 31-én fejezte be. Több mint egy hónappal ezután azonban még mindig intenzíven foglalkoztatták a páli levelek. Ezt írja: „Most már szilárdan hiszem, hogy a bűn maga a büntetés. Azonban az, hogy te megveted azt [a bűnt] és magadat, bizonyosan jó a halál pillanatában, amelynek mindörökké a felszabadulás pillanatának kell maradnia. A rómaiaknak írt levél hetedik fejezete, nekem úgy tűnik, megoldotta

2 A bibliai passzusokat a Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat által kiadott Ó- és Újszövetségi Szentírás a Neovulgáta alapján című kiadványból idézem.

3 Angolul: “Thus, the sin [is] itself a punishment.”

a rejtélyt. 'Ki szabadít meg engem ennek a bűnnek a testétől [sic]?' A vágyódás az ártatlanságra és szépségre teszi magát érezhetővé a legerősebben a vétkezés után! Ez különös! Ez a bűn küldetése?"<sup>4</sup> (Brantly 1988, 165) Fontos megjegyezni, hogy az naplóbejegyzésen belüli páli levélidézettel Strindberg szándékosan megváltoztatta, s ezt jelezte is az arra használatos latin *sic* szócskával. Míg Pálnál a már fentebb idézett Római levél hetedik fejezetének huszonnegyedik sorában „*halálnak teste*” olvasható, addig Strindberg már úgy fogalmaz, hogy „*bűnnek a teste*”. Ennélfogva a svéd drámaíró egyenlőségjelet tesz a bűn és a halál közé (vö. Brantly 1988, 165).

Ha ehhez ismételtelen megjegyezzük, hogy ezek a gondolatok időben akkor kerültek Strindberg naplójába, amikor a *Haláltáncot* írta, akkor abból egy új címinterpretációhoz juthatunk, mely már nem mint modern haláltáncra tekint a darabra, hanem a *bűntáncra*, a test és a lélek spirituális harcára.

### III. 3. 2. A polgárság végjátéka

Míg Shakespeare drámájában a magánélet és közélet bestiális összefonódását láthattuk, melyben a mindent birtokolni akaró individuum képes a családon belüli nemzedékek közötti szeretetkapcsolat szétszakítására, addig a polgári korba ugorva olyan helyzetbe kerültünk, melyben a nemzedékek erőszakosan elvannak szakítva egymástól, s akik együtt maradtak, azok is csak fizikailag töltik ki egységben a teret.

Az egymásra egykor boldogan igent mondó hitves feleket mára csupán az erőszak, a másnak fájdalmat okozás zsigeri örömei kötik össze, melyek a szexuális önzéssel párosulva az uralkodás és birtoklás magasiskoláját valósítják meg.

Mindebből a felszín alatt zajló pszichológiai háború jelenlétéből kifolyólag a család intézménye elveszíti értékközvetítő voltát, s a generációk mesterséges elválasztásával méginkább ellehetetleníti az egység megteremtődésének még az absztrakt lehetőségét is. A család ennélfogva megszűnik eredeti szerepében létezni, de számunkra még adva van egy menekülési lehetőség, mellyel élhetünk. Eme – végső – menedék egy, a modern, nyugati világ kínálta csillogó mentsvár, mely elkápráztató, de előreláthatólag kétséges érték tartalommal bíró incselkedéssel bíztat minket a továbblapozásra.

4 Angolul "Now I believe firmly that sin itself is the punishment. But that you despise it and yourself is certainly good for the moment of death, which shall always remain the moment of liberation. The seventh chapter of Romans seems to have solved the riddle. 'Who shall deliver me from this body of sin (sic)?' The longing for innocence and beauty makes itself felt the strongest after sinning! That is peculiar! Is that the mission of sin?"

## IV. SAMUEL BECKETT: A JÁTSZMA VÉGE

### IV. 1. Pessimista kánon

#### IV. 1. 1. Halálközelen

Ha egy gondolat kísérlet erejéig vesszük magunknak a bátorságot, s önkényesen megpróbáljuk kialakítani „*a világirodalom legpessimistább művei*” kánont, akkor Samuel Beckett neve és munkássága fölött sokáig alkalmunk lesz elidőzni. A szerző leghíresebb, a hazai és külföldi középiskolai kánonok részét is képező *Godot-ra várva* című drámáján túl más műveit is áthatja a végtelen pesszimizmus és kilátástalanság érzése. Az élet nyomorulttá, értelmetlenné és egyben sivárrá válásának egyik legizgalmasabb betetőzését fedezhetjük fel Beckett *A játszma vége* című darabjában, amely dráma angol fordítása az „*Endgame*”, azaz magyarul „*végjáték*” nevet kapta szintén a szerzőtől, korántsem véletlenül.

Az egyfelvonásos alkotás terjedelmének viszonylagos rövidege ellenére is számos megközelítési módot szolgáltat. Első olvasásra adva van egy zárt, pincszerű helyiség szűk, csupán létra segítségével megközelíthető, lőrészerű ablakokkal a tenger látótávolságában, s négy megnyomorodott, a lét és nemlét határán sínylődő szereplő, akik egymásra utalva, de mégis reménytelenséget árasztva tengetik sanyarú életük alkonyának pillanatait. A végtelen víz, amely oly sok irodalmi alkotásban a szabadság és függetlenség szimbóluma, itt pusztán a fizikai közelség elérhetetlen voltát jeleníti meg. Pusztulás van, még hozzá mindenütt: a természetben, az életben, az egészségben és a kapcsolatokban is. A ki nem mondott, de a szövegkörnyezet által sejtetett atomrobbanás súlyos csapást mért mind a tájra, mind az annak részét képező emberiségre. Négy ember, kik boldogok lehetnek egykor, kényszerülnek szembenézni az elkerülhetetlenül rájuk törő halállal, s eme visszazámlálás során agóniájuk utolsó, megfoghatatlan hosszúságú ideje tárul elénk reménytelenségben, egyszerre kicsinyességben és nagyságban, gyarló emberségben.

A szoba közepén ül tolókosijában Hamm, akiről hamar kiderül, hogy járásban való teljes korlátozottsága mellett a szeme világát is elveszítette. Tolószéke mellett álldogál a darab legmozgékonyabb szereplője, Clov, aki saját bevallása szerint még leülni is képtelen. Szemeteskukákban tölti életét Nagg és Nell, előbbi Hamm „*átkozott nemzője*”, utóbbi Nagg felesége. Mindannyian megnyomorodtak, elfáradtak. Erőviszonyaikat tekintve elmondható, hogy bár Clov tűnik a legkevésbé korlátozottnak, hisz fizikailag képes folyamatosan ide-oda szaladgálni, a darab legelején négyük közül mégis Hamm kerül egyfajta erőpozícióba általa, hogy ő rendelkezik a tálaló zárkombinációjával. Eme kezdeti fölény tovább haladva a sorokkal azonban egyre inkább elveszti jelentőségét; kihangsúlyozódik ugyanis, hogy véges készleteik nagyját már felhasználták.

A drámának ezen a kezdeti pontján a szereplők részéről logikus igényként fogalmazódhatna meg a színtér elhagyása egy lehetségesnek tűnő életminőség-javulás érdekében, azonban amikor Clov erre verbális kísérletet tesz, Hamm azonnal emlékezteti, hogy a „*Kívül – az a halál!*” (Kolozsvári ford. 1970, 157). Valami pusztító, tragikus értékvesztés következik be ekkor; szembesülünk ugyanis a felismeréssel: eme négy megnyomorított, szinte már haldokló figura testesíti meg az életet a létben, s mindaz, ami rajtuk kívül esik, az a visszafordíthatatlan megsemmisülés és kegyetlen elmúlás valósága. Clov és Hamm párbeszédéből a negatívum fokozódása, a tragikum visszafordíthatatlan esztétikai minősége bontakozik ki:

HAMM *A természet megfeledkezett rólunk.*  
 CLOV *Nincs többé természet!*  
 HAMM *Nincs többé természet! Ez mégiscsak túlzás.*  
 CLOV *Itt a környéken.*  
 HAMM *De hiszen lélegzünk, változunk! Kihullik a hajunk, kihullanak a fogaink! Oda a frissességünk! Odavannak az eszményeink!*

(Kolozsvári ford. 1970, 158)

Az idézett párbeszéd rendkívül súlyos mondanivalót hordoz, belőle arra következtethetünk, hogy szereplőink egy mérhetetlenül nagy pusztítás, a már említett atomrobbanás vagy esetleges nukleáris háború megnyomorított túlélői, akik a viszonylagos biztonságot adó bunkerben hosszabbítják meg földi szenvedésüknek idejét. Ez az atomkatasztrófa – amelyről egyébként a darab egy alkalommal se tesz szó szerint említést – értelemeszerű magyarázatot adna a külvilág sivatagi voltára, s a robbanást követő másodlagos pusztítás, a sugárzás indokolhatja a haj és a fogak kihullását, magyarázhatja az ember gyors ütemben történő leépülését, megnyomorodását. A szereplők fizikai életük ellenére is dacolnak a meghalás gondolatával, számos esetben szinte óhajtják annak bekövetkezését:

HAMM *(...) Elég volt, ideje, hogy vége legyen, a menedékben is! És mégis, habozok, habozok a... befejezéssel. Úgy van, ez az, ideje, hogy vége legyen, és mégis habozok a (...)*

(Kolozsvári ford. 1970, 154)

(...)

HAMM (...) *Ha legalább el tudnám magam vonszolni  
a tengerig! A homokból vánkost emelnék  
a fejem alá, aztán jöhetne a dagály.”*

(Kolozsvári ford. 1970, 185)

(...)

HAMM *Ha meg akarsz ütni, kalapáccsal üssél.  
Vagy a csáklával, csakugyan, üss  
meg a csáklával. Vagy a kalapáccsal.*

(Kolozsvári ford. 1970, 193)

Mindezek a kijelentések azonban hangsúlyosan a szavak szintjén történnek; a mű egésze során – az abszurd drámára jellemzően – a szereplők közti szóbeli provokáción senki se lép túl fizikai konfrontációt szítva a másikkal. A darab alakjairól összefoglalásképp elmondható, hogy bár nyomorultan, de élnek, s bár szavak szintjén játszanak ugyan a „halál után jobb lesz” gondolattal, saját életük kioltásáért tenni nem akarnak, s nem is tudnak. Másrészt azonban, ahogy Adorno fogalmaz, „adva van a helyzetük üressége, s valami, ami még a halálnál is rosszabb kitapintható: a félelem, hogy nem lesznek képesek meghalni” (Huhn 2004, 30). Mindehhez adalékként járul a következő párbeszéd, amely újfent a totális reménytelenséget támasztja alá azzal, hogy bár ők négyen élnek, sokkal inkább üldözendőnek állítják be magának az életnek a fennmaradását, mint elodázni vágyottnak a halál, mint állandó megjelenését:

CLOV *Bolhám van.*  
HAMM *Bolha? Hát vannak még bolhák?*  
CLOV *Hacsak nem lapostetű.*  
HAMM *De hiszen ebből újratelemtődhet az emberiség!  
Az Isten szerelmére, csípd el.*  
CLOV *Megyek porért.*  
HAMM *Bolha! Micsoda szörnyű nap!*

(Kolozsvári ford. 1970, 170)

Az eddig megfogalmazottak összefoglalásából kiderül, hogy egy vélt atomkatasztrófa utáni négy megmaradt, de nyomorgó túlélő tengeti életét egy erősen behatárolt térben. A szereplők mozgása minimális, cselekmény – abszurd drámáról lévén szó – szinte nincs, az idő múlását kizárólag négyük egymás közti párbeszéde érzékelteti. Beckett drámájának azonban ez csupán a felszíne, amely mögött sokkal mélyebb elemzési és interpretálási lehetőségek kínálkoznak...



## IV. 1. 2. Lépve-járva...

A mű mélyebb, az „atomkatasztrófától” eltérő műelemzési lehetőségét kínál az egész világon elterjedt műcím, az „*Endgame*”, azaz „*végjáték*” boncolgatása. Beckettől köztudomású, hogy kedvelte és űzte is a sakk játékát, mely elmesportról annyit mindenki, még a szabályait nem ismerők is tudnak, hogy világos és sötét bábuk küzdenek egymás ellen mattadást tűzve célul az ellenfélnek. A „*végjáték*” a sakk egyik kedvelt és sokat használt kifejezése, amely olyan kiinduló helyzetből adódó lépéssorozatot jelöl, amely elkerülhetetlenül és kivédhetetlenül a lépéskényszerben sínylődő fél eliminálásához vezet. S hogy mindezen túl mi köze *A játszma végének* a sakkhhoz? Tulajdonképpen semmi azt leszámítva, hogy Beckett drámája a négy szereplőjén keresztül egy olyan sakkjátszma végjátékába vezet be az olvasót, melyben már predesztináltatott a megsemmisítő vereség, az élet sakkjátszmájának az elvesztése.

A játéktáblán vereség előtt álló fél már csupán négy megmaradt figurával rendelkezik, akik elgyötörve és kilátástalanságuk biztos tudatától megnyomorodva lépik meg utolsó s egyben megszokott, bár a józan hideg logika szerint értelmet nem magába foglaló rutinlépéseiket, talán még elodázni próbálva az amúgy teljességgel elkerülhetetlen megsemmisítő vereséget. A táblán maradt bábuk sakkidentitása nem egyértelmű. Míg a játék tizenhat figurával<sup>5</sup> játszatik színenként, addig Beckett tábláján már pusztán négy játékos található a bemutatott félnél. Ha visszaemlékezünk a fentebb már idézett hammi megállapításra, mely szerint „*kívül – az a halál!*”, rájöhetünk, hogy mindenki, aki lekerül a tábláról, az kiütteti magát az életet jelentő mérkőzésből. Arról azonban, hogy a megjátszó Hamm, Clov, Nell és Nagg közül ki milyen figurának feleltethető meg – s megfeleltethető-e egyáltalán – megoszlanak a vélemények.

A sakk szabályait vizsgálva elmondható, hogy a király az a figura, amely mindenképpen a táblán van. Bár minden irányba képes mozogni, egyszerre csak egy lépést tehet<sup>6</sup>, s egymaga képtelen mattot adni az ellenfélnek. Ebből adódóan, amennyiben mindkét színű fél csupán egy játékosal rendelkezik, a mattadás lehetetlenné válik, s a játék patthelyzettel, azaz döntetlennel végződik. Ő tehát a legfontosabb figura, győzelem és vereség múlik pozícióján. Számos nézet – köztük a példa kedvéért Theodor W. Adorno *Végjáték*-interpretációja (Adorno 2000, 346) – szerint a porondon maradt játékosok közül a legelőkelőbb helyet a szintér

5 Színenként egy király és egy királynő vagy vezér, két futó, két huszár, két bástya és nyolc gyalog, tehát összesen tizenhat figura szerepel.

6 Egy kivétel van, amikor sáncolásra (= elbástyázásra) kerül sor: olyan esetben, mikor még sem a király, sem egy adott bástya a játék során nem lépett, s köztük nincs egyéb figura sem az ellenfél által támadott játékmező, akkor – és csakis akkor – egyszer léphet egyik irányba kettőt vagy a másik irányba hármát a bástya felé, míg az azonnal átkerül az ő másik oldalára.

közepén tolokocsiban ülő Hamm foglalja el. Verbális dominanciája az egész dráma során megfigyelhető, másrészt vaksága és mozgásban való erőteljes korlátozottsága nemcsak hogy a játszma legsebezhetőbb figurájává teszi, hanem egyenesen olyanná, aki egymaga még helyet is képtelen változtatni, nem hogy fordítani a játék állásán. Párja és hú szolgálója Clov, aki szolgálatkészségét és sebességét, Hammhez való viszonyát tekintve „királynői” sakk szerepbe is pozícionálható volna, de kiszámíthatatlan, és nemegyszer egyetlenül csapongó lépései akár a „huszár” figurájával is azonosíthatják. S valóban, Clov a darab során folyamatosan ide-oda szaladgál: befut a szobába, kifut a konyhába, felszalad a létrára stb. Mindez a szüntelen összevissza lépegetés akár huszárrá is avanszálhatja, aki a sakk egyetlen olyan figurája, amely egy nekiindulás során hármát lép, akár átugorva más figurán keresztül is.<sup>7</sup> Ha Clov huszár, akkor a fennmaradó két, kukában sínylődő játékos, Nell és Nagg feltehetően minimális – vagy esetleg még annál is kisebb – lépéslehetőséggel bíró gyalogok, akiket fizikai nyomoruk és szávaiknak a súlytalansága predesztinál erre a legalacsonyabb sakkjátéki szerepre.

A fenti értelmezés véleményem szerint akkor lehetne elfogadható, ha nem tudnánk, hogy a kukában a vélt király szülei vannak. Hamm felmenői, Nell és Nagg folyamatosan alárendelt szerepet játszanak a műben, szinte megszólalni is csak akkor van lehetőségük, ha Hamm azt hagyja. Ha Beckett a huszadik század végén vagy a huszonegyedik század legelején írta volna darabját, akkor mindezt magyarázhatnánk úgy, hogy pusztán erős kritikával igyekszik rámutatni a társadalom fiatal tagjainak idősekkel szembeni viselkedésre. Az ötvenes évek Európájára azonban még nem jellemző az, hogy képletesen – a műben valóban – túladjunk szüleinken, s „kukába” dobjuk őket.

A történelemből mindezen túl az is tudható, hogy a királyi pozíció szinte kizárólag leszármazási alapon adatott meg – még napjainkban is – egyeseknek, a korona apáról fiúra – ritkább esetben leányra – szállott, száll. Ha feltétel nélkül elfogadjuk, hogy Hamm Beckett játszmányának a királya, akkor okvetlenül felmerül a kérdés, hogy apja miként lehet a kukában sínylődő Nagg. Ha Nagg fia a király, valószínűleg egykor neki kellett annak lennie. A sakkban viszont nincs lehetőség a király figurájának lecserélésére.<sup>8</sup>

7 Egyik irányba (mely lehet akár föl, akár le, jobbra vagy balra) kettőt, majd rá merőleges irányba egy továbbit lép, s mindezt úgy, hogy át is ugorhat akár sötét, akár világos bábút.

8 Elemzésem eme pontján fontosnak érzem megjegyezni, hogy intertextuális szövegvizsgálati szempontból *A játszma vége* ezen a ponton rendkívül erőteljesen összecseng a dolgozat első fejezetének tárgyát képező *Lear király* című alkotással, melyben ugyancsak szülő, az egykori uralkodó „kerül kukába” annak következményeként, hogy lányai javára lemondott a trónról.

Ugyancsak érdemes végiggondolni azt a lehetőséget, hogy Nagg a király. Ez esetben felesége, Nell királynő. Az, hogy a két legfontosabb figura szinte lépni is képtelen, azt számos sakkállás magyarázhatja. Gyermeük sem változtat helyet a játszma során sokszor, amikor azonban – még a dráma elején – lép, az rendkívül precízen kivitelezett, ennél fogva könnyen megfeleltethető akár a sakkbeli huszárlépéssel:

HAMM *Nagyjából a közepén vagyok?*  
 CLOV *Úgy rémlik.*  
 HAMM *Úgy rémlik?! Vigyél pontosan a közepére!*  
 CLOV *Megyek, hozom a láncot.*

(Kolozsvári ford. 1970, 166)

(...)

HAMM *Az az érzésem, hogy túl balra vagyok. (Clov észrevehetetlenül elmozdítja a karosszéket. Szünet)*  
*Most az az érzésem, hogy túl jobbra vagyok.*  
*(Ugyanaz a játék) Az az érzésem, hogy egy kissé hátul vagyok. (...)*

(Kolozsvári ford. 1970, 167)

Véleményem szerint mindezek után bátran állítható, hogy Hamm verbális főlényének dacára sem király, hanem huszár. Hogy rajta kívül játékban van-e még a másik „csikó”, az kérdéses. Clov mozog a legtöbbit a műben, nemegyszer ide-oda szaladgál, ami bár nem a legtipikusabban, de szintén az említett figura, vagy akár a futó szerepét adhatja vissza. Másrészt azonban Clovnak dinamizmusa mellett még van egy sajátossága: állandóan azon lamentál, hogy „*el kéne már menni innen*”; magatartására az örökös távolba révedés és elvagyódás a jellemző. Sakknyelvre lefordítva ennek azonban csak a gyalog figurájánál van értelme, ez pedig a játék azon sajátosságával indokolható, hogy ha a gyalog eléri a tábla szemközti peremét, akkor a királyon kívüli bármely figurára, akár vezérre is váltható, döntő előnyhöz juttatva ezáltal a bemutatott figuracserét végbevivő felet. Clov „*mehetnékje*” tehát akár így is magyarázható: menne, hogy elérje a szinte csak távcsővel látható célt, s ezzel próbálja megváltani övét.

## IV. 2. Bibliai intertextus

### IV. 2. 1. Pokoli menyegző

*A játszma vége* – bár meglehetősen távol esik akár a régebbi idők misztérium- vagy moralitásjátékaitól, akár egyéb, vallásos tematikájú kétszintes drámáktól – számos olyan utalást és szimbólumot tartalmaz, amelyek egyértelmű kapcsolatot teremtenek bibliai szövegekkel. A mű mélyebb, intertextuális vizsgálatakor több olyan motívum kerül az olvasó látókörébe, amely felett korábban jó eséllyel átsiklott, vagy esetleg csupán nem tudott vele mit kezdeni.

Az egyik legjobb példa erre véleményem szerint egy titokzatos hölgynek, „Pegg néninek” az emlegetése, akit mind a magyar, mind az angol nyelvű fordítás két-két alkalommal, a dráma rövid terjedelmét tekintve egymástól relatíve távol eső párbeszéd során összesen négyszer nevez nevéen:

- |      |   |
|------|---|
| HAMM | <i>Pegg néninél világosság van?</i>                             |
| CLOV | <i>Világosság? Hogy lehetne világosság bárkinél?!</i>           |
| HAMM | <i>Akkor hát elhunyt.</i>                                       |
| CLOV | <i>Persze hogy elhunyt. Hogy ha nincs többé, akkor elhunyt.</i> |
| HAMM | <i>Pegg néniire értem.</i>                                      |
| CLOV | <i>De még mennyire elhunyt! Mi lel ma?</i>                      |

(Kolozsvári ford. 1970, 174)

(...)

- |      |   |
|------|---|
| CLOV | <i>(keményen) Mikor Pegg néni olajat kért a lámpájába, s te a fenébe elküldted, akkor tudtad, hogy mi történt, vagy nem? (Szünet) Tudod-e, mitől halt meg Pegg néni? A sötétségtől.</i> |
| HAMM | <i>(erőtlenül) Nem volt olajam.</i>   |
| CLOV | <i>(mint fentebb) De volt! (Szünet)</i>   |

(Kolozsvári ford. 1970, 192)

Első megközelítésre a fenti két párbeszéd egy öregasszonyról szól, akit – Bécsy Tamás szavaival – „*talán épp Hamm kegyetlensége ölt meg*” (Bécsy 2001, 314-315). Szótárt ragadva azonban rájöhetünk, hogy az angol „*pegg*” szó magyar megfelelője „*odacövekelni*”, ami már ha nem is megkérdőjelezhetetlen egyértelműséggel, de mégis utalást fogalmazhat meg a keresztre feszítésre. Ha azonban eme – akár erőltetettnek is tűnhet – feltételezést tovább szőjük azzal, hogy Pegg néni olaj hiányában a sötétségtől halt meg, akkor már egyértelműen előttünk áll egy megkérdőjelezhetetlen intertextuális kapcsolat Beckett drámája és a Szentírás, azon belül Máté evangéliumának huszonötödik fejezetében olvasható parabola között, amelyben Jézus az okos és a balga szüzekről ekképp szól (vö. Morrison 1983, 94): „Akkor hasonló lesz a mennyek országa a tíz szűzhöz, akik fogták lámpásaikat és kimentek a vőlegény elé. Öt közülük ostoba volt, öt pedig okos. Az ostobák ugyanis, amikor fölverték lámpásaikat, nem vettek magukhoz olajat. Az okosak viszont lámpásaikkal együtt olajat is vittek edényeikben. Mivel a vőlegény késett, mindnyájan elálmosodtak és elaludtak. Éjfélkor aztán kiáltás támadt: „Itt a vőlegény, gyertek ki elébe!” Ekkor a szüzek mindnyájan fölkeltek és rendbehozták lámpásaikat. Az ostobák ekkor így szóltak az okosakhoz: „Adjatok nekünk az olajotokból, mert lámpásaink kialszanak.” Az okosak ezt válaszolták: „Nehogy ne legyen elég se nekünk, se nektek, menjetek inkább az árusokhoz és vegyetek magatoknak.” Amíg azok elmentek vásárolni, megjött a vőlegény, és akik készen voltak, bementek vele a menyegzőre. Az ajtót bezárták. Később megjött a többi szűz is. Azt mondták: „Uram, uram! Nyiss ki nekünk!” De ő így válaszolt: „Bizony mondom nektek: nem ismerlek titeket.” Legyetek tehát éberek, mert nem ismeritek sem a napot, sem az órát.” (Mt 25, 1–13)

A két történet közti kapcsolat egyértelmű. Ahogy a vőlegény nem engedi be a menyegzőre a balga szüzeket – de facto az Isten nem engedi be a mennyek országába a felkészületleneket –, úgy küldi el Hamm a fenébe<sup>9</sup> Pegg nénit. Az intertextust tovább szöve azonban véleményem szerint a két szövegrész akár egymás ellentétéként is felfogható. Míg a vőlegény a boldog örök életet szimbolizáló menyegzőre nem engedi be a balgákat, addig Hamm a halál poklából küldi a fenébe Pegg nénit. A drámában sötétség van, míg az evangéliumban csak a menyegzőn kívül van sötét, de azon belül már világos. Mindezt továbbgondolva elmondható, hogy a dráma színtere akár a sötétség poklával is megfeleltethető, ahonnan – ha hihetünk Hammnek – nincs megváltó olaj biztosította kiút.

9 Fontos megjegyezni, hogy míg a magyar, Kolozsvári Grandpierre Emil fordításában „*fene*”, addig az angol változatban, melyet maga Beckett fordított az eredeti franciából „*hell*”, azaz „*pokol*” szó szerepel, ami jelen esetben, a vallási párhuzam boncolgatása miatt nem elhanyagolható.

## IV. 2. 2. Nincs tovább...

A görög polisz és Pentheusz halála után az újkor valóságába lépve szembe-sültünk *Lear király* családhalálával. Azok a klasszikus, szereteten nyugvó értékek, mint hűség, gondoskodás, tűrés teljesen megszűnnek. Egyedüli cél a hatalom, s minden, ami ennek a korlátlan uralását gátolja, üldözendő. Nem pusztán idegen emberek sorsa bizonyul közömbösnek egymás számára, hanem olyanoké is, akik együtt éltek éveken át gondoskodásban, törődésben. A dráma végén bekövetkező katasztrófa nem csupán az olvasó szubjektív értékítélete alapján az arra rászorulókat éri utol, hanem a pozitív tulajdonságokkal bíró alakokat szintén.

Az előző sorokban vázolt világot Strindberg a polgári lét tragédiáját bemutató drámája követi. Ha az olvasó a *Lear király* tragikumát után abban bízunk, hogy az új társadalmi berendezkedés nyújtotta szabad lehetőség a szerelemre és a kölcsön vonzalmon alapuló házasságra elvezethet egy ideális létbe, akkor csalódnia kell, hisz a felek közötti kezdeti öröm és örök elkötelezettség egy frusztrált és megkeseredett *Haláltánc*-ba csap át, melyből menekülni lehetetlen.

Egy tökéletes „modern kor” nagy ígéretéből, mely kényelmet, biztonságot, szeretetet és prosperitást jósol, csak a szüntelen visszaszámlálás nyer megvalósulást, amely azonban feltartóztathatatlan folyamatban van. A tét már nem a polisz egysége, a birodalom egykori urának befogadása, a színészi karrier és házasság sikere, hanem magának az életnek a fennmaradása, mely azonban saját végjátékát éli. Talán ha ezt a véget, vagy csupán ennek egy pillanatnyi vízióját látta volna Pentheusz, megfogadta volna a jók szavait, s elkerülhető lett volna a vérontás. Ha Cordeliának minderről csak sejtése lett volna, akkor egy versmondó szavaival dudorászta volna atyjának a fülébe szeretetét. Ha e végbe bepillantást nyerhetett volna Alice vagy Edgar, elképzelhető, hogy gyerekeikkel együtt költöztek volna egy meghitt, élhető életbe...

Végjátéknál tartunk, annak is a legvégénél. S mi talán még lapoznánk, hittel, bizalommal, de nem tudunk, hisz már nincs tovább, a végére értünk. Clov elvágódik, Hamm a rongykutyáját szorítja, a homokszemek pedig peregnek...

## Zárszó

Dolgozatom témaválasztását – mint ahogy azt a bevezetőben említettem – Erika Fischer-Lichte *A dráma története* című könyvének *(Világ)végjátékok* fejezete inspirálta. A szerző munkájában négy olyan drámai remekművet helyez elemzés-értelmezésének középpontjába, melyek egy-egy adott elvi korszak végét, halálát hivatottak jelezni. Bár cselekményük és tartalmuk eltér egymástól, mondanivalójukban rokon a pusztulás képe, a vissza nem fordítható értékvesztés, a tragikum esztétikai minősége. Mikor Pentheusz – az egyetlen olyan görög hős,

ki nem temettetik el – teste a szín közepén fekszik széttépvve és megalázva, az metaforaként is felfogható, az „*emberi közösség erőszakosan széttépett testeként*” (vö. Fischer-Lichte 2001, 651). Az isteni rend kikövetelte a neki járó tiszteletet és megbecsülést, s az ezek ellen lázadónak kegyetlenül megfizetett. Megbocsátásra és az esetleges újrakezdés lehetőségének a biztosítására akarat nem találtatott...

Shakespeare művében azzal, hogy a gonosz örökösök Leart kiűzik, Cordeliát megölik, Gloucestert megvakítják, és Edgart törbe csalják, még az idézett rémségeknél is többet vétenek, hisz a rend helyébe rendetlenséget és zavart ültetnek, s felborítják a szereteten nyugvó egyensúlyt, az egyedüli elfogadható egyetemes emberi lételevet.

Strindberg *Haláltánca*, különösképpen annak első fejezete, kitörési kísérletet mutat be a hagyományos patriarchális családmódelről, amely azonban elbukik, s végeredményben egy sokkal élhetetlenebb egzisztenciába torkollik. A családon belüli apai uradalom megszűnik ugyan, de ez nem eredményezi egy konszolidált, egyenlő felek közti hatalommegosztási elven alapuló kapcsolat megszületését, hanem a nőt a hatalmi pozícióból kiesett férj ápolójává teszi, akinek ebből kifolyólag az élete még nehezebbé válik, mint addig volt. A darab második része az első leképezéseként fogható fel, mely már túllép a betegségi fázison, s halálban végződik.

Dolgozatom negyedik darabjának, az ír Samuel Beckett *A játszma vége* című drámájának a létéről Fischer-Lichte idézett művéből szereztem tudomást. A mindössze egyfelvonásos alkotás azonban lenyűgöző, benne ugyanis úgy születik remekmű, hogy az intertextusokban gondolkodni képes író zsenialitása párosul a műnem követelte tömörséggel. Beckett a huszadik században írt alkotásával továbbmegy az Euripidész által több ezer évvel korábban megfogalmazottnál: itt már nem pusztán elbukik az emberiség, hanem végnapjait éli egy a megszűnés felé vezető, megállíthatatlan, mégis mozdulatlan száguldás során. A drámára jellemző szűkszavúságot az író intertextuális, más irodalmi művekkel kapcsolatot létesítő sémákkal pótolja, s bibliai, shakespeare-i és más allúziókkal juttatja az olvasót pusztán a dráma szövegéből meg nem szereshető információkhoz.

Végezetül elmondhatom, hogy témaválasztásomat utólag egyszerre vélem merésznek és vakmerőnek, szerencsésnek és egyben szerencsétlennek is. Megtiszteltetésnek érzem, hogy a világirodalom négy olyan kiváló alkotásával dolgozhattam, amelyek új horizontot nyitottak számomra a drámairodalom értésének és értelmezésének a terén. Dolgozatom kimunkálása során igyekeztem annak minden fejezetét egy tartalmi bevezetővel indítani, mellyel célom az volt, hogy egy helyzetképet adjak a végbemenő cselekményről, az ott kibontakozó viszonyokról. Mindezt rendkívül nehézre tette, hogy míg olyan szerzőről

és munkásságáról, mint William Shakespeare, olyan nagy mennyiségű szakirodalom áll rendelkezésre, hogy annak teljes áttekintése jóval meghaladná a dolgozatra számítható időkorlátot (a terjedelemtől nem is beszélve), addig a svéd drámairodalomról, azon belül is a *Haláltánc*-ról szóló elemzésre csak hosszasan kutakodás után sikerült lelnem. Monográfiák, elemzések, vélemények és akár doktori disszertációk is számtalan mennyiségben készültek a *Lear királyt* jelölve meg fő tartalomként, s ezek összefoglalása – vagy netán ehhez valami újnak, sajátjának a hozzátevése a terjedelmi korlátok figyelembe vételével – szinte reménytelen vállalkozásnak tűnt. Ebből adódóan az egyes fejezetek kidolgozásakor az elemzést nem a szakirodalom áttekintésével kezdtem, hanem a szöveg vizsgálatát igyekeztem előtérbe helyezni abban bízva, ha nem is jövök rá valami eddig sehol le nem írtra (amire azért egy ennyire frekvenciált múnél nagy az esély), legalább „újra felfedezhetek” egy már valamilyen, számomra addig ismeretlen, ugyanakkor szakirodalomban már megírt jelenséget. Ez sikerült is, hiszen alapos szövegvizsgálat során rájöttem, hogy egy olyan „tartalmi zavar” van a *Lear királyban*, amely már – mint utólag kiderült – más kutatóknak a figyelmét is felkeltette. S amire a dolgozatban a legbüszkébb vagyok, az annak a megállapítása és bizonyítása – s erre nem találtam azóta se máshol konkrét utalást –, hogy Mészöly Dezső fordításában olyan elemi hiba van, amely döntően befolyásolja a mű egy fontos jelenetének az értelmezését.

## Irodalom

### Adorno, Theodor Wiesengrund

2000 Trying to Understand Endgame. In Adorno, Theodor W. – O'Connor, Brian: *The Adorno reader*. Oxford: Blackwell Publishers.

### Beckett, Samuel

1970 A játszma vége. In *Samuel Beckett Drámák*. Budapest: Európa Könyvkiadó.

### Bécsy Tamás

1987 *Mi a dráma?* Budapest: Akadémiai Kiadó.

1992 *Ritus és dráma*. Budapest: Mécs László Lap- és Könyvkiadó.

2001 *A drámamodellek és a mai dráma*. Budapest–Pécs: Dialóg Campus Kiadó.

### Bradley, Andrew Cecil

2003 *Shakespearean Tragedy*. London: Macmillan and Co /Elibron Classics/

### Brantly, Susan

1988 Naturalism or Expressionism. In Stockenström, Göran: *Strindberg's dramaturgy*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

### Déry Tibor ford.:

1971 *Strindberg, August: Haláltánc (Dödsdansen)*. Budapest: Magyar Helikon.



**Devecseri Gábor ford.**

1984 Euripidész: Bakkhánsnők. In *Euripidész összes drámái*. Budapest: Európa Könyvkiadó.

**Fischer-Lichte, Erika**

2001 *A dráma története*. Pécs: Jelenkor.

**Furness, Horace Howard szerk.:**

1880 *Shakespeare, William: King Lear*. Philadelphia: Lippincott's Press

**Gyergyel Antal szerk.:**

2002 *Ki kicsoda a mitológiában*. Debrecen Anno: Kiadó.

**Hollar, Wenceslaus – Holbein, Hans – Lydgate, John – Douce, Francis szerk.:**

1804 *The Dance of Death*. London: Whittingham,.

**Huhn, Tom**

2004 *The Cambridge Companion to Adorno*. Cambridge Cambridge: University Press.

**Hunyadi Csaba szerk.:**

2004 *Arisztotelész: Poétika*. Szeged: Lazi Könyvkiadó.

**Kapitánffy István – Szepessy Tibor szerk.**

1991 *Az ókori görög irodalom. Vázlatos áttekintés*. Budapest: Tankönyvkiadó.

**Mészöly Dezső ford.:**

1998 Shakespeare, William: Lear király. In *William Shakespeare: Öt dráma 2*. Budapest: Európa Könyvkiadó.

**Morrison, Kristin**

1983 Neglected Biblical Allusions in Beckett's Plays. In *Samuel Beckett: Humanistic Perspectives*. Szerk.: Beja, Morfia – Gontarski, S.E. – Astier, Pierre. Ohio: Ohio State University Press, Columbus.

*Ó- és Újszövetségi Szentírás a Neovulgáta alapján.*

Budapest: Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat 2000.

**Romilly, Jacqueline**

1985 *A Short History of Greek Literature*. Chicago: The University of Chicago Press.

**Segal, Charles**

1984 The Menace of Dionysus: Sex Roles and Reversals in Euripides' Bacchae. In Peradotto, Patric: *Women in the Ancient World: The Arethusa Papers*. Albany: State University of New York Press.

**Shideler, Ross**

1990 Strindberg's Struggle In Shideler, Ross: *Questioning the Father*. California: Stanford University Press.

**Vörösmarty Mihály ford.:**

1961 Shakespeare, William: Lear király. In *Shakespeare összes művei*. V. kötet. Szerk.: Kéry László. Budapest: Európa Könyvkiadó.

**Svetové dohry**

(Zhrnutie)

Začiatky drámy siahajú až do obdobia antiky a prameňa v antickej harmónii. Vývoj dramatického umenia nikdy nebol jednotný, ale bol ovplyvnený historickými dianiami a veľkými zmenami v literatúre. Kontinuálna obnova drámy bola teda nepretržitá a je príznačná aj pre obdobie modernej spoločnosti XX. a XXI. storočia. Cieľom tejto odbornej práce je komplexná prezentácia štyroch dramatických diel, ktoré okrem toho, že ponúkajú použiteľné hodnoty, prezentujú aj zánik štyroch historických etáp ľudstva: obdobia gréckeho polis, novoveku, občianskej spoločnosti a západnej kultúry. Východiskovým princípom tejto práce je dielo od Eriky Fischer *História drámy*, ktoré podáva všeobecný obraz o týchto štyroch dramatických dielach. Stredobodom práce s prihliadnutím aj na jej formu a rozsah je rozsiahla, hĺbková analýza štyroch dramatických diel, ktoré tvoria jadro Lichtovej práce. Cieľom bola teda analýza, ktorá aj osobitne – bez znalostí všetkých drám – vyplnila chýbajúcu mozaiku.

**Endgames**

(Summary)

The genesis of the drama appears inside the harmony of the ancient Greek culture. Its development is not continuous because during the history of literature there have been many rebirths and commences of it as well.

The main aim of my thesis is to give an introduction to four tragedies that are connected to each other based on their fundamental values, similarity of their appearance, as the termination of the historical epochs they were written in. The starting point of my thesis is based on Erika Fischer-Lichte's *The History of Drama* in which the author mentions the significance of these plays and reveals the principle I am trying to follow during the elaboration of my work. The four analyses comprised by my thesis aim to consolidate into a complete whole but also manage to provide valuable reading standing on their own too.

My thesis is divided into four chapters. The title of each part corresponds with the title of the drama being reviewed in it. The analysed dramas are the following: Euripides: *The Bacchae*, Shakespeare: *King Lear*, Strindberg: *Dance of Death*, Beckett: *Endgame*.

## Pedagógusi készségtár: Empátia<sup>1</sup>

Németh Margit – Strédl Terézia

Thomas Gordon a *Csodaiskola víziója* c. esszéjében azt fogalmazta meg, hogy a ma iskolája nagyon is hasonlítana a csodaiskolához, ha mi, nevelők másképp gyakorolnánk benne a szakmát. Az ő gondolata is megerősíti, hogy a nevelés szemléletváltást igényel (Gordon 1990). A pedagógusi kompetencia alappillére Moreno megfogalmazásában (in Mérei 2004) az empátia, mivel ez határozza meg a szocializáció minőségét, befolyásolja az egyén intra- és interpszichikus működését. D. Goleman az *Érzelmi intelligencia* c. könyvében szintén azt fogalmazta meg, hogy „a XX. század nem éli túl önmagát az önuralom, az empátia és a tolerancia nélkül” (Goleman 2000, 27).

Segítő szakmánk van, és a szemléletmódosítás személyiségfüggő. A nevelésben többtényezős folyamatoknak vagyunk tanúi, jelentősek a kölcsönhatások, és nem mindegy, hogy ez a folyamat egymást erősítő avagy romboló erőt fejt ki. Ezért tartjuk fontosnak megfogalmazni az egymás javára történő közös cselekvést.

### Az empátia elméleti alapjai

A 19. század végén és a 20. század első évtizedeiben terjednek el azok a pedagógiai koncepciók, amelyek a gyermekközpontúságra helyezik a hangsúlyt. Ennek a szemléletnek a jeles képviselői Rogers és Gordon, akik az eredményes pedagógiai munka fontos feltételeként említik a pedagógus képességeit. A képességek közül kiemelnek három alapképességet, amelyek a következők:

- a. a feltétel nélküli elfogadás képessége
- b. az empátia képessége
- c. a kongruencia képessége (Gordon, 1989).

A pedagógus munkájában nagyon fontos az empátiás viselkedés. Buda Béla (2006, 105) megfogalmazása szerint „az empátia a személyiség olyan képessége, amelynek segítségével a másik emberrel való közvetlen kommunikációs kapcsolat során az ember bele tudja élni magát a másik lelkiállapotába”. Az empátia közvetlen kommunikációs kapcsolatban zajlik általában két személy között. Verbális és nonverbális kommunikációban is megvalósulhat. Az empátia elsősorban az úgynevezett segítő foglalkozásoknál nagyon fontos, mint pl. orvos, ápoló, pedagógus, szociális gondozó stb. A közvetlen, személyes kommunikáció során az empátiával bíró ember a saját kommunikációjával olyan helyzetet teremthet, amelyben a másik nyitottabbá válik, így jobban megismerhetjük és megérthetjük a benne zajló érzelmi folyamatokat.

<sup>1</sup> A tanulmány a *SJE 2008 – TTK* projektum keretében készült.

Minden ember képes az empátiára, azonban jellemző, hogy kinél milyen mértékben nyilvánul meg. Az empátia készsége fejleszthető. Gyermekkorban a fejlődési jellemzőknek köszönhetően az empátia készsége nagy, a serdülőkortól rejtetté válik, majd fokozatosan csökken az öregkorig. Ha öregkorig nem fejlődik ez a készség, akkor időskorban már nem tudunk eredményeket elérni. A legnagyobb eséllyel a felnőttkorban fejleszthető az empátiás képességünk.

Az empátia kultúrafüggő. Azokban a kultúrákban, „amelyekben a racionális gondolkodásnak nincs ilyen vezető szerepe, az empátia szabadabban jelenik meg, és az empátiás megértés az emberek között könnyebb, hiszen a mindennapi érintkezés természetes része” (Buda 2006, 276).

Főleg a keleti kultúra emberére jellemző az érzelmi összhang és az elfogadás igénye. Az empátia különböző szinteken nyilvánulhat meg, ami azt jelenti, hogy a beleélés során milyen mélységekbe jutunk el az érzelmek és indulatok megértésében. Buda Béla *Empátia* című művében a következő fokozatokat említi:

- „1. *A másik helyzetének átgondolása logikai behelyettesítés révén.* Ez még tulajdonképpen nem empátia, azt jelenti, hogy megpróbáljuk a másik szemével látni a helyzetet. Sokan még erre sem képesek, így nem alakul ki bennük a beleélés készsége.
2. *A másik ember érzelmi viszonyulás-sémáinak megértéséhez már empátia kell.* Az ember számára lényeges információ lehet, hogy mások hogy viszonyulnak hozzá érzelmileg, szeretik-e vagy elutasítják. Az empátia nagyban segítheti ezek felismerését.
3. *A másik ember „promotív”, mozgató, befolyásoló kommunikációjának helyes értelmezése.* A társas érintkezésben gyakran közlünk rejtett üzeneteket, amelyeket valamilyen oknál fogva nem merünk vagy nem tudunk nyilvánosan felvállalni. Ezeknek a rejtett közléseknek, üzeneteknek a helyes értelmezése feltételezi a másik ember metakommunikációjára való érzékenységet.
4. *Érzelmi ellentmondások és kettősségek beleéléses megértése.* Ez a szint már csaknem empátiás szint. Ha az érzelmek ellentétes késztetések köré csoportosulnak, gyakran nem tudatos az ellentmondás. Ezeknek a nem tudatos lelki tartalmaknak a megragadása a másik emberbe való beleélés képességét feltételezi.
5. *A lelki folyamatok egyedi összefüggéseinek megértése.* Ezen a szinten a másik ember megnyilvánulásai alapján értelmezhetők az okok és következmények közti összefüggések, megfejthetők az indítékok.
6. *A másik ember lelki folyamataiban rejlő történetiség megértése.* Ezen a szinten az élmények genezisének értelmezéséről van szó, amihez nagyfokú, mély empátiára van szükség.” (Buda 2006, 59–61)

Az empátia kibontakozása nagymértékben függ a kommunikációs kapcsolatban lévő személyek viselkedésétől. Ha valaki elzárkózik, nem hajlandó közölni magáról, akkor az empátia nem tud kibontakozni, vagy ha az empátiás megértésre törekvő nem eléggé tapintatos, akkor kiválthatja a másik bezárkózását. Ezt elkerülhetjük azzal, hogy a kommunikációkban hitelesek, kongruensek vagyunk, és nyilvánvalóvá tesszük, hogy az empatikus viselkedésünk célja a segítség.

Az empátiás képesség két tényezőre bontható. Az egyik a kommunikációs nyitottság a másik ember iránt, ami azt fejezi ki, hogy mennyire vagyunk képesek rezonálni a másik érzelmi állapotaira. A másik tényező a felfogott információk feldolgozásának, tudatosításának a képessége.

Az empátia képessége különböző lehet a nőknél és a férfiaknál. A férfiak empátiás képessége lassabban fejlődik, és kisebb, mint a nőké. Valószínű, hogy ebben közrejátszanak biológiai meghatározók is, valamint a nők társadalmi helyzete és a kulturális hagyományok. A nők feladata volt a család érzelmi hátterének kialakítása, az érzelmi kapcsolatok ápolása. Ehhez szükségük volt az empátiára. A vizsgálatok eredményei azonban azt mutatják, hogy gyakorlás, fejlesztés hatására a felnőtt férfiak jó eredményeket érhetnek el.

Az empátia készsége, mint már említettük, fejleszthető. Azok közül a tényezők közül, amelyek részt vesznek ebben a fejlesztésben, elsőként a családi nevelést kell megemlíteni. Kiemelendő az anya szeretetteljes viselkedése, elfogadása. Kijelenthető, hogy a szülő empátiás viselkedése modellként szolgál a gyermekempátia fejlődésében.

Az érzelmileg gazdag, szoros emberi kapcsolatok is fejlesztik az ember beleélő képességét. Az ilyen kapcsolatokban fontos a megértés, így az empátia erősödik. Ez fokozottan érvényes, ha a kapcsolatban ellentétek, konfliktusok, krízisek vannak, mert ezek rendezése nagyobb empátiát igényel, ugyanakkor felvértez az újabb krízisekkel szemben.

Az empátiafejlesztő hatások között meg kell említeni a művészetekkel és audovizuális tömegkommunikációval való intenzív kapcsolatot. A művészetek az emberábrázoláson keresztül fejlesztik az érzékenységet az érzelmek iránt. Az audovizuális eszközök közeli felvételben mutatják a mimikát, gesztusokat, testtartást, ami a nonverbális kommunikáció megértése szempontjából nagyon fontos.

Az empátiás készséget fejleszti még az idegen kultúrákkal való érintkezés, amely magával hozza az eltérő kultúra, nyelv, szokások, hagyományok, kifejezési eszközök megismerését. Az adódó nehézségeket csak úgy tudja leküzdeni, hogy megpróbálja beleélni magát az ottani ember helyzetébe. A huzamosabb ideig tartó külföldi tartózkodás után általában nagyobb empátiával térünk haza, ha átadtuk magunkat az idegen kultúrának.

## Empátia az iskolai nevelésben

Az iskolai nevelésben „az empátiát egy olyan képességnek tekinthetjük, melynek segítségével a pedagógus képes a tanuló nem verbális, metakommunikatív jelzéseit felfogni, tudatosítani és azt visszajelezni” (Kozma 2001, 118). Az iskola nevelő hatása az intézmény egészén keresztül valósul meg. A nevelés sikerében döntő szerepe van a tanárnak. A pedagógus munkájában nagyon fontos az empátias viselkedés. A beleélő képesség nélkül nem tudja teljesíteni a feladatát. Az empatikus pedagógus képes átélni azokat az érzéseket, amelyeket a gyermek átél, észlelni a gyermekben lejátszódó folyamatokat, azokat megérteni és visszajelezni. Az empátia lehetővé teszi a tanárnak, hogy támogatni tudja a diákot. Az empátias megértés teljes odafigyelést feltételez, ami elképzelhetetlen a gyermek tisztelete nélkül.

Az empátias készség elsősorban a nevelés konkrét kérdéseiben segít. A pedagógus így le tudja olvasni, milyen visszhangra találnak a szavai, tettei a gyerekek körében. Fel tudja fogni és könnyebben meg tudja érteni a gyerekek szükségleteit, igényeit.

Az iskola a tanár számára kiváló lehetőséget nyújt arra, hogy kifejezésre juttassa meggyőződéseit, érdeklődését, érzelmeit, így azonosulási mintává válhat.

Az beleélőképességnek az oktatásban is fontos szerepe van. Az ismeretátadás során nemcsak az értelmi megismerésnek van funkciója, hanem az érzelmi tényezőknek is. Az érzelmi tényezők figyelmen kívül hagyása a kognitív folyamatok szintjén is nehézségeket okozhat, pl. a diák másként értelmezi az összefüggéseket. A jó tanár ezt észreveszi, és kialakít egy olyan légkört, amelyben a gyerekek meg merik kérdezni azt, amit nem értenek. Így megelőzhető, hogy pontatlanul rögzítsék az információkat.

Az előzőekből nyilvánvaló, hogy mi az a többlet, amit az empátia nyújtani tud a társas megértésben. Az empátia mérhető: különböző technikák, laboratóriumi vizsgálatok, kérdőívek és skálák segítségével. Mivel a pedagógus oktató-nevelő munkájában az empátia elengedhetetlen, az egyetemi felvételi vizsgák részeként empátiamérést is végeztünk. Kíváncsiak voltunk arra, hogy az egyetemi képzés során elsajátított elméleti és gyakorlati ismeretek módosították-e a hallgatók empátias képességét. Az empátia vizsgálatot megismételtük a végzős hallgatóknál. Munkánkban előzetes kutatást végeztünk, feldolgozva azt az anyagot, amelyet az egyetemi tanulmányok felvételi folyamatában nyertünk a Selye János Egyetem Tanárképző Karának hallgatói között, akik a nappali tagozaton végezték tanulmányaikat.

## Célcsoport:

1. A 2004-ben a SJE Tanárképző Karának nappali tagozatán felvételt nyert hallgatók
2. A 2009-ben a SJE Tanárképző Kar nappali tagozatának végzős hallgatói

**Cél:** A belépő és kilépő tesztelés eredményeinek összehasonlítása, az empátia hatékonyságának mérésére.

**Hipotézis:** Feltételezzük, hogy a hallgatók belépéskor mért EMP-szintje az egyetemi tanulmányaik végén pozitív elmozdulást mutat.

### Kutatási módszer:

- komparatív statisztikai elemzés
- a célcsoport fókuszolása: lakhely, középiskola, választott szak szerint
- szemantikai rating
- kvalitatív értékelés

### A kutatás folyamata:

1. A 2004-ben nyert adatok feldolgozása
2. A 2008-as minta felvétele
3. A 2008-as minta feldolgozása - panelvizsgálat
4. A kutatási módszerek alkalmazása
5. Értékelés
6. Javaslatok

**A validitás biztosítása:** A kutatás részeredményként, próbamérésként valósult meg, mivel az idő rövidege miatt csupán részfeldolgozásra, valamint részeredmények értékelésére került sor. A nyert adatok csupán teljes feldolgozással verifikálódnak. Az előkutatás eredményeinek értékelése lehetővé teszi a további pontosításokat, a kutatási kérdések modifikálását, a kutatási cél átértékelését.

Nappali tagozatos hallgatók : 2004-es alminta: 58

Nappali tagozatos hallgatók : 2008-as teljes minta: 87

### A feldolgozásra váró adatok száma:

Levelező tagozat: 2004-es minta: 120

Levelező tagozat: 2008-as minta: 130

**Reliabilitás:** Az alkalmazott módszerek triangulációja (statisztikai, előző kutatási adatok, kvalitatív rating)

## Kutatási kérdések:

### 1. feltételezés

Az átlagérték a norma értéksávban van

EMP átlag értéke: 21 – 24 pont

- értékelt adatok: legalacsonyabb és legmagasabb pontszám
- átlagosítás

### 2. feltételezés

A 2008-ban mért adatok magasabbak ugyanannál a célcsoportnál, mint a 2004-ben mért adatok.

### 3. feltételezés

Az óvópedagógus - tanító szakos hallgatóknál magasabb EMP-értékek vannak, mint a szakos hallgatóknál.

### 4. feltételezés

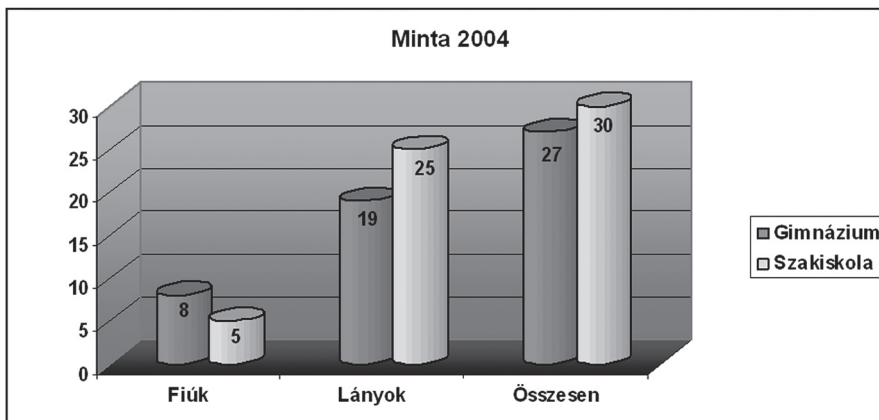
A keleti régiókban lakó hallgatók EMP-értéke magasabb.

### 5. feltételezés

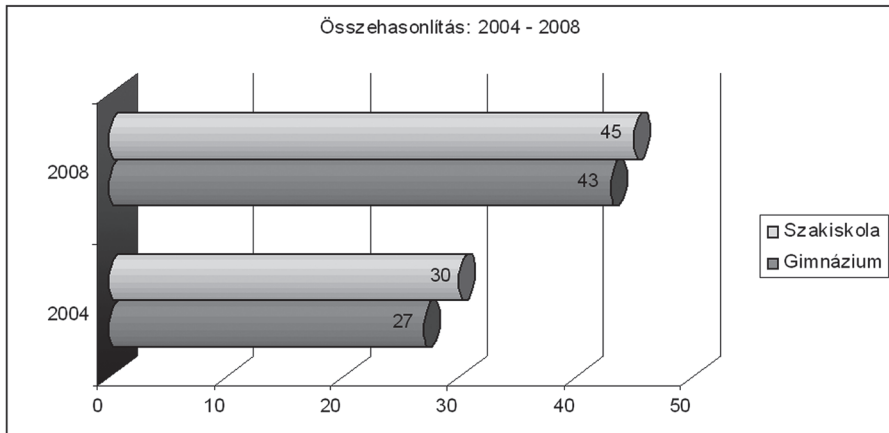
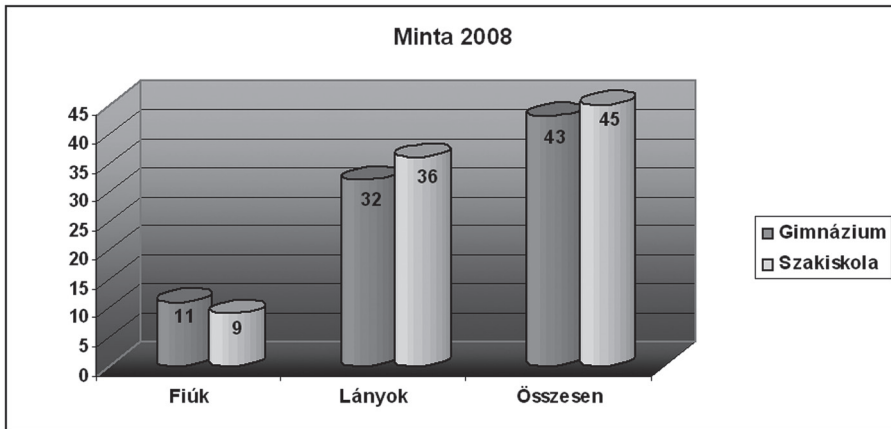
A gimnáziumi hallgatók magasabb EMP-értékkel bírnak, mint a szakiskolát végzettek, mivel a gimnázium a klasszikus értékrendre épít.

## Megvalósítás:

Minta		2004		Összesen	2008		Összesen
		Fiúk (14)	Lányok (44)		Fiúk (21)	Lányok (68)	
Iskolatípus	Gimnázium	8	19	27	11	32	43
	Szakiskola	5	25	30	9	36	45



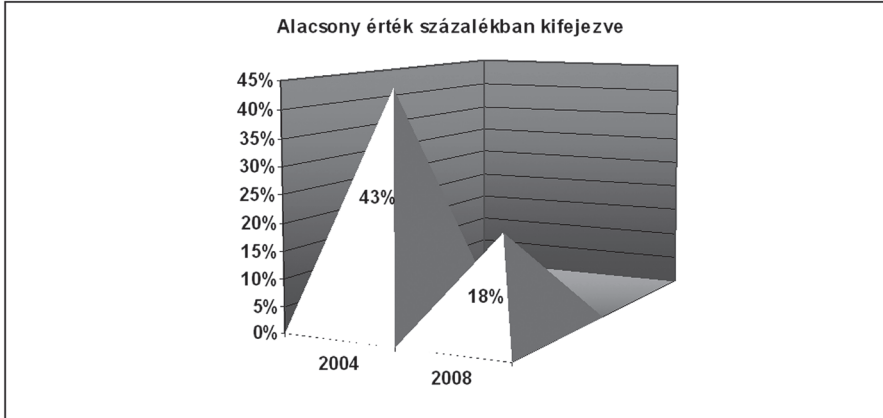




A 2004-es adatoknál az al minta adatait vettük figyelembe, mivel az idő rövidsége miatt csupán kb. az 50% került feldolgozásra a teljes mintából. A 2008-ban felvett adatok ugyanattól a célcsoporttól valók, mint a 2004-es évben, így lehetőségünk volt a belépő és a kilépő adatok feldolgozására. A nyert adatok rámutatnak azokra az elmozdulásokra, amelyeket a négy év eredményezett.

EMP átlagérték: 21 - 24						
Minta	2004			2008		
	Fiúk	Lányok	Összesen	Fiúk	Lányok	Összesen
Alacsony érték (20 pont alatt)	5	19	24	8	10	18
Legalacsonyabb érték	11 pont - Lány			15 pont - Lány		

A feldolgozott adatok azt mutatják, hogy amíg 2004-ben a minta kb. 43%-a alacsony értéket mutatott ki (20 vagy 20 pont alatt), addig 2008-ban a minta kb. 18%-a mutat ki alacsony értéket. A feltételezett pozitív elmozdulás bizonyított-nak látszik. A bizonyítás a teljes minta feldolgozása után válik validdá.



További elemzést igényel az a tény, hogy a legalacsonyabban mért EMP-érték mindkét évben lánynál volt mérhető. Szakirodalmi adatokra hivatkozva (Buda 2006), ahol egyértelműen a női nem magasabb empátia-értéke van kimutatva, ami a nő anya-szerepével függ össze, az általunk kapott adat az ellenkezőjét mutatja. Ezt részben azzal az adattal vetnénk össze, amely szerint az oktatásban és eleve a nevelésben a női szerep dominál, így a másik nem megemelt feminin-hatást mutat, részben a társadalomban észlelhető szerepcseréket imitálja. A nyert kutatási adat további verifikációt igényel.

Szak	2004		2008	
	Fiú	Lány	Fiú	Lány
UPV		9	1	7
Nyelvek	2	10	3	5
Info	2		2	

Lakhely -Járás	2004	2008
Nyugat	8	14
Kelet	3	3
Közép		1

Iskolatípus	2004	2008
Gimnázium	13	9
Szakiskola	11	9

A mért adatok nem bizonyították, hogy a szakválasztást befolyásolná az elért EMP-hányados. E kérdés további finomított mérést igényel, amire az alkalmazott teszt nem alkalmas.

A nyert adatok alapján az EMP-szórás a következőt mutatja:

**EMP- érték szórása:**

**2004:** 11 – 28 pontos értékek

**2008:** 15 – 30 pontos értékek

Az adatokból szintén látszik a pozitív elmozdulás. Ami jelentős pozitív előrelépés, az az alsó szint 4 pontos emelkedése. Ha a mért minta adatait összességében átlagértékben fejezzük ki, a következő adatokat kapjuk:

**Átlag EMP-érték:**

**2004:** 21, 16 pont – normál érték

**2008:** 23,60 pont – normál érték

Mindkét átlagérték az EMP-teszt által meghatározott normál sávba tartozik. A négy év közti különbség hányadosa 2,44 pont. E növekvő pontérték azt mutatja, hogy az átlaghányados 2004-ben az alacsony értéksávba tartozna, míg 2008-ban, leszámítva a különbséget, akkor is a normál sávban maradna (21, 44 p.).

A további feladataink közé tartozik a minta mért adatainak teljes feldolgozása, az elért értékek statisztikai-grafikai bemutatása, valamint publikálása. A pedagógusi kulcskompetenciák további mérése, fejlesztése alapvető célkitűzéseink között található.

## Irodalom

**Buda Béla**

2006 *Empátia*. Budapest: Urbis.

**Goleman, Daniel**

2000 *Érzelmi intelligencia*. Budapest: Osiris.

**Gordon, Thomas:**

1989 *T.E.T. A tanári hatékonyság fejlesztése*. Budapest: Gondolat.

**Kozma Béla**

2001 *Pedagógia I.* Pécs: Comenius Bt.

**Mérei Ferenc**

2004 *Közösségek rejtett hálózata*. Budapest: Osiris.

**Ungárné Komoly Judit**

1978 *A tanító személyiségének pedagógiai-pszichológiai vizsgálata*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

## **Pedagogická kompetencia: Empatia** (Zhrnutie)

Predmetom štúdie je kľúčová kompetencia pedagóga – empatia, ktorá je vrodená vlastnosť, ale je možné ju aj kondicionovať. Koordinuje intra- i interpsychické funkcie pedagóga. B. Buda (2006) ako úrovne empatie uvádza:

1. Premyslenie postavenia druhého pomocou logického nahrádzania.
2. Pochopenie emocionálneho postoja druhého človeka.
3. Chápanie „promotívneho“ ovplyvnenia a komunikácie.
4. Vžiť sa do protikladných a ambivalentných pocitov druhého a ich pochopenie.
5. Chápanie duševných procesov v zrkadle jedinečných súvislostí.
6. Chápanie deja duševných procesov druhého človeka.
7. V školskom prostredí empatiu môžeme vnímať ako prostriedok dešifrovania nonverbálnych prejavov žiakov.

Náš výskum zmapoval, porovnával a hodnotil úroveň empatie študentov, ktorí začali študovať na Pedagogickej fakulte v r. 2004 a skončili v r. 2009. Kladný posun sme zaznamenali u tej istej cieľovej skupiny za štyri akademické roky s rozdielom až 25 %.

Náš výskum spracoval len dielčie výsledky a naďalej pokračuje v analýze doteraz získaných výsledkov ako i v longitudinálnom sledovaní empatie u študentov ako kľúčovej pedagogickej zručnosti.

## **Pedagogical competence: empathy** (Summary)

The study deals with the key responsibility of the teacher: empathy. Empathy is an inherited characteristic feature, but it can be conditioned. It coordinates the intra- and interpsychical functions of the teacher. Buda B. (2006) introduced the following levels of empathy:

Rethinking the position of the other person with the help of logical replacement

1. Understanding the emotional attitude of the other person
2. Understanding “promotive” influence and communication
3. Imagining the conflicting and ambivalent feelings of others and their understanding
4. Understanding the mental processes from the unique context
5. Understanding the mental processes of the other person.
6. In school environment empathy can be seen as a means of decryption of pupils’ nonverbal performances.

Our research has mapped out, compared and evaluated the level of empathy of students, who began their studies at the Pedagogical Faculty in 2004 and graduated in 2009. A positive shift was recorded in the same target group for four academic years, with differences up to 25%.

Our research dealt only with the partial results, but we are going to continue the analysis of the results obtained so far as well as in a longitudinal monitoring of empathy at students, because it represents a key teaching skill.

## Énkép, önismeret, önértékelés

*Jaskóné Gácsi Mária*

Az önismeret, önértékelés egyre nagyobb szerepet kap a mai, kihívásokkal teli világunkban. Aki nincs tisztában saját képességeivel, adottságaival, értékeivel, az a bonyolult társadalmi rendszerben nem találja meg a neki megfelelő, méltó helyet. A mindennapok megpróbáltatásainak túléléséhez elengedhetetlen az önismeret. Ha az iskola valóban az életre akar felkészíteni, akkor törekednünk kell arra, hogy tanítványaink minél teljesebben ismerjék önmagukat. A NAT ösztönzi a személyiségfejlesztő oktatást.

Kutatásom során célom volt a pályaválasztás előtt álló középiskolás korosztály önismereti szintjének feltárására, az önjellemzések, a társak és a pedagógusok értékítéletének összehasonlításából kirajzolódó önismeret viszonylagos realitásértéke.

A téma feldolgozását feltáró módszerrel, a külföldi és hazai szakirodalom tanulmányozásával kezdtem. Pszichológusok által összeállított „tulajdonságskálát” használtam fel az adatok felvételéhez.

Az én-pszichológia iránt az utóbbi évtizedekben a világon mindenütt növekszik az érdeklődés. Érthető, hiszen az Én kérdése mindannyiunk számára személyes probléma. Mindenki eléri azt a fejlettségi szintet, amikor különböző vetületeiben felteszi magának a kérdést: „Ki vagyok én?” Életkortól függően más-más a válasz lényege. Az énkép kialakulásának előfeltétele a testkép és az éntudat.

*A testkép:* „A saját testről szerzett benyomások összessége. A tactilomotoros tapasztalatok, a vizuomotoros információk, a testhelyzet észlelése, a testmozgással nyert tapasztalatok, a szervezet belső állapotáról nyert információk, a fájdalom élmények integrálódása, összerendeződése a tudatban” (Balogh 2001, 330). Már a csecsemőben megjelenik az érdeklődés a külvilág iránt, és kb. 8 hónapos koráig rögzül az én–más megkülönböztetése.

*Az éntudat:* „Az önmagamról való tudás és ismeret, az állandóság és folyamatosság érzése. Az éntudat az én és a másik elkülönülésekor kezd kialakulni, s az önálló akarat érvényesülésével egy időben, azzal párhuzamosan és összefüggésben jön létre” (Balogh 2001, 110). Csak két és fél–hároméves korban jelenik meg, és az első öt vagy hat életévben lezajló fokozatos elsajátítási folyamat révén alakul ki. Az éntudattal rendelkező egyén a „mi” élményt is átéli élete egy-egy közösségében. A gyerek beszédfejlődése és a nyelv történeti fejlődése is azt mutatják, hogyan a „mi” csak az „én” után jelenik meg. Hosszú évekig tartó, bonyolult értelmi fejlődés, szellemi aktivitás eredményeként, több fejlődési szakaszon át jut el arra a szintre, hogy személyiségtulajdonságok alapján értékelje önmagát és másokat, kialakuljon énképe.

*Énkép:* „A személy önmagáról alkotott elképzeléseinek összessége, amelybe beépül mások véleménye és a saját magával kapcsolatos élmények és tapasztalatok sokasága is” (Balogh 2001, 110). Az önvizsgálat és önelemzés a fejlett személyiség elengedhetetlen tulajdonsága. A fejlődés folyamán visszajelzések érkeznek tevékenységeiről, magatartásáról, teljesítményéről, ezáltal énképe tudatosabbá, tárgyilagosabbá válik, gazdagodik vonásaiban. Ezért fontos, hogy a nevelés folyamán gyakran értékeljünk, bátorítsuk a kortársakat is a segítőkész értékelésre, hiszen így teremthetjük meg a visszajelzések bázisát. Az egyén másokról alkotott ítéletei közvetve saját személyiségének jelentős vonásait is megrajzolják, önmagáról alkotott véleményébe beleszövődnek, megalapozzák önértékelését.

*Önértékelés:* „Az egyén saját képességeinek és teljesítményének értékelésére vonatkozó nézete, a saját viselkedés megítélése objektív kritikai támpontok alapján vagy szubjektív módon. Az önértékelést nagyban meghatározza a személy vonatkoztatási csoportjának véleménye és igény szintje” (Balogh 2001, 245). A helyes önértékelés kritikai viszonyt tételez fel önmagunkhoz, viszonyításra ad lehetőséget. Az önmagunkhoz való viszonyulásunk adja az önismeretet, ami megvédi az egyént, az erejét, képességeit meghaladó vállalkozástól, az énképre vonatkozó negatív hatásoktól. Az önismerethez, mások megismerésén át vezet az út. Az aktuális, reális önismeret és a számára tudatosult társadalmi elvárások alapján teremti meg eszményképét, élideálját, amelyhez modelleket használ. Modell lehet szűkebb vagy tágabb környezetének bármely személye, művészek, politikusok, tudósok. A hírközlés, tömegkommunikáció fejlődésével egyre szélesebb körből választhat. Ha a modellválasztás, eszményképpalkotás szerencsés – megfelel a nevelési céloknak, elvárásoknak –, akkor elősegíti a pozitív értékek interorizálódását, de az eszmény nem mindig hordoz pozitív értéket. A pedagógus és a szülő feladata, hogy megfelelő modellül szolgáljon, a pozitív modellek széles skálájával ismertesse meg a gyerekeket, ezzel biztosítva a választás lehetőségét. Olyan értékrendet alakítson ki bennük, amely a negatív értékekkel rendelkező modelleket elutasítja. Az aktuális énkép és az eszménykép egybevetéséből hatalmas ösztönző erő származhat, mely értékes személyiség tulajdonságainak kifejlesztésére motiválhatja.

A mai felgyorsult világban egyre nehezebb megőrizni viszonylagos lelki egyensúlyunkat, nyugalunkat. A befolyásoló erők elsodornak. Különösen nehéz a fejlődő, a társadalom rendszerében helyét és önmagát kereső egyén számára. A bizonytalansággal szemben nyújt védelmet az önismeret. Ezért különös a jelentősége annak, hogy példát mutassunk neveltjeink számára a hiteles, megbízható önértékelésre, megtanítsuk az emberismeret és az önismeret, az emberértékelés és az önértékelés nem könnyű, de fontos jártasságaira. „Nekünk, szülőknek és pedagógusoknak a mai tanulókat a századforduló forradalmi változásaira és magas követelményrendszerére kell felkészítenünk. Ehhez jelentős segítséget nyújthatunk azáltal, hogy fejlődésük közben tükröt állítunk elébük, hozzásegítjük őket az önismerethez, énképük tudatosításához” (Kiss 1978, 8).

## Énkép, az önismeret és önértékelés kialakulása és fejlődése

Az újszülött a tudattalan alkalmazkodás szintjén áll, környezetével diffúz egyiséget alkot. William James ezt „nagy, virágzó, zümmögő zürzavarnak” nevezte.

A csecsemőben már élete első szakaszában felébred az érdeklődés a külvilág iránt, megjelenik önmagának mástól való megkülönböztetése tisztán érzelmi alapon. „8 és 12 hónapos kor között állandóságra tesz szert az Én és néhány, észlelések alapjául szolgáló vonás, a csecsemő kezdi megkülönböztetni egyes külső sajátosságait. 1 és 2 éves kor között megszilárdulnak azok az alapvető kategóriák – életkor, nem, az Én mint az aktivitás forrása –, amelyben az Ént észleli, s a kisgyerek kezdi rendszeresen, különböző helyzetekben felismerni saját vonásait” (Kon 1989, 182). Két és fél éves kor körül ehhez társul a folytonosság élménye, melyet jelentősen befolyásol a beszéd kialakulása.

Hároméves kora után egyre inkább az egyes szám első személyhez ragaszkodik, jelentős számára az „én teszem” élmény, és az „enyém”, a birtoklás vágya is. Néhány pszichológus véleménye szerint a második–harmadik életévben az Én kialakulásának legjellemzőbb bélyege az autonómia szükséglete. Ekkor figyelhető meg a saját akarat érvényesítésére való törekvés, a dacosság, akaratosság, amely az Én-élmény funkciógyakorlásával jár együtt. Az én-tudat fejlődése ekkor kritikus szakaszhoz ér, megjelenik a „nem”-mondás általános szokása. „Az öntudat alakulása párhuzamosan halad a gyerek általános értelmi és érzelmi fejlődésével, de elengedhetetlen előfeltétele a gyerekek kölcsönhatása a felnőttekkel, akik nemcsak létszükségeit elégítik ki, hanem játszani is tanítják, meghatározott viszonyt alakítva ki benne a külvilág tárgyaihoz és önmagához. A spontán önérzéketek önmagukban nem tevődhetnek össze valamennyire is teljes és konzisztens énképpé. A gyerek számára a saját magára, akárcsak a másokra vonatkozó információk legfőbb forrásai a felnőttek: a szó szoros értelmében ők ’határozzák meg, hogy ki ő’” (Kon 1989, 182).

Az önfelismerés és a saját tulajdonságok elemi ismerete nem azonos az öntudattal. Kiss Tihamér tisztázza a különbséget éntudat – mint önmagunkról való tudás, ami már 3 évesen megjelenhet, és az öntudat – mint éntudat és önértékelés – között, amely hosszas, bonyolult, ellentmondásos fejlődés eredménye. A gyerek aktívan alakítja énképét, nemcsak passzív befogadója a felnőttek által róla közölt információknak. Aktivitása nyilvánul meg a tárgyi tevékenysége és az egykorúakkal való érintkezése folyamán is. A játék énképalakító szerepe leginkább kisgyermek- és óvodáskorban érvényesül.

Az iskolai élet során aztán szempontokat kap mások és önmaga megítéléséhez. A mások róla alkotott véleményének ismerete, és az önmagáról szerzett tájékozódások hozzásegítik az időnként változó, ám mégis többé-kevésbé valóságot tükröző énkép kialakításához.

A 10–14 éves gyermek nagyfokú extrovertáltsága nem kedvez az önmagára irányuló megfigyeléseknek. Figyelme sokkal inkább fordul a külvilág, a társak felé, mint önmaga irányába. Ez a csoportalakítás időszaka. A felső tagozatos gyerekek nem hajlamosak az önvizsgálatra, de ha erre készítetik őket, képesek rá. Az iskoláskor előrehaladásával az énkép gazdagabbá, strukturáltabbá válik. „A kortárs csoportban kialakult és tudatosult tulajdonságok kiegészítik az iskolában szerzetteket és hozzájárulnak reális énképük gazdagodásához” (Kiss 1978, 82). Az ideális én képe is gazdagabban és teljesebben kirajzolódhat, ha segítünk megfelelő magatartásmodelleket találni. A valós és ideális énkép gyakori egybevetése a személyiségtulajdonságok továbbfejlesztésére motivál, így az önnevelés jelentés tényezőjévé válik. Ám ha észlelt állapota és ideálja között nagy különbség van, az boldogtalansággal jár együtt.

A testi fejlődés robbanásszerű változásai is saját személyiségét emelik érdeklődése előterébe, felerősödik önmegfigyelési hajlamuk. Jellemző sajátosságuk a hullámzó kedélyállapot, az indulati lobbanékonyság, a kitörő lelkesedést követő gyors lehangolódás. „Ilyen hullámzó kedélyállapotban nem lehet a serdülőnek stabil az énképe sem. Maga a személyiségstruktúrája is átalakulóban van, személyiségtulajdonságai egymástól eltérő tempóban fejlődnek, nincsenek tartós jellemvonásai, ezért nem beszélhetünk a serdülés éveiben érett személyiségről, stabil énképről” (Kiss 1978, 90). Ki kell alakítani egy határozott kritériumok alapján működő értékelő rendszert. „A serdülő kezdi különféle összefüggéseiben látni az emberek magatartását: az egyéni tulajdonságok megnyilvánulásának, a megelőző körülmények következményének stb. Az összefüggések sokféleségének felismerése nyomán az addigi fekete-fehér emberkép helyett feltűnnek az árnyaltabb, nem egyértelmű megítélések” (Kon 1989, 189).

A sikeres alkalmazkodás egyik feltétele a reális önértékelés. Pszichológiailag az érték, az értékítélet mindig szubjektív, az egyén irányultságától függ, amit a társadalmi felfogás befolyásol. Minél inkább sikerül a számára legfontosabb értékeket magáévá tennie, annál magasabb az önértéke. Az önértékelés az egyén önelemzésének eredménye. Az adolescencia időszakában lévők többségére igaz, hogy határozottabbá válik értékorientációjuk, de egy részüknek nincs elég ereje vagy képessége az akadályok leküzdésére, álmaik, vágyaik megvalósítására, ők az ábrándozás vagy más pótkielégülés „mámorába” merülnek.

Kamaszkorban sokat fejlődik a személyiség, kezdenek az állandó személyiségtulajdonságok kialakulni, ezeket képes meghatározni, ismeri képességeit és gyengeségeit, önismerete mind jobban fejlődik, kiteljesedik énképe. A serdülőkor végén az általuk alkotott énkép sokban megegyezik a felnőttek róluk alkotott véleményével. A stabil személyiség és énkép kialakulásáról azonban csak ifjú, illetve érett felnőttkorban beszélhetünk. Ekkor az önbecsülés növekedése tapasztalható, enyhül a szégyenlősség, szilárdabbá válnak az önértékelések. Keresi helyét és szerepét a társadalomban. Valódi énjének ismerete segíti a pályaválasztásban, hivatástudata kialakulásában.



Vizsgálatom célja a 14–18 éves középiskolai tanulók önismereti szintjének, önmagukról alkotott képének feltárása, illetve annak megismerése, hogy társaik, tanáraik hogyan vélekednek róluk. Ez derít fényt a tanulók értékítéletének szubjektívására vagy objektívására. Az eltérő iskolatípusba járó, eleve eltérő értelmi képességű tanulók önértékelése között eltérés tapasztalható, de nem osztom azt a nézetet, mely szerint a tanulók – mivel hamarabb kerülnek a felnőtt társadalomba – fejlettebb énképpel rendelkeznek. Véleményem szerint az értelmi képességek, a tanulmányi eredmény nagyobb jelentőséggel bírnak. Az érettségit adó iskolákban több oldalról ismerik meg önmagukat, több oldalról mérettetnek meg, és a több szempontú értékelés hamarabb áll össze valós énképpé, mint a túlnyomó részben szakmai tárgyakkal foglalkozó szakmunkásképző iskolák tanulói esetében. Az énídeál kivétel nélkül jobb kell, hogy legyen, mint az énkép, mert ez serkenti a személyiségfejlesztésre. A túl távoli énídeál már nem bír elég ösztönző erővel.

## A vizsgálati módszerek

A megfogalmazott problémák, kérdések megválaszolásához a következő módszerek alkalmazását tartottam szükségesnek. Tulajdonsághálón: önértékelést, énídeál jelölését, társak és pedagógus jellemzését. A csoport nagyságától függően 1-1 vizsgált tanulót 2-4 társ jellemzett. Az elvégzett vizsgálat alapján a 14-18 évesek aktuális énképét átlagszámítás után vettem egybe a társak és a pedagógusok jellemzésével. A vizsgálatban összesen 81 fő (53 fiú és 28 lány) vett részt, valamint az őket tanító tanáraik.

Átlag	Jeles	Jó	Közepes	Elégséges
	5-4,5	4,5-3,51	3,5-2,51	2,5-2,00
Gimnázium	27,5 %	62,5 %	10 %	0%
Szakközépiskola	5%	55%	35 %	5%
Szaktanulmányi képző	0%	23,8 %	57,2 %	19 %
Összesen	11 %	47%	34%	8%

1. táblázat: Tanulmányi átlageredmény szerinti %-os megoszlás (saját kutatás eredménye)

A tanulmányi átlageredmény szerinti vizsgálat alapján a fiúk és lányok eredménye nem mutat jelentős eltérést, a II. osztályos gimnazisták kivételével.

	9.		10.		11.		12.		Össz
	fiú	lány	fiú	lány	fiú	lány	fiú	lány	
Gimnázium	4,14	3,89	3,97	3,93	3,67	4,39	4,5	4,38	4,1
	4,01		3,95		4,03		4,44		
Szakközépiskola	3,89	--	3,26	--	3,68	--	3,51	--	3,58
Szaktanácsképző	2,76	3,18	3,4	3,35	2,96	--	--	--	3,1
	2,97		3,275		2,96		--		
Összesen	3,625		3,53		3,55		3,95		3,6

2. táblázat: Tanulmányi átlag szerinti megoszlás (saját kutatás eredménye)

Figyelemre méltó, hogy a gimnáziumi tanulók a legjobb eredményt a 12. osztályban (11. osztály év végi átlaga) nyújtották. Ez a tendencia nem figyelhető meg sem a szakközép, sem a szaktanácsképző iskola tanulóinál. Ezért úgy gondolom, ennek magyarázata a továbbtanulási szándékban keresendő.

Ezek alapján megállapítható, hogy a vizsgálatba bevont tanulók megfelelően reprezentálják a 14–18 éves középiskolásokat, magukon viselik általános sajátosságait, képviselik az adott korosztály és iskolatípus-vizsgálatom szempontjából lényeges jellemzőit.

	Kedvezőbb ideál	Egyező énkép és ideál	Kedvezőbb énkép
Gimnázium	36 fő/90%	3 fő/7,5%	1 fő/2,5%
Szakközépiskola	14 fő/70%	2 fő/10%	4 fő/20%
Szaktanácsképző	13 fő/62%	6 fő/28,5%	2 fő/9,5%
Összesen:	63 fő/74%	11 fő/15,3%	7 fő/10,6%

3. táblázat: Az énkép és ideál távolsága az átlagok alapján (saját kutatás eredménye)

A táblázatból leolvasható, hogy leginkább a gimnazisták körében rajzolódott ki kedvezőbb énkép, ami azt bizonyítja, hogy nem elégedettek önmagukkal, törekednek az önnevelésre. A szakközépiskolások és szaktanácsképző tanulók között több az önmagával elégedett, ami nem segíti fejlődésüket. Az eltérés átlagos értéke (0,39) megfelelő ösztönző erővel bír a személyiség tulajdonságok fejlesztésére.

	9.	10.	11.	12.	Átlag
Gimnázium	0,56	0,527	0,375	0,344	0,4515
Szakközépiskola	0,266	0,52	0,3	0,58	0,4165
Szaktanácsképző	0,36	0,36	0,13	--	0,283
Átlag:	0,395	0,469	0,268	0,462	0,398

4. táblázat: Az énkép és énkép átlagos távolsága (saját kutatás eredménye)

A táblázatban jól látható, hogy gimnáziumi és szakközépiskolások esetében évfolyamonként fejlődés tapasztalható, közelebb kerülnek évideáljukhoz. Vagy önmaguk tökéletesednek, vagy évideáljukat fogalmazzák meg közel énképükhöz, ezzel az elkövetkezendő időszak feladatait kijelölve. Ha ez nem párosul ön- elégséggel, akkor kedvező változás. A szakközépiskolások változó énkép-évideál távolságából nem fogalmazható meg tendencia.

Megfigyelhető, hogy gimnáziumban és szakközépiskolában tanulók esetében is igaz, hogy az önmagukat alulértékelők az átlagostól nagyobb távolságban jelölték évideáljukat énképüktől. (Mindkét iskolatípusban az alulértékelők énkép-évideál eltérésének átlaga 1,0.) Ez abból adódik, hogy ideáljukat a többiekével közel egyezően jelölik, míg önmagukat kedvezőtlenül. A legnagyobb távolságok (1,8; 1,43; 1,27) már túl távoliak ahhoz, hogy megfelelő ösztönzőerővel bírjanak.

Vizsgálva a skálán legerősebb fokozattal (1–7) jelölt tulajdonságokat, látható, hogy a legjellemzőbb tulajdonságok tekintetében a serdülők egységesek, nem mutatható ki lényeges eltérés sem iskolatípusonként, sem évfolyamonként.

		Gimnázium				Szakközépiskola				Szakmunkásképző		
		9.	10.	11.	12.	9.	10.	11.	12.	9.	10.	11.
1.	egészséges	4	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
2.	barátságos	3	3	2	2	2	2	3	2	4	3	2
3.	vidám	2	-	2	3	5	4	3	-	3	2	1
4.	élő	2	-	2	3	5	4	-	3	4	3	2
5.	világos	-	5	6	3	3	-	2	4	-	5	4
6.	önálló	5	4	1	4	4	2	-	-	8	-	-
7.	nyílt	3	8	5	-	-	-	-	-	3	7	-
8.	nyugis	-	7	-	-	5	-	-	4	-	4	4
9.	szorgalmas	7	-	8	5	-	-	4	-	-	7	-
10.	szabad	-	6	9	2	-	-	-	-	-	6	-
11.	valóság kötött	-	-	7	7	-	-	-	-	7	-	3

5. táblázat: Legerősebb jellemzők előfordulásának gyakorisági sorrendje (saját kutatás eredménye)

Az egészséges a gimnázium négy, a szakközépiskola négy, és a szakmunkásképző három osztályát vizsgálva tíz alkalommal első, egy alkalommal (gimnázium 9. osztály) negyedik a legerősebb jellemzők listáján. A barátságos hat esetben második, négy esetben harmadik, egy esetben negyedik. Csak e két tulajdonság jelent meg mind a tizenegy osztály legerősebben jelölt jellemzőinek listáján.

Gimnázium 9. osztályában a vidám jellemző szerepel leggyakrabban, míg a gimnázium 11. osztályában az önálló, szakmunkásképző II. osztályában szintén a vidám azonos gyakorisággal, mint az egészséges.

A táblázatból látható, hogy az összesített listáról három tulajdonság (nyílt, szabad, valósághoz kötött) nem jelent meg egyik szakközépiskolás osztály listáján sem. Helyettük a harcos, uralkodó, irányított, irányítatlan, lendületes, elégedett, oldott, aktív szerepelt. Csak náluk fordult elő egy tulajdonságpár pozitív és negatív megjelenése is (irányított–irányítatlan).

A szakközépiskolások 10. osztályosai a többi tíz évfolyamhoz képest sokkal ritkábban jelöltek 1-es vagy 7-es erősséget. Náluk tíz tulajdonságpárnál egyáltalán nem fordult elő, és további hat összevetésnél is csak egy tanuló használt ilyen jelölést. Szakközépiskola 9. és 12. osztályában egy-egy, szakmunkásképző 11. osztályában három tulajdonságpárnál nincs jelölés. A különböző osztályokban nem jelölt tulajdonságpárok között nincs átfedés. Ezért ennek okai a csoportban keresendők, és nem általánosíthatók.

A vizsgálatban résztvevők legritkábban a gyermeki-felnőtt, elutasító-elfogadó párosítások esetében használták a legerősebb jelölést, ami érthető, hisz a serdülés átmenet a gyermekkor és a felnőttkor között. Ezen átmenetnek igen sarkalatos pontja, hogy mennyire fogadja el mások véleményét – viselkedik gyermeki módon –, vagy utasítja el az önállóságra törekedve akár a jó javaslatokat is.

Összegzésként az eredmények alapján megállapítható, hogy az önismereti szint fokozatos erősödést, fejlődést mutat, az életkorral együtt nő a realitásertéke, az önismeret kiteljesedik. Megfigyelhető, hogy a szakmát tanulóakra jellemzőbb a túlértékelés, és kisebb százalékuk értékeli önmagát reálishan, mint a gimnáziumban tanulók. Tehát a felnőtt, dolgozó társadalomba kerülés nem függ össze a reális önértékeléssel. Bebizonyosodott, hogy a különböző iskolatípusokba különböző értelmi képességű és tanulmányi átlageredményű diákok járnak. A jobb tanulmányi eredményt nyújtó gimnazisták nagy százalékban reálishan értéklik önmagukat, és jellemzőbb náluk az alul-, mint a túlértékelés.

A szakközépiskola és a szakmunkásképző alacsonyabb átlageredményt nyújtó tanulói kisebb százalékban értéklik önmagukat reálishan, és hajlamosabbak a túlértékelésre. Véleményem szerint e tanulók így kompenzálják az eddigi legnagyobb érték mérő – tanulás – szerinti kedvezőtlenebb besorolást. Így jelenik meg minden egészséges ember vágya, a pozitív énkép. Az én-ideál néhány kivételtől eltekintve jobb, mint az énkép. A kivételek nagyobb része a szakközépiskola és főleg a szakmunkásképzőben tanuló diákok között található. Őket én-ideáljuk kevésbé ösztönzi a fejlődésre, hiszen úgy gondolják, már elérték az optimális szintet. Az önismeret fejlődésének forrása azokban a tevékenységekben rejlik, amelyekben az egyén aktívan részt vesz, énjéről tapasztalatokat szerez. Minél sokoldalúbbak ezek az élethelyzetek, annál sokrétűbben fejlődhet a személyiség. Ezért az önismeretét fejleszteni szándékozó diák forduljon nyitottan a világ

felé, legyen aktív, vállaljon feladatokat. Folyamatosan adjon számot önmagának az elvégzett feladatokról. Igyekezzen felismerni saját adottságait, képességeit, ezek határait, korlátait. Tetteiért vállaljon felelősséget, hibáit ismerje el, sikereinek tudjon örülni. Kérje és értékelje mások rá vonatkozó ítéleteit.

A pedagógus rendkívül fontos feladata ebben őt segíteni. Elsődleges feladat, hogy a pedagógus saját személyiségét reálisan ismerje. Törekedjen a tanulók többszemponútú megismerésére, minél szorosabb, bizalomtelibb kapcsolat kialakítására. Éreztesse a tanulóval értékét, megbecsülését, tartsa tiszteletben személyiségét. A tanulói önértékelés aktuális szintjének megállapítása után igyekezzen olyan feltételeket teremteni, amelyek az életkorhoz igazodva optimális lehetőséget teremtenek az önismereti fejlődéshez.

Korunk kihívásának ellensúlyozására csak az önálló, szuverén, énerős egyén alkalmas. Erre csak az erős önbizalommal, önértékeléssel és pozitív énképpel rendelkező egyén képes. Ennek kialakításában kötelessége segíteni a diákot minden pedagógusnak.

## Irodalom

### Allport, Gordon W.

1985 *A személyiség alakulása.* Budapest: Gondolat Kiadó.

### Aronson, Elliot

1996 *A társas lény.* Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

### Bácskai Júlia

1993 *Az önismeret pszichológiája.* Budapest: Magazin Kiadó.

### Bagdy Emőke – Telkes József

1995 *Személyiségfejlesztő módszerek az iskolában.* Budapest: Nemzeti Tkv.

### Balogh Éva

2001 *Pszichológiai kislexikon.* Debrecen: Tóth Könyvkereskedés és Kiadó.

### Fürstné Dr. Kólyi Erzsébet – Sipos Endre

1990 *Milyen legyek? Kis etikai kézikönyv.* Budapest: Konsept Kiadó.

### Kalapács János

1995 *Tudod ki vagy? Önismereti teszt gyűjtemény 14–18 éveseknek.* Budapest: Háttér Kiadó.

### Dr. Kiss Tihamér

1978 *Az énkép kialakulása és fejlődése.* Budapest: Tankönyvkiadó /Pszichológia nevelőknek/.

**Kon, Igor Szemjonovics**

1989 *Énünk nyomában. A személyiség és én-tudata.* Budapest: Kossuth Könyvkiadó.

**Kósáné Ormai Vera – Járó Katalin – Kalmár Magda**

1986 *Fejlődéslélektani vizsgálatok.* Budapest: Tankönyvkiadó.

**Kósáné Ormai Vera – Porkolábné Balogh Katalin – Ritoók Pálné**

1984 *Neveléslélektani vizsgálatok.* Budapest: Tankönyvkiadó.

**Lauster, Peter**

1998 *Az Én megerősítése. A magunkra találás, mint második születés.* Budapest: Magyar Könyvklub.

**Mohás Lívía**

1997 *Mit tudsz önmagadról?* Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó.

1979 *Találkozás önmagunkkal.* Budapest: Móra Könyvkiadó.

**Rudas János**

1997 *Delfi örökösei.* Budapest: Gondolat – Kairosz Kiadó.

**Melléklet**

**Tulajdonságskála**

Ki tölti ki a skálát? .....

Kiről tölti ki a skálát? .....

A jellemzett iskolája: .....

Osztálya: .....

A szülők legmagasabb iskolai végzettsége (csak önjellemzésnél kell kitölteni):

8 általános: .....

Szaktanársképző: .....

Középiskola: .....

Felsőfokú végzettség: .....

Előző évi tanulmányi átlagom: .....

1.	érdekes	1	2	3	4	5	6	7	unalmas
2.	hideg	1	2	3	4	5	6	7	meleg
3.	tapintatos	1	2	3	4	5	6	7	tapintatlan
4.	aktív	1	2	3	4	5	6	7	passzív
5.	uralkodó, domináns	1	2	3	4	5	6	7	alárendelő
6.	összefogott	1	2	3	4	5	6	7	szétesett
7.	gyermeki	1	2	3	4	5	6	7	felnőt
8.	merész	1	2	3	4	5	6	7	félénk
9.	elutasító	1	2	3	4	5	6	7	elfogadó
10.	élő	1	2	3	4	5	6	7	élettelen
11.	önállótlan	1	2	3	4	5	6	7	önálló
12.	szorgalmas	1	2	3	4	5	6	7	lusta
13.	vidám	1	2	3	4	5	6	7	szomorú
14.	erotikus	1	2	3	4	5	6	7	semleges
15.	szabad	1	2	3	4	5	6	7	nem szabad
16.	elégedett	1	2	3	4	5	6	7	elégedetlen
17.	egészséges	1	2	3	4	5	6	7	beteg
18.	zárt	1	2	3	4	5	6	7	nyílt
19.	bizalomteli	1	2	3	4	5	6	7	gyanakvó
20.	nyugalmas, nyugis	1	2	3	4	5	6	7	fáradozó, nyüzsgő
21.	irányított	1	2	3	4	5	6	7	irányítatlan
22.	fékezett	1	2	3	4	5	6	7	lendületes
23.	biztonságot adó	1	2	3	4	5	6	7	biztonságot nem adó
24.	gyenge	1	2	3	4	5	6	7	erős
25.	befeléforduló	1	2	3	4	5	6	7	kifelé forduló
26.	harcos	1	2	3	4	5	6	7	beletörődő
27.	barátságos	1	2	3	4	5	6	7	ellenséges
28.	feszült	1	2	3	4	5	6	7	oldott
29.	valósághoz kötött	1	2	3	4	5	6	7	valóságtól elszakadt
30.	világos	1	2	3	4	5	6	7	zavaros

## **Sebaobraz, sebazpoznanie, sebahodnotenie** (Zhrnutie)

Odborníci sa často zaoberali sebahodnotením a výskumom sebaobrazu, ktorý slúži ako základ sebazpoznaní. Podľa J. Piageta adolescent je schopný identifikovať svoj status vo vlastnom okolí. V zhode s významnými psychológmi tvrdíme, že mladý, ktorý je uzrozumený s vlastnou rolou, stojí na takom stupni sebavedomia, v ktorom sa vykresluje jeho vlastný osobný status. Vo svojom okolí majú teda rôzne úlohy učni, stredoškólači, či mladí pomocní robotníci. Majú isté statusy a tým sa líšia aj ich samotný obraz o vlastnej osobnosti. Pri prítomnom statuse sa objavuje aj prítlačivá perspektíva ich budúcej polohy, ktorej úroveň závisí práve od spomínaného sebahodnotenia. Tí adolescenti, ktorí pracujú, skôr dosiahnu zrelú identitu, než tí, ktorí sa učia.

## **Self-image, self-knowledge, self-evaluation** (Summary)

Self-evaluation and the search for self-image that serves as its base has been dealt with by many experts. As for J. Piaget, the adolescent is capable of determining his status in society. In agreement with the well-known psychologists, if the young is aware of his own roles, it would mean for him that he is at such a level of self-awareness that he is able to visualize his future status. The young unskilled worker, trainee or high school student have different roles in their close or extended surroundings. They possess different social status, and their self-image differs as well. As an attractive perspective, the future image appears alongside with the present status, and its level is dependent on the self-evaluation. Those adolescents who work reach maturity earlier than those who study.



# Múzeumpedagógia

## (Egy kérdőíves felmérés elemzése)

*Balogh Csilla*

Amint azt az alcím is jelzi, ez a tanulmány egy felmérés alapján készült, és annak eredményeit hivatott szemléltetni. A felmérés tárgyául az egyre nagyobb népszerűségnek örvendő múzeumpedagógia szolgált. Tanulmányomban egy általam készített kérdőíves felmérés eredményeit teszem közzé. A kutatási eredmények által képet kaphatunk a múzeumpedagógiai mai helyzetéről Szlovákia délnyugati részén. A kutatás arra irányult, hogy a megkérdezettek mit tudnak a múzeumpedagógiáról. Találkoztak-e a valaha a fogalommal? Részt vettek-e valaha múzeumpedagógiai foglalkozáson?

Tanulmányomban vizsgáltam a társadalom és a múzeumpedagógia kapcsolatát is. Olyan kérdésekre kerestem a választ, hogy a társadalom ismeri-e a fogalom jelentését, mit tekint fő feladatának, hogyan viszonyul a múzeumokhoz, mennyire gyakori múzeumlátogató, szükségét érzik a fiatalok (főként általános- és középiskolások) a múzeumok bevonásával (segítségével) történő oktatásnak, nevelésnek.

A kérdőívet két nyelven (magyar-szlovák) készítettem el, és a lehető legváltozatosabb rétegekhez (életkor, iskolázottság, foglalkozás, nemzetiség, nem stb.) próbáltam eljuttatni.

### 1. A múzeum és a pedagógia kapcsolata

Fontosnak tartom a következő két fogalom tisztázását. Az egyik a pedagógia, a másik a múzeum–muzeológia. E két szó és tudományág összekapcsolásából jött létre a múzeumpedagógia.

A *Magyar néprajzi lexikon* Múzeum címszava alatt a következő definíció olvasható: A múzeum olyan tudományos intézmény, amely a természet és a társadalom fejlődésének, történeti alakulásának tárgyait, illetve egyéb dokumentumait (film, fénykép, rajz, hanganyag) gyűjti, megőrzi, feldolgozza, s e tevékenység eredményeit kiállításokon, kiadványokban bocsátja a szaktudományok és a népművelés rendelkezésére. A múzeumi tevékenység elméleti, gyakorlati kérdéseivel a muzeológia foglalkozik, mint szakmódszertan. A múzeum a görög *mouseion* („múzsáknak szentelt berek”) jelentésű szóból származik. Már az ókor elején kialakult. Ezek a tudományos gyűjtemények elsősorban írásos emlékeket halmoztak fel. A templomokban és szentélyekben is különféle meggondolásokból számos esetben alakultak ki tárgyi gyűjtemények. Az ókori Rómában már tudatos, történeti, esztétikai igényeket egyaránt érvényesítő műgyűjtés folyt (MNL-III, 669).

Az előző definícióból is kitűnik, hogy a múzeumok milyen fontos szerepet töltenek és töltöttek be. Nevelő, tanító funkciójuk mellett a társadalmi értékek őrzése, továbbadása is a fő feladataik közé tartozik. Minden korban a társadalom szolgálatában álltak, és ezt a tulajdonságukat a mai napig sikerült megőrizniük. Egyes társadalmak tárgyi, szellemi kincseit hivatottak bemutatni.

A szakszerű múzeumi vezetés elengedhetetlen annak érdekében, hogy a definícióban foglaltakat a múzeum tökéletesen teljesíteni tudja. Ehhez a múzeumi tárlatvezetéshez képzett szakemberek, vagyis pedagógiai végzettséggel rendelkező szakemberekre van szükség.

A pedagógia mint fogalom magyarázata elengedhetetlen a múzeumpedagógia szempontjából.

A *Magyar pedagógia lexikon* címszava alatt a következő definíció olvasható a tradicionális felfogás alapján: „A pedagógia görög eredetű, kettős értelemben használt komplex fogalom. Egyrészt a nevelés elmélete, neveléstudomány, másrészt a nevelés gyakorlati megvalósulása jelölésére szolgál. A tradicionális felfogásban a pedagógia mint neveléstudomány vizsgálja azokat a folyamatokat, körülményeket és feltételeket, melyek közreműködnek a nevelésben. Feltárja összefüggéseiket, törvényszerűségeiket, s ezek alapján meghatározza a nevelés célját, alapelveit és feladatrendszerét, azokat az eljárásokat, szabályokat, módszereket, melyek biztosítják a nevelési alapelvek megvalósulását. Feltárja a nevelés eszközszerkezetét. Másik jelentésben a pedagógia azonos a nevelés konkrét, gyakorlati folyamataival. Ilyen értelemben beszélhetünk pedagógiai elméletről és pedagógiai gyakorlatról. Ezek egymással szoros kölcsönhatásban vannak. A pedagógia fogalmának mai értelme fokozatosan alakult ki a nevelési gyakorlat és a pedagógiai gondolkodás történeti fejlődése során (PL-1978, 109).

A pedagógia interdiszciplinális, multidiszciplinális tudomány, amely nem egyszerűen átveszi a segédtudományok adatait, hanem integrálja, alkalmazza azokat. Az új követelmények kielégítése érdekében a pedagógiában specializálódás és differenciálódás ment és megy végbe napjainkban is (Wieder 2003, 74).

A múzeumok anyagainak beépítése az oktató-nevelő folyamatba nem új keletű dolog. Már az 1970-es évek elején elindult ez a tevékenység (főleg Magyarországon). Ekkor kezdtek a múzeumokban múzeumpedagógusokat alkalmazni, szakmai munkaközösségek alakultak pedagógusok és múzeumi szakemberek részvételével az oktatási segédanyagok (vázlatok, feladatlapok stb.) kidolgozására (Györgyi 2004, 12). Ez a tevékenység az 1990-es években lanyhult, de nem szűnt meg.

## 1.1. A múzeum és a közösség kapcsolata

A kiállítások rendezésében, koncepcióiban legtöbbször a felnőtt nézőre számítva réteggközönséget céloznak meg. Egy átlagos múzeumban ma nem jut tér a közönségcsalogató „hozzá szabad nyúlni, vedd le, nézd meg” típusú foglalkoztatók létrehozására. Ennek következtében a kiállításlátogató felnőtt vagy gyerek a „bejárat–bemutatóterem–büfé–kijárat” útvonalat járja be egy múzeumlátogatás alkalmával (Foghtűy 2003, 32).

Az elmúlt időszakban teret nyert egy új kifejezés, mely pontosan kifejezi a múzeumok napjainkban egyre elterjedtebbé váló feladatát. Ez a kifejezés az „*Edutainment*” – a szórakoztatás (entertainment) és az oktatás (education) angol kifejezésekből összevont szó. Szórakoztatva oktatni, vagy oktatva szórakoztatni.

A múzeumi oktatásnak az iskolai oktatáshoz képest több előnye közt talán a legnagyobb, hogy nem a megszokott osztályteremben, hanem a múzeumi térben, egy oldottabb légkörben történik. Ezt az előnyt lehet tovább színesíteni különböző interaktív foglalkozásokkal, bemutatókkal, kézműves foglalkozásokkal. Így a diákok élményszerűen szerezhetnek különböző ismereteket, múzeumi környezetben tanulmányozhatják a tárgyakat. A tárgyközpontú tanulásnak – a beszédközpontú tanulással szemben – egyik nagy előnye, hogy megtanuljuk jobban megérteni a „dolgok” szerepét az életünkben (Bellovics 1992, 89). A tárgyakkal, tárgyakon keresztül történő tanulás a múzeumpedagógia módszertani alapja. Ehhez a tanulási folyamathoz elengedhetetlen a megfelelően képzett szakember jelenléte, vagyis a múzeumpedagógus személye.

## 2. A kérdőíves felmérés eredményének értékelése

A mintavételnél a legtöbb esetben nincs arra lehetőség, hogy a kérdőíves vizsgálatot a teljes sokasággal (populációval) elvégeztessük (vö. Andorka 2003, 105). Nyilvánvaló, ha az egész országra, a teljes népességre vonatkozó adatokat akarunk gyűjteni, ez meghaladná a képességeinket. De még egy-egy településre vagy munkahelyre, kisebb embercsoportra vonatkozó adatfelvétel esetén sem lehetne mindenkit megkérdezni.<sup>1</sup> Erre nincs is szükség, mert a statisztikai mintavétel elmélete szerint megfelelően kiválasztott minta esetén elég a teljes sokaságnak

1 A megbízhatóság nagyságrendjeinek szemléltetésére idézem a következő adatot: Ha egy ezer főből álló minta (vagy mintarész) százalékos megoszlásait elemezzük, akkor egy kapott 30 százalékos arány azt jelenti, hogy a teljes sokaságon belüli tényleges arány 95 százalékos valószínűséggel plusz-mínusz 4 százalékon belül van, vagyis a tényleges arány 26 és 34 százalék között helyezkedik el. Ha azonban a minta (vagy mintarész) csak 100 főből áll, akkor 30 százalék megbízhatósági intervalluma 95 százalékos szinten plusz-mínusz 10 százalék, tehát a tényleges arány 20 és 40 százalék között helyezkedik el. Nyilvánvaló, hogy az utóbbi esetben sokkal óvatosabban kell eljárni a következtetések levonásánál (Andorka 2003, 103).

egy kis részét megkérdezni ahhoz, hogy megfelelően pontos adatot kapjunk a teljes sokaságról, pontosabban hogy a minta alapján kapott eredményeket viszonylag kis hibahatárral kiterjeszthessük, általánosíthassuk az egész sokaságra (Andorka 2003, 107).

A kérdőívben szereplő kérdéseknek két típusát kell megkülönböztetni: a zárt vagy strukturált, és a nyitott vagy nem strukturált kérdéseket.

Zárt kérdés esetén a kérdőívben eleve szerepelnek a különböző válaszlehetőségek. Így a megkérdezett személynek elég csak megjelölni az általa helyesnek vélt válaszlehetőséget. A zárt kérdéseket sokkal egyszerűbb feldolgozni, viszont nagyobb információvesztés is okozhat.<sup>2</sup> A nyitott kérdések esetében a megkérdezett személy fogalmazza meg a választát; ezek előnye, hogy sok olyan információt adhatnak, amelyre a kérdőív készítésénél a kutató nem is gondol. Ezzel szemben a feldolgozás több időt igényel és bonyolultabb is. Tanulmányomban mind a két kérdésformát alkalmaztam. Így az adatfeldolgozás nehezebbé és időigényesebbé vált. Nálunk a múzeumpedagógia még „gyerekcipőben” jár, ezért az előre megadott válaszok segítségével a válaszadó könnyebb helyzetbe kerül, viszont mindig hagytam lehetőséget a saját vélemény kifejtésére is. Ezt az „egyéb” lehetőség feltüntetésével tettem meg.

A kérdőív készítésénél elsődleges szempontnak tartottam, hogy olyan kérdések szerepeljenek rajta, melyek könnyen érthetőek, nem személyesek, ne legyen „teszt” jellege. Törekedtem arra, hogy a kérdőívben szereplő 11 kérdésből a lehető legtöbb információt megkapjam a megkérdezettől. Továbbá arra is nagyon ügyeltem, hogy a kérdőív kitöltője anonim maradjon, de mégis kapjak valami információt a lehető legteljesebb értékeléshez. Ezért a válaszadónak nem kellett megadnia a nevét. Amit viszont fel kellett tüntetni, az a kora, neme, végzettsége és a lakhelye volt.

A kérdőívet összesen 62 személy töltötte ki. A megkérdezettek teljesen véletlenül kerültek kiválasztásra. Igyekeztem a lehető legváltozatosabb korcsoportot megkérdezni, ugyanakkor arra is ügyeltem, hogy a múzeumpedagógiában legérintettebb korcsoport töltsen ki legnagyobb arányban a kérdőívet.

Elsőként a válaszadók adatai kerülnek értékelésre.

A megkérdezett sokaság nem volt homogén. Éppen ez bizonyítja a felmérés általánosságát. A válaszadók közül a legnagyobb arányban a jelenleg középiskolai tanulmányokat folytató diákok vannak, ugyanis ők alkotják azt a korosztályt, akiket a múzeumpedagógia leginkább érinthet. Megfelelő foglalkozásokkal felnőttek korukra belőlük válhatnak rendszeres múzeumlátogatók. Szintén ők nevelhetik a gyermekeiket tudatos múzeumlátogatásra.

2 A megkérdezett például nem nevezhet meg olyan értékeket, melyek nem szerepelnek a kérdőívben.

Kor	Megkérd.sz.	%	Kor	Megkérd.sz.	%	Kor	Megkérd.sz.	%
11	1	1,61	27	3	4,83	45	1	1,61
15	12	19,35	28	1	1,61	46	1	1,61
16	2	3,22	30	2	3,22	47	1	1,61
17	4	6,45	31	1	1,61	50	1	1,61
18	6	9,67	34	1	1,61	52	1	1,61
20	2	3,22	36	1	1,61	53	1	1,61
22	1	1,6	40	1	1,61	55	2	3,22
23	3	4,83	42	1	1,61	58	1	1,61
24	3	4,83	43	1	1,61	65	1	1,61
25	3	4,83	44	1	1,61	69	1	1,61
								100 %

1. táblázat: A válaszadók kor szerinti összetétele

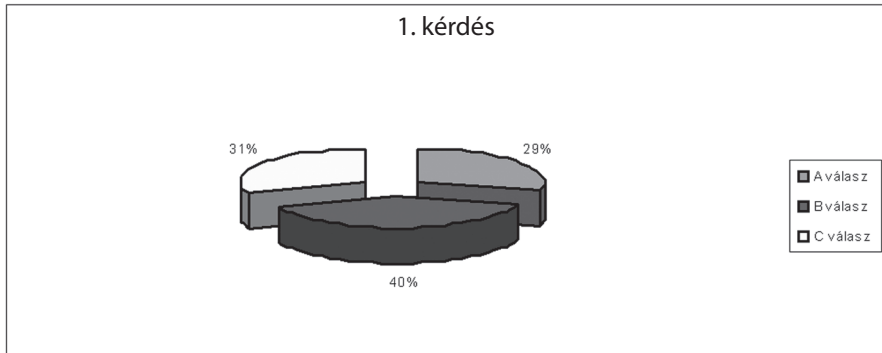
Iskolai végzettség	Válaszadók	%
Alapfokú	26	41,9
Középfokú	16	25,8
Felsőfokú alapképzés (Bc.)	2	3,22
Egyetemi – Főiskolai	18	29,03

2. táblázat: A válaszadók iskolai végzettsége

Település neve magyar nyelven	Település neve szlovák nyelven	Megk. sz.	%	Település neve magyar nyelven	Település neve szlovák nyelven	Megk. sz.	%
Anyala	Aňala	1	1,61	Kava		1	1,61
Biharkeresztes	-----	1	1,61	Komárom	Komárno	13	20,9
Budapest	-----	1	1,61	Kürt	Strekov	8	12,9
Csicsó	Čičov	1	1,61	Nádszeg	Trstice	1	1,61
Dunamocs	Moča	1	1,61	Nagykeszi	Velké Kosihy	1	1,61
Dunaradvány	Radvaň n./ Dunaj.	1	1,61	Párkány	Štúrovo	1	1,61
Ebed	Obid	1	1,61	Pozsony	Bratislava	2	3,22
Érsekújvár	Nové Zámky	15	24,19	Vágsellye	Šála	1	1,61
Gúta	Kolárovo	4	6,45	Szeged	-----	1	1,61
Galánta	Galanta	1	1,61	Szenc	Senec	1	1,61
Hetény	Chotín	1	1,61	Szentpéter	Svätý Peter	3	4,83

3. táblázat: A válaszadók lakhely szerinti eloszlása

Az első kérdés egy zárt típusú kérdés volt, amire három előre megadott válaszlehetőséget lehetett megjelölni. Mindjárt az első kérdéssel azt szerettem volna felmérni, hogy a válaszadók szerint mit takar a múzeumpedagógia fogalom.



1. grafikon: Az első kérdésre adott válaszok százalékarányban kifejezve

### A három lehetséges válasz a következő:

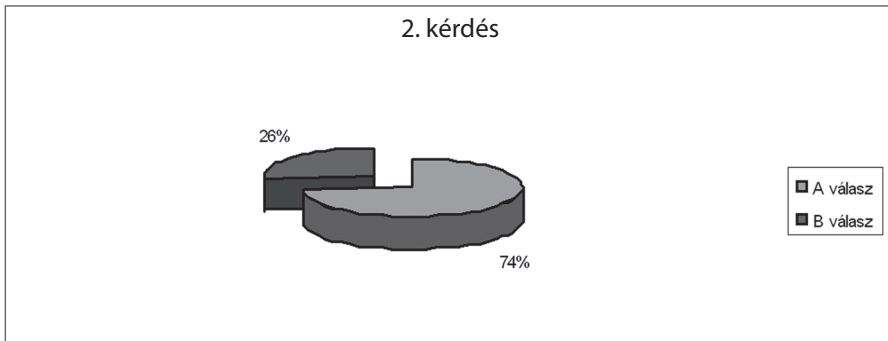
- a. iskolán belüli múzeumi oktatás
- b. olyan tevékenység, amely beemeli a múzeumot az iskolába, az iskolát pedig a múzeumba
- c. a múzeumban történő iskolai oktatás

Nemcsak a múzeumban vagy az iskolában történik az oktatás, hanem mind a két intézményre, vagyis a múzeumra és az iskolára is egyformán fontos szerep hárul. A megjelölt válaszlehetőségek között jelentős különbségek nem születtek. A megkérdezettek jelentős hányada az előre megadott, zárt típusú válaszok segítségével helyesen definiálta a múzeumpedagógia fogalmát. A helyes válaszok arányából kitűnik, hogy a megkérdezettek már valamilyen formában hallottak, vagy legalábbis van elképzelésük arról, hogy mit is takar valójában ez a fogalom.

A második kérdésben arra kerestem a választ, hogy a megkérdezettek fontosnak tartják-e a múzeumi és az iskolai oktatás összekapcsolását.<sup>3</sup>

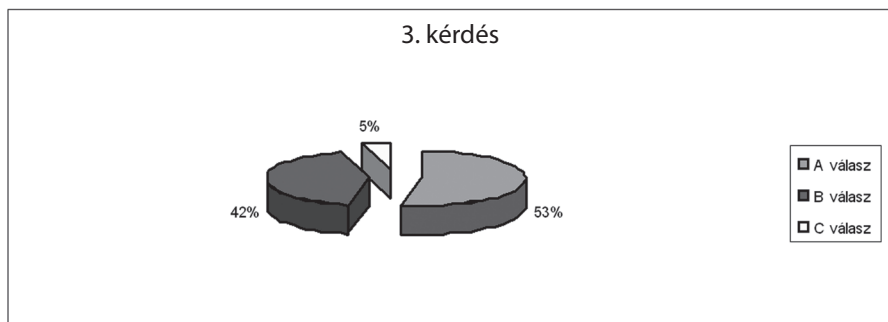
Az első kérdés eredményeivel összevetve itt már jelentős százalékbeli különbségek mutatkoztak. A válaszadók több, mint fele, pontosan 79 százaléka tartja fontosnak az iskolai és a múzeumi oktatás összekapcsolását. Ez az arány nagyon pozitív. Csak a kérdőívet kitöltők 25,8 százaléka szerint nem fontos a két tudományág összekapcsolása.

3 A teljes kérdőívet az I. számú függelék tartalmazza.



2. grafikon: A második kérdésre adott válaszok százalékarányban kifejezve

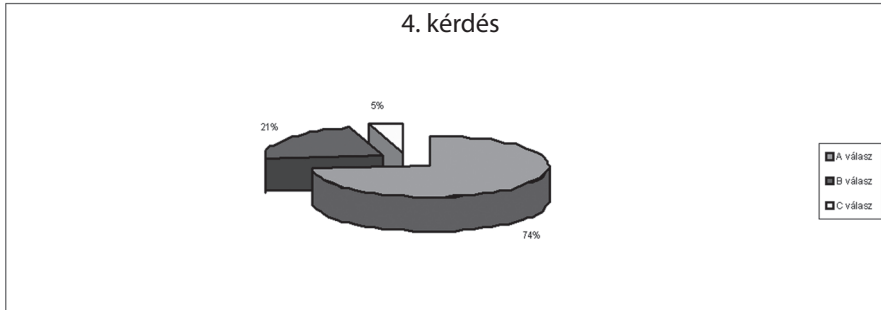
A harmadik kérdés már nem a múzeumpedagógia fogalmával kapcsolatos, hanem a múzeumpedagógus személyével. Arra a kérdésre kerestem a választ, hogy a kérdőívet kitöltők szerint a múzeumpedagógus a múzeum vagy az oktatási intézmény alkalmazottja-e? A válaszadók többsége a B választ jelölte meg, vagyis szerintük a múzeumpedagógus a múzeum alkalmazottja. Valamivel kevesebben, 37 százalék gondolja úgy, hogy az iskola alkalmazottja. A C választ, vagyis az egyéb lehetőséget hárman jelölték meg. A három válaszadó közül ketten gondolták úgy, hogy a múzeumpedagógus egyben az iskola és a múzeum alkalmazottja is. Egy megkérdezett a „nem tudom” választ adta.



3. grafikon: A harmadik kérdésre adott válaszok százalékarányban kifejezve

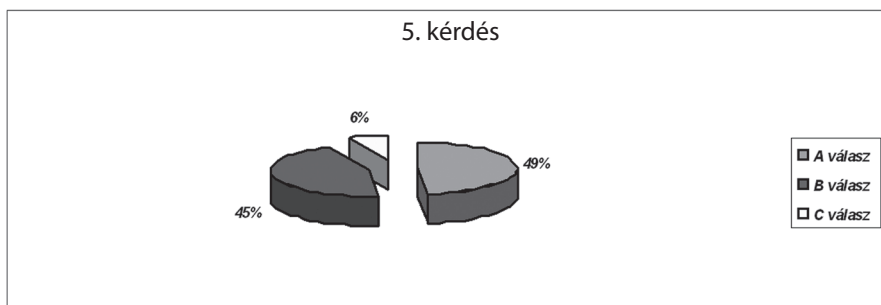
A negyedik kérdés szintén a múzeumpedagógus személyére vonatkozik. Azt szerettem volna tudni, hogy a megkérdezettek szerint szükséges-e a múzeumpedagógusnak pedagógiai végzettséggel rendelkezni? A válaszadók jelentős része gondolja úgy, hogy szükséges a pedagógiai végzettség. Csak 20 százalékuk vélekedett úgy, hogy ez nem feltétele a múzeumpedagógiai feladatok ellátásának.

Az egyéb válaszlehetőséget hárman jelölték meg. Közülük minden kifejtették a kérdéssel kapcsolatos véleményüket. Az egyik válaszadó úgy gondolja, hogy ha a múzeumpedagógus megfelelő tapasztalattal rendelkezik, akkor nem szükséges a pedagógiai végzettség. A következő válaszadó a „nem tudom” feleletet adta. A harmadik véleménynyilvánító ajánlottnak (de nem határozott igen) tekinti ezt a típusú végzettséget.



4. grafikon: A negyedik kérdésre adott válaszok százalékarányban kifejezve

Arra a kérdésre, hogy az ország felsőfokú intézményeiben létezik múzeumpedagógus képzés, a válaszadók többsége igennel felelt. Ez pontosan 30 százalékot jelent, míg a nem válaszok aránya 28 százalék volt. A feleletek között négy „egyéb” lehetőséget jelöltek meg, melyből hárman azt választották, hogy nem tudják. Egy válaszadó szerint biztos van ilyen képzés.



5. grafikon: Az ötödik kérdésre adott válaszok százalékarányban kifejezve

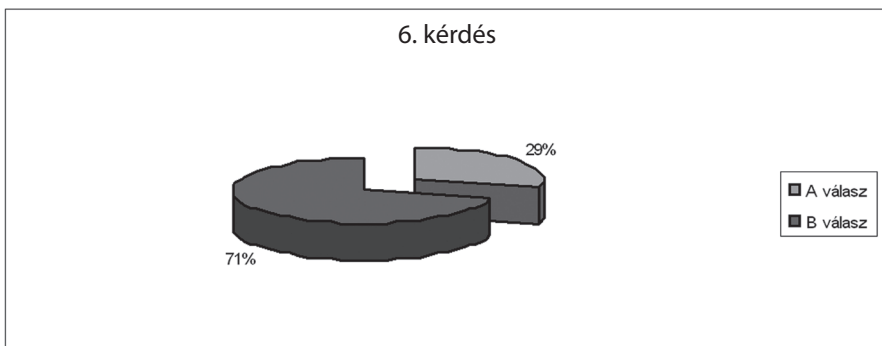
Szlovákia egyetemein ez ideig nem létezik önálló szakként, ötéves magiszteri felsőfokú képzés. Viszont néhány magyarországi egyetem bölcsészettudományi karán már kiegészítő, esetleg OKJ<sup>4</sup>-s képzésként (két- vagy hároméves) lehet

4 Az OKJ képzés már megszerzett diplomát átminősítő képzés. Vagyis olyan egyetemet végzetek számára ajánlott, akik a szakterületük mellett más szakterületen is szeretnének ismereteket szerezní. Általában két- vagy hároméves képzés, melynek a feltétele a már megszerzett egyetemi oklevél.



múzeumpedagógiát tanulni. Önálló egyetemi tanszék még Magyarországon sem jött létre. Viszont egy 1999-es minisztériumi rendelet biztosítja az ELTE<sup>5</sup> magyarországi egyetemen a másoddiplomás múzeumpedagógus képzést.

A következő kérdés szervesen kapcsolódik az ötödik kérdéshez. Az ötödik kérdésre igennel válaszolók, vagyis azok, akik azt állítják, hogy létezik felsőfokú múzeumpedagógus képzés, tudják-e, hogy mely oktatási intézményekben folyik ilyen típusú képzés. Mivel az ötödik kérdésre 28-an válaszoltak nemmel, ezért a válaszadók 45,16%-a szerint nincs ilyen képzés. 23 személy, azaz 37% válaszolta azt, hogy nem tudja. Tíz megkérdezett jelölt meg hazai vagy külföldi egyetemet, ahol szerintük ilyen típusú képzés létezik. A válaszok között legnagyobb arányban Pozsonyban és Nyitrán található egyetemek szerepelnek. Csak egy személy válaszolta azt, hogy tudomása szerint Szlovákiában nem folyik ilyen képzés, de nem jelölt meg külföldi egyetemet sem. Négy válaszadó csak egy helységnevet jelölt meg. Hárman neveztek meg kettőt, és szintén hárman neveztek meg három helységnevet.<sup>6</sup>



6. grafikon: A hetedik kérdésre adott válaszok százalékarányban kifejezve

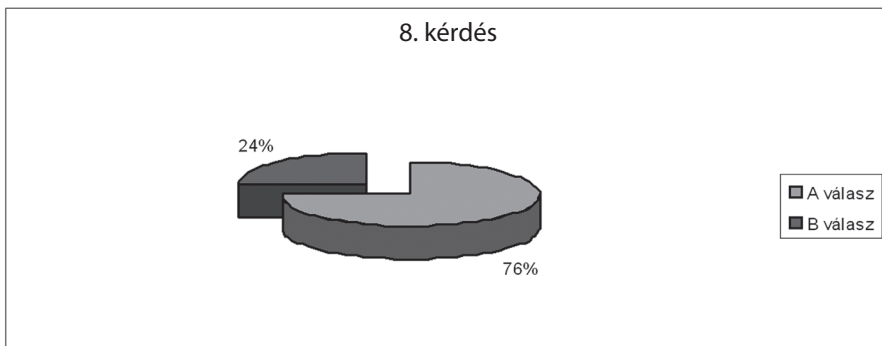
A hetedik kérdés szorosan kapcsolódik a negyedik kérdéshez. Szándékosan nem követi egymást a két kérdés, mivel így kevésbé befolyásolja a válaszadót. A kérdés arra irányult, hogy a megkérdezettek szerint a pedagógusnak elegendő-e csak pedagógiai végzettséggel rendelkezni a diákok megfelelő múzeumi vezetéséhez, múzeumlátogatásához? A válaszokból kitűnik, hogy a megkérdezettek többsége elvárja, hogy ők vagy gyermekeik múzeumlátogatása során nemcsak a pedagógiában, hanem a muzeológiában is jártas személy végezze, irányítsa a múzeumi foglalkozásokat, látogatásokat.

<sup>5</sup> Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.

<sup>6</sup> A helységneveket szemléltető táblázat a II. sz. függelékben található.

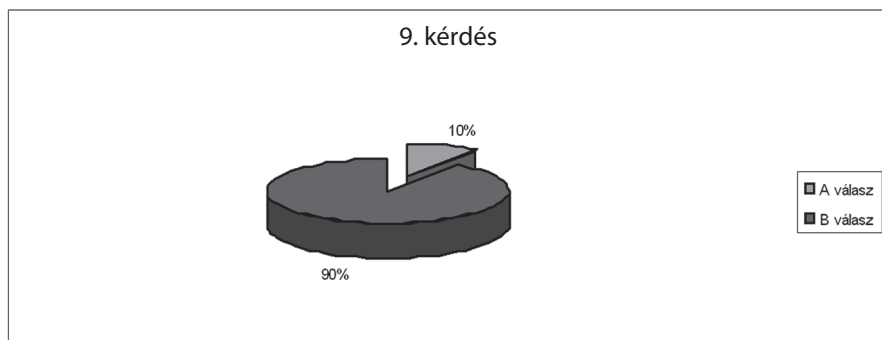
A múzeumpedagógus szakszerűbben el tudja látni a múzeumi látogatás, tárlatvezetés feladatát, mint a pedagógus, aki nem rendelkezik a múzeumi szakterületen megfelelő képesítéssel.

A nyolcadik kérdésben egy definíciót kellett átgondolni a válaszadóknak, majd eldönteni, hogy egyetért ezzel a definícióval, vagy sem. A megkérdezettek 76 százaléka ért egyet a kiválasztott definícióval.



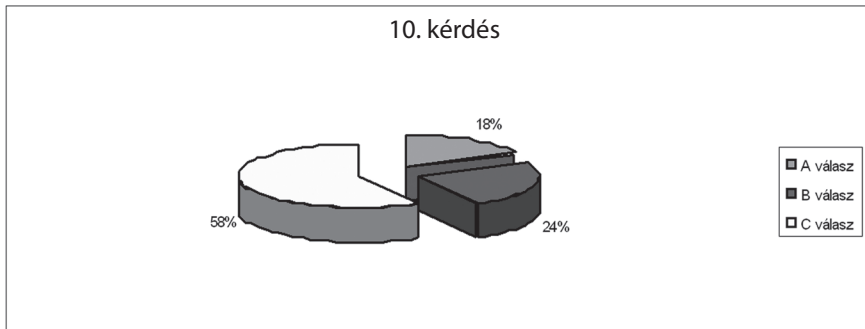
7. grafikon: A nyolcadik kérdésre adott válaszok százalékarányban kifejezve

A teljes kérdőív értékelése során csak egyetlen kérdés – a kilencedik – volt, melynél az egyik válaszlehetőséget a kérdőívet kitöltők valamivel több, mint 90 százaléka jelölte meg. Arra a kérdésre kerestem a választ, hogy a válaszadók már vettek-e részt múzeumpedagógiai foglalkozáson. Ez nagyon alacsony százalék.



8. grafikon: A kilencedik kérdésre adott válaszok százalékarányban kifejezve

A tizedik kérdésben azt vizsgáltam, hogy a válaszadóknak környezetében, lakhelyükön található múzeumokban tartanak, szerveznek-e múzeumpedagógiai foglalkozásokat. A kérdés azt is segített felmérni, hogy a válaszadók mennyire informáltak ezen a területen.

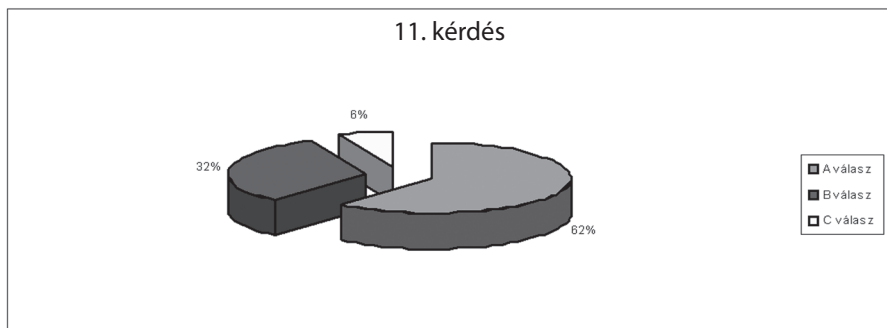


9. grafikon: A tizedik kérdésre adott válaszok százalékarányban kifejezve

A kérdőívet kitöltők 17 százaléka tudta, hogy a környezetében található múzeumban van ilyen foglalkozás. 15 százalékuk állította, hogy nincs. Meglehetősen sokan vannak azok, akik a C választ, vagyis a „nem tudom” lehetőséget jelölték meg.

Sem a kérdőív, sem pedig a tanulmány nem kereste annak az okát, hogy a megkérdezettek miért ilyen alacsony százaléka informált, vagy egyáltalán nincs tisztában a környezetükben található múzeumok programkínálatával. Ennek több oka lehet. Egyrészt okozhatja a múzeum PR kommunikációjának hiánya, nem rendelkezik kielégítő nyomtatott vagy internetes anyagokkal, esetleg nem tudja ezeket az anyagokat a megfelelő csatornán keresztül eljuttatni a közönséghez, vagy akár ezen anyagok fantáziátlansága. Esetleg éppen az anyagi források hiánya korlátozza az intézményt. Ezenkívül még számtalan egyéb ok felmerülhet. Ilyen lehet a célközönség passzív hozzáállása, érdektelensége is.

Az utolsó kérdés azt mérte fel, hogy a megkérdezettek, esetleg gyermekeik, családtagjaik igényelnének-e múzeumpedagógiai foglalkozásokat:



A válaszadók jelentős többsége, 61 százaléka igényli az ilyen jellegű foglalkozásokat. Ezzel szemben 32 százalék válaszolta, hogy sem ő, sem pedig gyermekei számára nem tartja fontosnak, és nem is venne részt múzeumpedagógiai foglalkozáson.

## Összefoglalás

A múzeumpedagógia viszonylag új szakma. Egyes múzeumok már alkalmaznak múzeumpedagógusokat, másutt most ismerkednek vele. Fő célja, hogy a látogatóknak egyaránt kínáljon tanulási, ismeretszerzési és szórakozási lehetőséget. Bővebben: a múzeumokba ellátogató különböző korcsoportok számára érdeklődésüknek megfelelően és az iskolai tananyag színesítése, érdekesebbé tétele céljából különböző foglalkozásokat kínáljon. Ez a kínálat egyaránt vonatkozhat az időszaki vagy az állandó kiállításokra. A foglalkozások lehetnek interaktívak, mint például egy interaktív tárlatlátogatás. De jelenthet kreatív műhelyfoglalkozást, komplex múzeumi órát, esetleg restaurátori bemutatót. Egyéni igény szerint speciális programokat is kínálhatnak az egyes múzeumok a látogatóknak. Ahhoz, hogy ezek a speciális programok megvalósuljanak, szükséges, hogy legyen rájuk igény. Ehhez elengedhetetlen a megfelelő tájékozottság. További alapvető feltétel a múzeumok és az iskolák közti szoros együttműködés, kapcsolattartás, közvetlen kommunikáció. Így válhat a múzeum a tanítás és a tanulás alapvető forrásává. A felmérés egyik pozitív hozadékának tekintem, hogy a megkérdezettek igényt tartanak ilyen típusú programokra, foglalkozásokra. Szintén pozitív eredmény, hogy a válaszadók többsége tudja, vagy legalábbis van elképzelése arról, hogy mit jelent, mivel foglalkozik a múzeumpedagógia. A felmérésből ugyanakkor kiderült, hogy nincs megfelelő tájékozottság, kapcsolatteremtés és információcsere a múzeum és a közönség, de ami még fontosabb, a múzeum és az iskola között. Ezt támasztja alá az a tény, hogy a megkérdezettek elenyésző százaléka vett már részt ilyen jellegű foglalkozásokon.

A felmérés eredménye korántsem jelenti, hogy minden rendben lenne a múzeumban rejlő nevelési és ismeretgazdagítási lehetőségek hasznosítása terén. Megfelelő múzeumpedagógiai stratégiával, a két intézmény közti szoros és folyamatos együttműködéssel új közönséget lehetne nevelni, és a gyermekek számára valódi élményforrássá lehet tenni a múzeumlátogatást.

## Irodalom

### **Andorka Rudolf**

2003 *Bevezetés a szociológiába.* Budapest: Osiris Kiadó.

### **ICOM**

1998 *Az ICOM szakmai-etikai kódexe.* Budapest: ICOM Magyar Nemzeti Bizottsága kiadásában.

### **Bellovics Bálint**

1992 *Útmutató néprajzi tárgyak gyűjtésére.* Budapest: Magyar Néprajzi Társaság.

**Bodóczy Ilona**

2003 *Vizuális művészeti projektek az oktatásban.* Budapest: MIE /Módszertani Füzetek/.

**Foghtúy Krisztina (szerk):**

1993 Múzeumpedagógia. In *Útmutató pedagógusok számára.* Budapest: Korona Kiadó, 34–39 p.

2003 *Múzeumpedagógiai tanulmányok.* Budapest: ELTE Oktatásmódszertani Központ.

**Györgyi Ferencné Csonka Magdolna**

2003 A múzeumok szerepe az iskola oktató-nevelő munkájában. In *Múzeumok Mindenkinek Program II.* kötet. Szerk. Török Petra. Budapest: Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, 11–22 p.

**Hooper-Greenhall, Eilen**

1994 *Museum and their visitors.* London: Routledge.

**Juhász Litza**

2000 Mi van az asztalon? In *Múzeum az iskolában.* Szerk. Hársas Éva. Budapest: Magyar Környezeti Nevelési Egyesület, 3–5. p.

**Korek József**

1998 *A muzeológia alapjai.* Budapest: Tankönyvkiadó.

**MNL**

1979 *Magyar néprajzi lexikon III.* Budapest: Akadémia Kiadó.

**PL**

1978 *Pedagógiai lexikon I–IV.* Szerk. Nagy Sándor. Budapest: Akadémia Kiadó.

**Török Petra (szerk.)**

2003 *Múzeumok Mindenkinek Program II.* kötet. Budapest: Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma.

**Vásárhelyi Tamás**

1993 A múzeumpedagógia lehetőségei a Magyar Természettudományi Múzeumban. *Új Pedagógiai Szemle* 43 (10), 31–32. p.

**Wieder, Alan**

2003 Voices from Cape Town Classrooms: Oral Histories of Teachers Who Fought Apartheid History of Schools and Shooting Series (39), New York.

## I. sz. függelék:

### A válaszadó adatai:

Kor: .....

Nem: .....

Végzettség: .....

Ország, település: .....

### 1. Ön szerint mit takar a múzeumpedagógia fogalom?

- a. iskolán belüli múzeumi oktatás
- b. olyan tevékenység, amely beemeli a múzeumot az iskolába az iskolát pedig a múzeumba
- c. a múzeumban történő iskolai oktatás

### 2. Ön fontosnak tartja a múzeumi és az iskolai oktatás összekapcsolását?

- a. igen
- b. nem
- c. egyéb .....

### 3. Ön szerint a múzeumpedagógus a múzeum vagy az oktatási intézmény alkalmazottja?

- a. az iskoláé
- b. a múzeumé
- c. egyéb .....

### 4. Ön szerint szükséges egy múzeumpedagógusnak pedagógiai végzettséggel rendelkeznie?

- a. igen
- b. nem
- c. egyéb .....

### 5. Ön szerint az ország felsőoktatási intézményeiben létezik felsőfokú múzeumpedagógus képzés?

- a. igen
- b. nem
- c. egyéb .....

- 6. Amennyiben az 5. kérdésre a válasza igen, abban az esetben az ország melyik városában található(ak) ez(ek) a felsőoktatási intézmény(ek)?**
- a. ....
  - b. ....
  - c. ....
- 7. Ön szerint elegendő-e a pedagógusoknak csak pedagógiai végzettséggel rendelkeznie a diákok megfelelő múzeumi vezetéséhez, múzeumlátogatáshoz?**
- a. igen
  - b. nem
  - c. egyéb .....
- 8. Ön egyetért-e a következő kijelentéssel: „A múzeum az emberi tevékenység eredményének hatása, ezért a nevelés és az oktatás sajátos összekapcsolódása.”**
- a. igen
  - b. nem
  - c. egyéb .....
- 9. Ön már vett részt múzeumpedagógiai foglalkozáson?**
- a. igen
  - b. nem
  - c. egyéb .....
- 10. Az ön környezetében található múzeumban létezik múzeumpedagógiai foglalkozás?**
- a. igen
  - b. nem
  - c. nem tudom
- 11. Amennyiben lenne rá lehetősége, ön vagy gyermekei részt vennének múzeumpedagógiai foglalkozásokon?**
- a. igen
  - b. nem
  - c. egyéb .....

## Muzeálna pedagogika (Zhrnutie)

Muzeálna pedagogika je pomerne novou profesiou. Jednotlivé múzeá už zamestnávajú muzeálnych pedagógov, inde sa len teraz zoznamujú s muzeálnou pedagogikou. Hlavným cieľom muzeálnej pedagogiky je, aby návštevníkom múzea poskytla rovnako možnosť pre vzdelávanie, učenie ako aj zábavu a rozšírenie ich rozhľadu.

Ďalej návštevníkom múzea ponúka pestrý program pre rozšírenie a spestrenie školskej učebnej látky podľa vekových kategórií a okruhu záujmu. Táto ponuka sa rovnako vzťahuje na stále i na putovné expozície. Tvorivé dielne môžu byť interaktívne (napr. návšteva interaktívnej výstavy). Môžu znamenať aj kreatívnu mimoškolskú činnosť, komplexnú muzeálnu vyučovaciu hodinu alebo reštaurátorskú ukážku. Okrem toho múzeá môžu návštevníkom ponúkať podľa požiadaviek aj individuálne a špeciálne programy. Pre realizáciu spomínaných programov je potrebný dostatočný záujem verejnosti. K tomu je nevyhnutná zodpovedajúca informovanosť návštevníkov.

Okrem toho zásadnou podmienkou je aj úzka spolupráca, udržiavanie kontaktu a bezprostredná komunikácia medzi školami a múzeami. Takto sa múzeum môže stať prameňom vzdelávania a učenia.

Vo svojej práci som skúmala, čo si spoločnosť predstavuje pod pojmom muzeálna pedagogika, či sa už niekedy jednotlivci stretli s týmto pojmom, resp. či už navštívili múzeá, ktoré využívajú túto formu vzdelávania. Výskum som uskutočnila pomocou dotazníka.

O. i. z prieskumu vyplýva, že prevažná väčšina opýtaných by mala záujem o takéto programy v múzeách. Ako pozitívum je možné uviesť aj fakt, že väčšina respondentov vie, čo sa skrýva pod týmto pojmom, čo je predmetom muzeálnej pedagogiky, alebo má o tom nejakú predstavu. Na druhej strane, z prieskumu tiež vyplýva, že chýba vyhovujúca informovanosť, nadviazanie a udržiavanie kontaktov medzi múzeami a návštevníkom, ale čo je podstatnejšie, medzi múzeami a školami. To potvrdzuje aj skutočnosť, že veľmi malé percento opýtaných sa zúčastnilo spomenutých foriem programov.

Prostredníctvom vyhovujúcej stratégie muzeálnej pedagogiky by sme totiž mohli vychovať nových potenciálnych návštevníkov múzea a pre deti by sme mohli vytvoriť zaujímavú prehliadku, čím by sa návšteva tejto ustanovizne stala zdrojom nevšedných zážitkov.



## **Museum Pedagogy** (Summary)

Museum pedagogy is a relatively new profession. Several museums have already employed museum pedagogues but some other museums are just getting into contact with museum pedagogy now. The main aim of museum pedagogy is to offer some possibilities for entertainment and for learning at the same time. They try to offer some activities for the different age groups visiting the museum or they organize workshops. Visitors can also learn new things with the help of some interactive exhibitions. They are allowed to touch almost every exhibited item. This is a much more interesting way of learning than the traditional methods. Some forms of activities need cooperation between schools and museums.

The topic of this paper is the relationship of museums and schools. I have carried out a survey, the results of which are included in this paper.

UNIVERZITA J. SELYEHO – SELYE JÁNOS EGYETEM



INTERETNIKUS ÉS INTERKULTURÁLIS  
KAPCSOLATOK DÉL-SZLOVÁKIÁBAN



MONOGRAPHIAE COMAROMIENSES

# A Tudományos Diákköri Konferencia tapasztalatai a Selye János Egyetemen

*Nagy Melinda*

## 1. Bevezetés

A Selye János Egyetem tudományos diákköri tevékenysége a magyarországi tudományos diákkörök (TDK) és a szlovákiai ŠVOUČ (študentská vedecká, odborná a umelecká činnosť – tudományos, szakmai és művészeti diák-tevékenység) tradíciójára épül.

A tudományos diákköri tevékenységet Magyarországon 1952-től 2005-ig miniszteri utasítások [1], 2005-től pedig a felsőoktatásról szóló törvény [2] szabályozza, mely szerint „A tudományos diákköri tevékenységet végző hallgatók és az őket támogató oktatók szakmai szervezete az Országos Tudományos Diákköri Tanács. Az Országos Tudományos Diákköri Tanács feladata a felsőoktatási intézményekben folyó hallgatói tudományos és művészeti tevékenység, a diákköri mozgalom országos képviselője és összehangolása, valamint az országos jellegű tudományos és művészeti diákkonferenciák szervezése. Az Országos Tudományos Diákköri Tanács működését – az általa megalkotott – szervezeti és működési szabályzat határozza meg.”

Szlovákiában a hallgatók tudományos és művészeti aktivitása nincs központi szabályozva. A versenyek az egyes felsőoktatási intézmények keretein belül érdeklődés esetén kerülnek megszervezésre belső szabályzatuk szerint, országos szinten pedig nincs a magyarországi gyakorlathoz hasonló központi szervezet, mely minden tudományterületet lefedne és a versenyek szervezését irányítaná. Az országos versenyek megrendezését egy-egy tudományterületen belül általában az egyetemek érintett karai stafétaként adják át egymásnak. A rendezvények megnevezése a fent leírtakból kifolyólag szintén változhat. Van ahol a tradíciót megtartva ŠVOUČ-nak nevezik a versenyt, de van ahol ŠVOČ (študentská vedecká a odborná činnosť – tudományos és szakmai diák-tevékenység), ŠVA (študentská vedecká aktivita – diák-tudományos tevékenység) vagy VAŠ (vedecká aktivita študentov – a diákok tudományos tevékenysége). A Szlovákiai magyar hallgatóknak ezen kívül lehetőségük van részt venni az FTDK (Felvidéki Tudományos Diákköri Konferencia) versenyein is, mely nyertesei a magyarországi Országos Tudományos Diákköri Konferenciára juthatnak tovább.

## 2. Háttér és finanszírozás

Szlovákiában az országos és nemzetközi tudományos és szakmai rendezvényeken való helyezések kimutathatóak az akkreditációs önértékelésben az Elismerések fejezetben, ahol az oktatók elismerései (díjak, kitüntetések, meghívások, felkérések, citációk, stb.) mellett a hallgatók elismerései is beszámíthatóak a harminc kiemelt tétel közé. Így a hallgatók és az őket felkészítő oktatók közösen is hozzájárulhatnak az egyetem besorolásának kialakításához. A versenyek finanszírozására nincs biztosított forrás. A versenyeken elért eredmények azonban 2010-től a költségvetésben is faktorként szerepelnek [3] – ezzel kívánva aktivizálni a felsőoktatási intézményeket, hogy sportversenyeken, ismereti versenyeken, tudományos versenyeken és művészeti versenyeken való részvételre sarkallják hallgatóikat, illetve ilyen versenyek szervezését felvállalják.

Magyarországon ezzel szemben a TDK olyan hagyomány, amely a változó időben, a körülötte zajló viták ellenére is folyamatosan működött és értéket tudott felmutatni. A tudományos diákköri tevékenység a minőségi értelmiségi képzés fontos területe a tehetséges és ambiciózus hallgatók számára, melynek alapja a kötelező tananyag elsajátításán túlmutató diák-tanár szakmai kapcsolat, amely már az alapképzés idején lehetőséget ad a hallgatóknak az önálló kutatói munkára [4]. Az Országos Tudományos Diákköri Tanács támogatásához a törvényben „az éves hallgatói normatíva országos keretösszegének egy ezreléke” biztosított [2]. A TDK keretei között folyó tudományos tevékenység a doktori képzés előiskolájának is tekinthető. Magyarországon az egyes doktori iskolákban a felvétel alapfeltétele az eredményes tudományos diákköri tevékenység [4].

## 3. A 2010-es év statisztikái

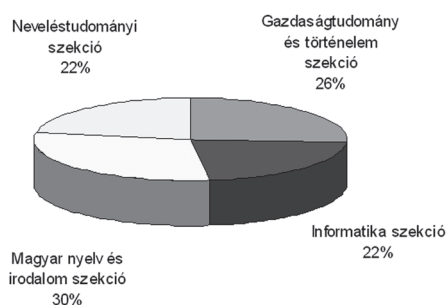
A Selye János Egyetem TDK Bizottsága az egyetem hallgatói számára a 2009/10 akadémiai évben meghirdette a TDK negyedik egyetemi fordulóját [5].

A tudományos diákköri munka célja a Selye János Egyetemen, hogy a hallgatókat a kreatív tudományos vagy szakmai munkára sarkallja, segítse a tehetségük fejlődését, növelje motivációjukat az ismeretszerzésre a tanulmányi szakjukon belül, segítse a szakjukban való nagyobb elmélyülésüket, és hogy további fórumot teremtsen a tudományos eredményeik prezentálására. A konferencia az egyetem rektorának, Doc. RNDr. Tóth János, PhD. védnöksége alatt az Egyetemi Napok rendezvénysorozat keretében került megrendezésre a Konferenciaközpont (Hradná 2, Komárno) előadótermeiben.

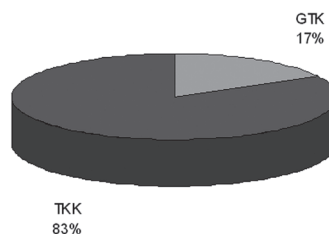
A 2009/10-es akadémiai évben a benyújtott pályaművek száma majdnem megduplázódott a tavalyihoz képest. A 27 pályaművet négy szekcióba tudtuk besorolni:

Szekció	Szekcióelnök	Bizottsági tagok	Pályaművek száma
Gazdaságtudomány és történelem	doc. PhDr. Liszka József, PhD.	Jobbágy István, PhD. Bc. Voda Imre	7
Informatika	Ing. Czifra Juraj, PhD.	Mgr. Csízi Ladislav Méri Tamás	6
Magyar nyelv és irodalom	Mgr. Mészáros Attila, PhD.	Mgr. Sánta Szilárd Bc. Mohos Boglárka	8
Neveléstudomány	doc. Ing. Albert Sándor, CSc. Dr.h.c.	Đurđik Ladislav, PhD. Bc. Toma Csilla	6

1. táblázat: A szekciók a 2009/10-es TDK egyetemi fordulóján



1. grafikon: A versenyző hallgatók számának megoszlása a szekciók között



2. grafikon: A versenyző hallgatók számának megoszlása a karok között

Az előző években az egyetemi TDK versenyek főszervezője Prof. Ing. Stoffová Veronika, CSc. rektorhelyettes asszony volt, aki egyetemünkön elindította a tudományos diákköri tevékenységet és folyamatosan fenntartotta iránta az érdeklődést a hallgatók körében.

A benyújtott pályázatok számának folyamatos emelkedése az évek során (2. táblázat, 3. grafikon) a hallgatók és oktatók egyre fokozódó érdeklődését jelzi. A SJE fennállásának kezdete óta célul tűzte ki a tehetséggondozást, és a hallgatók segítségét a tudományos munkában és a versenyeken való részvételben. Ezért 2006-tól évente megrendezi a TDK egyetemi fordulóját, a továbbjutók számára pedig az FTDK-t.

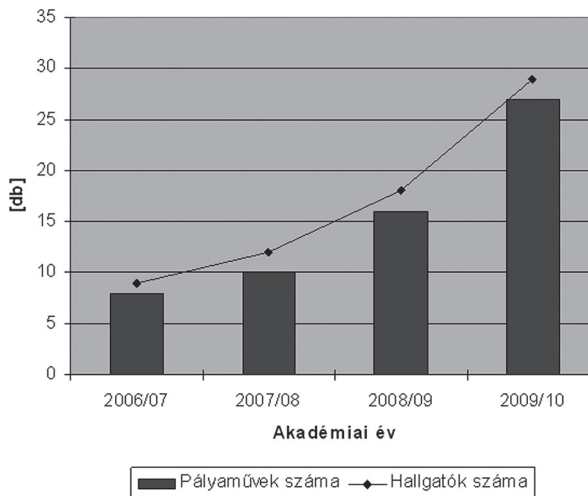
Az idei évben a TDK-versenyzők jelentős számbeli emelkedése nagyrészt a Hallgatói Önkormányzat (HÖK) intenzív kampányának köszönhető (Bc. Voda Imre szervezésében), mely különösen a Tanárképző Karon volt eredményes. A TDK-ba bekapcsolódott 27 hallgató 83%-a a Tanárképző Kar (TKK) hallgatója.

A Gazdaságtudományi Karról (GTK) 3 pályamunkát adtak le – így nem tudtak önálló szekciót létrehozni<sup>1</sup>. A Református Teológiai Kar (RTK) hallgatói nem indultak a versenyen. Ez a hallgatói arány nem tükrözi a hallgatók karok közötti megoszlását, mely a Református Teológiai Kar 3%-a mellett 50,5% (TKK) és 46,5% (GTK) arányban oszlik meg a két másik kar között.

A 3. grafikonon megfigyelhető, hogy a bekapcsolódott hallgatók száma nem azonos a benyújtott pályaművek számával. A szabályzat ugyanis lehetővé teszi, hogy csoportos alkotásokkal is pályázhassanak versenyzők. Ezzel a lehetőséggel éltek is a hallgatók: a Gazdaságtudományi Karról benyújtott 3 pályamunkából kettőt két-két hallgató készítette csapatmunkában.

Akadémiái év	Szekciók száma	Hallgatók száma	Pályaművek száma
2004/05	–	–	–
2005/06	–	–	–
2006/07	2	9	8
2007/08	2	12	10
2008/09	3	18	16
2009/10	4	29	27

2. táblázat: A részvétel alakulása a TDK egyetemi versenyein [6].

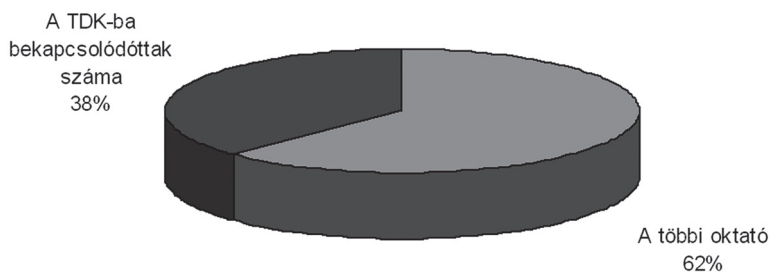


3. grafikon: A résztvevők számának alakulása

1 Az önálló szekcióhoz minimum 5 pályázatnak kell beérkeznie az 1/2010-es rendelet [7] szerint.

Az idei évben azonban nem csak a hallgatók száma emelkedett. Ha a diákokat a versenyre felkészítő oktatók arányait megvizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy az oktatók hajlandósága is megnövekedett. A 2009/10-es akadémiai évben 20 (ebből 18 teljes állású) oktató kapcsolódott be a hallgatók TDK-ra való felkészítésébe.

Mivel a szabályzat [7] előírja, hogy a témavezetők (és az opponensek) nem tagjai a bírálóbizottságnak, ez további 7 oktató (és egy adminisztratív-technikai dolgozó) bekapcsolódását eredményezte a bírálóbizottságok munkájába. Ezen kívül még 6 olyan oktató vállalt opponensi bírálatot, aki nem vett részt a hallgatók felkészítésében. Így összesen 33 oktató vette ki a részét az idei TDK-ban:



4. grafikon: A TDK-ba bekapcsolódott oktatók aránya az összes oktatóhoz képest

#### 4. A verseny lefolyása

2010. április 14-én a 9.00 órai megnyitó után a szekciók termeikbe vonulva megkezdték munkájukat (1. és 2. kép). A hallgatók 10 perces prezentációit vita követte, amibe a hallgatóság is aktívan bekapcsolódott.



1. kép:  
Előkészületek a verseny előtt  
a Gazdaságtudomány  
és történelem szekcióban.





2. kép:  
Érdeklődő közönség  
az aulában

A SJE hallgatóinak tudományos diákköri tevékenységére vonatkozó irányelveket, a beadandó munka jellemzőit és feltételeit a 1/2010-es rektori rendelet (a SJE hallgatóinak tudományos diákköri tevékenységéről) [7] és öt melléklete szabályozza.

A verseny lebonyolítását illetően a 2009/10-es felhívás szerint a hallgatók csak eredeti munkával pályázhattak, melyet sem iskolai kötelezettségeik keretein belül (bakalár- vagy diplomamunka), sem más versenyen még nem mutattak be. A munkákat a témavezetőjük, és egy független opponens bírálta el. Az így gyűjtött pontok kiegészültek a bírálóbizottság tagjainak a munkára és az előadásra vonatkozó pontjaival.

#### **A munkákat a következő szempontok szerint értékelték:**

- A téma aktualitása, tudományos hozzájárása, gyakorlati alkalmazhatósága
- A munka és az alkalmazott módszerek eredetisége
- Az elméleti alapok (kiindulási pontok) kidolgozottsága
- A célok és hipotézisek megfogalmazása
- Az alkalmazott módszerek adekvátsága és igényessége
- Az eredmények és a diszkúzió kidolgozottsága
- A szakirodalommal való munka (citációk és hivatkozások, felhasznált irodalom jegyzéke)
- A következtetések kidolgozottsága
- Formai szempontok
- Stilisztika és a helyesírás.



**Az előadásokat a következő szempontok szerint értékelték:**

- A versenyző elméleti tudása és felkészültsége
- A célok és a hipotézisek bemutatása
- Az alkalmazott módszerek ismertetése
- Az eredmények bemutatása
- A következtetések megfogalmazása
- Az előadásmód és retorikai képességek
- A képi dokumentáció szemléletessége
- Argumentáció és a kérdések megválaszolása
- Technikai segédeszközök használata a prezentáció során
- Összbenyomás a prezentációról.

## 5. Összefoglalás

A 2009/10 akadémiai év tudományos diákköri konferencia eredményei a 3. táblázat szerint alakultak. Elmondhatjuk, hogy a kampánynak köszönhetően a tudományos diákköri munka iránt az előző évhez képest 70%-al megnőtt az érdeklődés a hallgatók részéről. Az oktatóink 38%-a vett részt aktívan a felkészítésükben vagy a verseny lebonyolításában. Így a nappali tagozatos hallgatónak 2%-a tudott bekapcsolódni a versenybe.

A díjakat az egyetem rektora és az Ösztöndíj Bizottság a motivációs-ösztöndíj keretből támogatta. Az első helyezettek 250 €, a második helyezettek 200 € és a harmadik helyezettek 150 € jutalomban részesültek.



3. kép:  
Oklevelek átadása  
a versenyzőknek

Hely	Név	Évfolyam, kar és szak	A pályamunka címe	Témavezető
<b>Gazdaságtudomány és történelem szekció</b>				
1.	Bc. Berta Mátyás – Bc. Istvánik Norbert	1. Mgr., GTK, VM	A Selye János Egyetem, mint társadalmi vállalat a BSC tükrében	Dr. habil Vörös József, DSc.
2.	Bc. Bese László	1.Mgr., TKK, M-T	Egy komáromi május 1. a szigeti csata elfelejtett története	doc. Szarka László, CSc.
3.	Bc. Gyuránová Agnesa – Bc. Vincze Pavel	1. Mgr., GTK, VI	Elfogyasztott jövő, avagy a fogyasztói társadalom jelene	Antalík Imrich
<b>Informatika szekció</b>				
1.	Bc. Kaško Jozef	1. Mgr., TKK, I-Mny	Háromszög, a számítógépes tudásfejlesztés	prof. Ing. Stoffová V., CSc.
2.	Bc. Valent Ákos	1.Mgr., TKK, I-T	Dokumentumok elektronikus feldolgozása	prof. Ing. Stoffová V., CSc.
3.	Bc. Csicsay Attila	2.Mgr., TKK, M-I	Vyhodnotenie pisomných textov pomocou metód digitálneho spracovania obrazov	Ing. Nagy Z., PhD.
<b>Magyar nyelv és irodalom szekció</b>				
1.	Bc. Hegedűs Norbert	1.Mgr., TKK, Mny-T	„Ahogy a költő mondja, más úgy senki se mondja”	Nagy Péter
2.	Bc. Folková Tímea	2. Mgr., TKK, Mny-Any	Szóhasadás és paronímia a magyar nyelvben	doc. Dr. Lőrincz Julianna, PhD.
3.	Bc. Pintérová Alexandra	2.Mgr., TKK, Mny-Any	Szólásvizsgálat Kiskesziben	Dr. Vörös Ottó, CSc.
<b>Neveléstudományi szekció</b>				
1.	Bc. Váradiová Viktória	2. Mgr., TKK, TK	Az előítélet és a pedagógus	Ing. Szóköi Štefan, PhD.
2.	Bc. Navratilová Tímea	2. Mgr., TKK, TK	Szlovákiai tantervek sprotturizmusi lehetőségei	PaedDr. Dobay Beáta
3.	Pálffy Štefan	2. Bc., TKK, OK	Szlovákia kerék- párturizmusa -kerékpárturizmus szokásvizsgálat a Dunaszerdahelyi régióban	PaedDr. Dobay Beáta

3. táblázat: A 2009/10-es TDK egyetemi fordulójának eredményei

## 6. Források

- [1] Koósné, Török Erzsébet; Baranyainé, Réti Gabriella: *A TDK kézikönyve. A tudományos és művészeti diákköri munka minőségének keretrendszere és szabályozói*. Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet és Országos Tudományos Diákköri Tanács Titkársága, Budapest, 2008 ISBN 978-963-682-620-8
- [2] A 2005. évi CXXXIX. törvény a felsőoktatásról
- [3] Metodika rozpisu dotácií zo štátneho rozpočtu verejným vysokým školám na rok 2010. MŠSR-2010-719/1332-1:071
- [4] Szolnoki Főiskola: **A TDK története**. 2007 [http://www.szolf.hu/szervezetek/egyeb\\_szervezeti\\_egysegek/tdk/Lapok/tdktortenete.aspx](http://www.szolf.hu/szervezetek/egyeb_szervezeti_egysegek/tdk/Lapok/tdktortenete.aspx) (letöltve 2010. 5. 21.)
- [5] Nagy Melinda: *Tudományos Diákköri Konferencia. Egyetemi forduló*. <http://www.selyeuni.sk/hu/tudomany/tdk/tdk-egyetemi-fordul.html> (letöltve 2010. 5. 21.)
- [6] Prof. Ing. Stoffová Veronika, CSc. adatai – szóbeli konzultáció. 2010. május 14.
- [7] **Smernica č. 1/2010 o vedeckej aktivite študentov UJS v Komárne**. <http://www.selyeuni.sk/sk/veda-a-vyskum/rada-vas.html>

**A fényképeket Ištvánik Norbert és Berta Mátyás készítették.**

### **Skúsenosti z Vedeckej aktivity študentov na Univerzite J. Selyeho (Zhrnutie)**

Cieľom Vedeckej aktivity študentov (VAŠ) je podnietiť študentov k tvorivej vedeckej alebo odbornej činnosti, zvýšiť ich motiváciu prehĺbením poznania v oblasti vlastného študijného odboru, podporiť rozvoj ich nadania a umožniť im prezentáciu výsledkov na ďalších vedeckých fórach. Dňa 14. apríla 2010 sa uskutočnilo štvrté univerzitné kolo súťaže VAŠ na UJS v štyroch sekciách: Ekonomika a história, Informatika, Maďarský jazyk a literatúra a Pedagogika. Prví traja umiestnení z jednotlivých sekcií postupujú do celoštátnych súťaží. Môžeme vysloviť myšlienku, že v dôsledku kampane sa zvýšil záujem študentov UJS v porovnaní s minulým rokom o 70%. Do Vedeckej aktivity študentov sa zapojili 2% študentov dennej formy štúdia. Zo strany vyučujúcich sa VAŠ zúčastnilo 38% ako vedúci alebo oponent práce, resp. ako člen hodnotiacej komisie. Výchova a podpora talentovaných študentov má popredné miesto v cieľoch UJS, veď úspechy študentov na národných a medzinárodných vedeckých súťažiach sa započítavajú do akreditačného procesu univerzity (do hodnotenia atribútu ocenenia) a zohľadňujú sa aj v metodike rozpisu dotácií zo štátneho rozpočtu verejným vysokým školám.

## **Experience from the scientific activities of students at the University of J. Selye** (Summary)

The aim of the scientific activities of students (VAŠ) is to encourage students to creative professional or scientific activity, to increase the incentive to deepening the understanding of their field of study, to support the development of their talents and allow them to present the results at other scientific forums. On 14 April 2010, the university organised the fourth round of the VAŠ competition at the University of J. Selye in four different sections: Economics and History, Computer Science, Hungarian Language and Literature and Pedagogy. The first three winners of each section are progressing to the national rounds of the competition. We found that as a result of a campaign carried out at school, the students' interest increased by 70% compared with the data of the previous year. 2% of students in full-time study got involved in these scientific activities. 38% of the teachers were engaged in VAŠ as supervisors, opponents of the students' work, or as members of evaluation committees. Training and supporting talented students got to the forefront of the objectives of UJS, because the success of students in national and international science competitions is included in the accreditation of the university and in the evaluation of the attribute appraisal, and it is taken into account in the form of allocation of subsidies from the state budget to public universities.

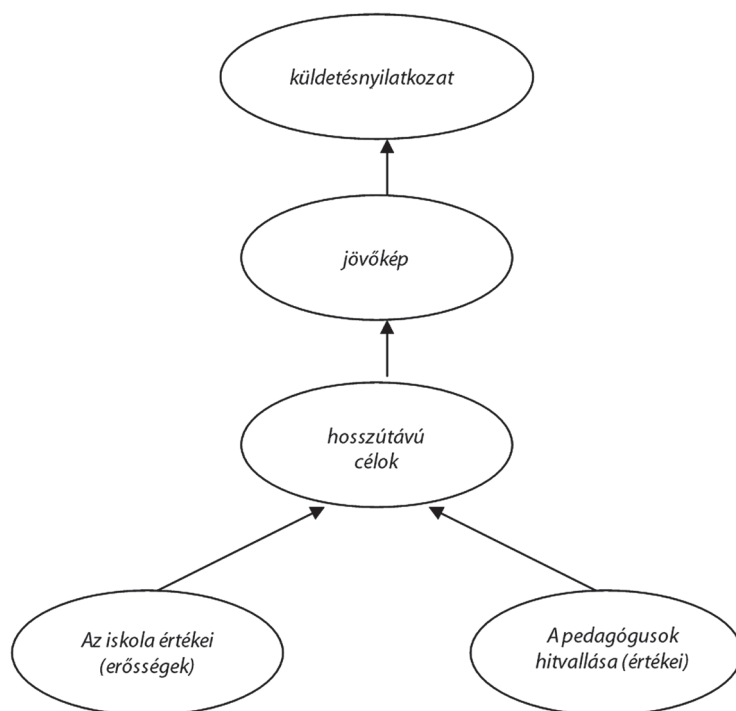
# Iskola és értékek<sup>1</sup>

*Albert Sándor*

Mindenkiben él valamilyen kép a jó iskoláról. Különböző források más-más következtetésre jutnak, de azért néhány dolgot mindenki megemlít. Valamennyien egyetértenek például abban, hogy a jó iskolának megvan a saját arculata, saját iskolakultúrával rendelkezik és van jövőképe és küldetésnyilatkozata.

A jövőképpel kapcsolatban mindenképpen ki kell hangsúlyozni, hogy a jövőkép tulajdonképpen egy reális alapokon nyugvó „álom”, ami teljes egészében talán sohasem valósítható meg, de mindenképpen megszabja az irányt. Azt, hogy hová szeretnénk eljutni, milyenek szeretnénk lenni, milyen iskolát szeretnénk a jövőben. „A jövőképnek a bensőből kell fakadnia, az adottságaidból és a vágyaidból” – mondják a szakemberek.

Az adottságok, tehát az iskola erősségei képezik a reális alapot, amelyre az „álom” ráépíthető.



<sup>1</sup> Elhangzott a Nyugat-magyarországi Egyetem győri Apáczai Csere János Főiskolai Karán megrendezett nemzetközi tudományos konferencián 2010. április 9-én.

Az „álmot”, az elképzelést, a jövőképet általában az iskolavezetés fogalmazza meg, de a megfogalmazáskor azokból az értékekből kell kiindulni, amelyeket a tantestület tagjai vallanak, amelyeknek közvetítését fel tudják és fel is kívánják vállalni. De még ez sem elég. Ezeket az értékeket még szembesíteni kell a partnerek (a szülők, a diákok, a fenntartó stb.) elvárásaival is.

Tudatosítani kell ugyanis, hogy ha az iskola pedagógusai ellentmondásos, egymást kizáró értékeket vallanak, illetve ha a pedagógusok által vallott értékek nincsenek összhangban az iskola vezetésének értékrendjével, akkor ez állandó konfliktus forrása lehet. Ennek ellenére az iskolák többsége nem foglalkozik tudatosan a pedagógusok értékrendjével, pedig várható, hogy a döntési helyzetekben ezek előbb-utóbb felszínre kerülnek.

Kívánatos lenne tehát, hogy a vezető megismerje saját pedagógusai hitvallását, és összhangot teremtsen az iskola által vallott értékek és a pedagógusok által vallott hitvallás között. A jó iskolának az így kialakított és közösen vallott értékek mentén kellene működnie, ahol egyetértés van pl. abban, hogy liberális vagy konzervatív legyen-e az iskola, hogy a gyerek egész személyiségére összpontosítson, vagy csak a tanulói szerepre koncentráljon, hogy a nemzeti identitást erősítse, vagy inkább kozmopolitákat neveljen.

Az elmúlt hónapokban két különböző felmérésben is azt vizsgáltuk, hogy a szlovákiai általános- és középiskolák pedagógusai milyen irányba terelik iskoláikat, milyen értékeket vallanak, és hogyan képzelik el az iskolák jövőképét.

Az első felmérés egy 17 kérdést tartalmazó kérdőív segítségével történt. Arra voltunk kíváncsiak, hogy pedagógusaink az oktató-nevelő munka során mire helyeznék a hangsúlyt. A felmérésbe 339 tanító és tanár kapcsolódott be Szlovákia szinte egész területéről. Az említett pedagógusok közül 99-en magyar tanítási nyelvű iskolában, és 240-en szlovák tanítási nyelvű iskolában dolgoznak. Íme az eredmények:

Sorrend	Állítások	Pontszám
1.	Tehetségfejlesztés	1622
2.	Kommunikációs készségek fejlesztése	1816
3.	Az alkotóképesség (kreativitás) fejlesztése	1824
4.	Önbecsülésre nevelés	2117
5.	A tudás mennyiségének növelése	2251
6.	Az információhalmazban való tájékozódásra nevelés	2469
7.	Erkölcsei nevelés	2639
8.	A társadalom iránti felelősségre nevelés	2862
9.	Teljesítményközpontúságra nevelés	2986
10.	A szociális érzékenység fejlesztése	3178
11.	Környezetvédelemre való nevelés	3752
12.	Más fajok és nemzetiségek iránti toleranciára való nevelés	3868
13.	Hazafiságra való nevelés	4074
14.	A nemzeti identitás erősítése	4092
15.	Az alma-mater iránti tiszteletre nevelés	4094
16.	Lokálpatriotizmusra való nevelés	4263
17.	Keresztényi hitre való nevelés	5013

A 339 pedagógus a tehetségfejlesztést helyezte a legmagasabb fokra. Ezt követi a kommunikációs készségek fejlesztése, majd az alkotóképesség fejlesztése.

Nagyon kis eltérés mutatkozik a magyar, illetve a szlovák iskolák pedagógusainak értékrendjében. A magyar pedagógusok a kommunikációs képességek fejlesztését helyezték az első helyre; ezt követte a tehetségfejlesztés és az alkotóképességek fejlesztése. A szlovák iskolák pedagógusai a tehetségfejlesztést tartották a legfontosabbnak; a 2. helyre került az alkotóképesség fejlesztése, ezt követte a kommunikációs készségek fejlesztése. A sorrend végére, tehát a 17. helyre került a keresztény hitre való nevelés. A 16. helyen a lokálpatriotizmusra való nevelés, a 15. helyen az alma mater iránti tiszteletre való nevelés foglalt helyet.

A magyar pedagógusok, nem kis meglepetésre, a hazafiságra való nevelést helyezték az utolsó helyre; ezt előzi meg a lokálpatriotizmusra és a keresztény hitre való nevelés. A szlovák iskolák pedagógusainál a keresztény hitre való nevelés végzett az utolsó helyen; a 16. helyen a hazafiságra való nevelés, a 15. helyen pedig a lokálpatriotizmus végzett.

Az előző években végzett felmérések értelmében Szlovákia közoktatásában még mindig a hagyományos oktatási módszerek dominálnak, és az iskolák többsége teljesítményközpontú, azaz az elsajátított tudás mennyiségére összpontosít. Ebben a felmérésben viszont a tudás mennyiségének növelése csak az 5. helyre került. Ez az ellentmondás valószínűleg arra utal, hogy a pedagógusok ugyan szeretnének elmozdulni a tehetségfejlesztés, a kreativitás, a kommunikációs készségek fejlesztése irányába, de a túldimenzionált tantárgyak, az állami tanterv, a monitor-féle országos felmérők az egyszerű ismeretközvetítésre kárhoztatják őket.

Ez a felmérés is bizonyította azt a különben ismert tény, hogy nagyon kevés figyelmet szentelünk iskoláinkban a nevelési tantárgyakra, a környezetvédelemre, a más fajok és nemzetiségek iránti toleranciára stb. A kérdőívből kitűnik, hogy bizony pedagógusaink nem is tartják fontosnak ezeket a kérdéseket.

A második felmérésbe a közoktatásban dolgozó pedagógusokat és a Selye János Egyetem Tanárképző Karának végzős hallgatóit kapcsoltuk be. Szám szerint 972-en töltötték ki a kérdőíveket. A kérdőív összesen 73 kérdést, ill. állítást tartalmazott, amelyeket 5 csoportba soroltunk:

- 1) Milyen szerepet töltsön be az iskola a (helyi) társadalomban?
- 2) Milyen nevelési funkciókat látson el az iskola?
- 3) Milyen típusú tudást, ismereteket közvetítsen, és milyen készségeket és képességeket fejlesszen az iskola?
- 4) Milyen szerepet töltsön be a tanár az iskolában?
- 5) Milyen szerepet töltsön be a diák az iskolában?

A felmérés eredményei a következők (csak az első és utolsó három helyen megjelölt válaszokat ismertetjük):

**ad a) Milyen nevelési funkciókat látson el az iskola?**

1. Személyiségfejlesztéssel foglalkozzon – 48%
2. Az erkölcsi nevelést hangsúlyozza (humanizmusra, demokráciára, hazafiságra neveljen) – 38%
3. Az érzelmi intelligenciára – EQ (öntudat, önirányítás, önmagunk motiválása, empátia, elkötelezettség stb.) összpontosítson – 35%

Az utolsó három helyen a következőket tüntették fel a megkérdezettek:

17. Lokálpatriotizmusra neveljen – 1%
18. Az alma-mater iránti tiszteletre neveljen – 0,8%
19. Szexuális felvilágosítással foglalkozzon – 0,7%

**ad b) Milyen szerepet töltsön be az iskola a (helyi) társadalomban?**

1. Tanfolyamokat, továbbképzéseket szervezzen – 51%
2. Legyen a helyi kulturális és sportélet központja – 47%
3. Vegyen részt a gyermek- és ifjúságvédelemben – 46%

Az utolsó három helyen a következő válaszokat jelölték meg a megkérdezettek:

8. Vállalja fel a gyerekek egész napos ellátását (szociális ellátását) – 8%
9. Látssa el a társadalmi szelekció feladatát – 3%
10. Vállalja fel a helyi közösség (pl. a nyugdíjasok) közétkeztetését – 1,5%

**ad c) Milyen típusú tudást, ismereteket közvetítsen, és milyen készségeket és képességeket fejlesszen az iskola?**

1. Elsősorban a kulcskompetenciákat fejlessze (nyelvtudás, kommunikációs képességek, számítástechnikai ismeretek, rugalmasság stb.) – 44%
2. A tanulás tanítására (a tanulói készségek elsajátítására) összpontosítson – 42%
3. Az alkotóképességet (kreativitást) fejlessze – 38%

Az utolsó három helyen a következő válaszokat jelölték meg a megkérdezettek:

14. Az indulási hátrányok csökkentésére (esélyegyenlőség, felzárkóztatás) koncentráljon – 2%
15. Kész ismereteket (információkat) közöljön és azt kérje számon, tehát az emlékezőképességet fejlessze – 1%
16. Alapfokú technikai műveltséget közvetítsen – 0,6%



**ad d) Milyen szerepet töltsön be a tanár az iskolában?**

1. „Partnerként” viselkedik (a diákot partnerként kezeli) – 50%
2. Problémahelyzeteket fogalmaz meg és megszervezi a problémamegoldást (a tanuló önálló munkáját) – 49%
3. Megszervezi és segíti a diák önálló tanulását (ezáltal segíti a tanuló személyiségfejlődését) – 36%

Az utolsó három helyen a következő válaszokat jelölték meg a megkérdezettek:

14. Értékeléskor a diák teljesítményét más diák teljesítményével méri össze – 1%
15. A tanítási órán csak gyakorlati dolgokkal foglalkozik, és az elméletet elolvasztatja a tanulókkal, pl. házi feladatként – 0,8%
16. A tanítási órán csak az elmélettel foglalkozik – 0,2%

**ad e) Milyen szerepet töltsön be a diák az iskolában?**

1. A tanítási órán legyen aktív, dolgozzon önállóan, kérdezzen, érveljen stb. – 91%
2. Aktívan vegyen részt az iskola tanításon kívüli munkájában (sport, kultúra stb.) – 62%
3. Önállóan is gyarapítsa tudását – 51%

Az utolsó három helyen a következő válaszokat jelölték meg a megkérdezettek:

7. Azt tanulja meg, amit a pedagógus tanít, ill. azt, ami a tankönyvben van – 2%
8. Csak a tanulásra összpontosít – 1,5%
9. Legyen fegyelmezett és tisztelettudóan passzív befogadó – 0,6%

A felmérés tükrében elmondhatjuk, hogy pedagógusaink olyan iskolát szeretnének, amely személyiségfejlesztéssel és erkölcsi neveléssel foglalkozik, miközben az emocionális intelligenciára összpontosít. A megkérdezett pedagógusaink szerint a jó iskola a kulcskompetenciákat fejleszti, és megtanítja a diákokat tanulni. A tanár-diák kapcsolatban a partnerséget helyezik előtérbe, miközben elvárják, hogy a tanulók aktívak legyenek és önállóan dolgozzanak.

## **Škola a hodnoty** (Zhrnutie)

Príspevok sa zaoberá definovaním vízie a poslania školy. Základom pre ich tvorbu sú hodnoty školy a hodnotová orientácia pedagógov. Hodnoty školy sa určia napr. pomocou SWOT-analýzy, pričom silné stránky školy možno považovať za jej hodnoty. Na zistenie hodnotovej orientácie pedagógov sa použila dotazníková metóda. Pri prvom prieskume anonymné dotazníky vyplnilo 339 učiteľov základných a stredných škôl (99 učiteľov zo škôl s vyučovacím jazykom maďarským a 240 učiteľov zo škôl s vyučovacím jazykom slovenským). Druhý dotazník vyplnilo celkom 972 pedagógov, resp. študentov Pedagogickej fakulty Univerzity J. Selyeho v Komárne. Z výsledkov prieskumu vyplýva, že respondenti preferujú školu, ktorá rozvíja kľúčové kompetencie a orientuje sa na rozvoj osobnosti, morálnych hodnôt, resp. emocionálnej inteligencie. Vo vzťahu učiteľ – žiak respondenti preferujú partnerský prístup a učitelia od žiakov očakávajú, aby boli činní a samostatne pracujúci.

Príspevok bol prednesený v rámci medzinárodnej vedeckej konferencie (9.4.2010) na pôde Vysokoškolskej fakulty Jánosa Apáczai Csereho Západo maďarskej univerzity v meste Győr.

## **School and Values** (Summary)

The paper deals with defining the vision and mission of schools. The bases for the definition are values of schools and value orientation of its teachers. The values of schools can be determined by many ways, e.g. by using a SWOT-analysis, where the strengths of the school may be regarded as its value. To determine the value orientation of the teachers, the questionnaire method was used. During the first survey, anonymous questionnaires were completed by 339 primary and secondary school teachers (99 teachers from schools with Hungarian language of instruction and 240 teachers from schools with Slovak language). The second questionnaire was completed by a total of 972 teachers, respectively students of the Faculty of Education of University of J. Selye in Komárno. The survey results show that the respondents prefer schools which develop key competencies, which focus on the development of personality, moral values and emotional intelligence. In the teacher – student relationship they prefer a partnership approach, the teachers expect pupils to be active and work independently.

Delivered at the Apáczai Csere János College Faculty of the University of West Hungary in Győr at the international scientific conference held on 9 April 2010.

# A nonverbális elemek szerepe a szövegreprodukcióban<sup>1</sup>

*Lőrincz Julianna*

Az eredeti alkotó által meghatározott szempontok alapján létrehozott, befejezett szöveg értelmezése, a szöveg jelentésének tolmácsolása, a szöveg szóbeli előadása szövegreprodukció, de a szövegprodukciónak hasonlóan alkotó folyamat is, amely számtalan ponton érintkezik a szövegprodukciónal. A szöveg megszólaltatásakor sok lényeges szempontot kell figyelembe venni a szöveg felolvasójának. Ezek közül most csak néhányat szeretnék kiemelni.

## 1. A szöveg jelentésének értelmezése

Minden szövegreprodukció egyfajta értelmezés (interpretáció). A szöveg jelentésének többféle olvasata, értelmezése lehetséges. A legfontosabbat, a szöveg elsődleges tartalmi jelentését az eredeti szerző adja, amely az ő szövegalkotási kompetenciájától függ. A szövegalkotási kompetencia magában foglalja a tartalmi és nyelvi-stilisztikai kompetenciákat is. Egy szövegnek az elsődleges jelentésén kívül többletjelentése, konnotációja is van, amely szintén a szerzői szándékból ered, de a szöveg megszólaltatója saját értelmezésével változtathat is rajta. A szöveg interpretálójának tehát nehéz dolga van, hiszen mind az elsődleges, mind pedig a szerzői szándék szerint kifejezett konnotatív szövegjelentést az eredetivel adekvát módon kell visszaadnia a felolvasás során (vö. R. Molnár 2002).

## 2. Szöveghangosítás – szöveginterpretáció – szövegreprodukció

E három fogalom ugyan közel áll egymáshoz, de eltéréseket is tartalmaz. Wacha Imre megkülönbözteti a mechanikus szöveghangosítást a szöveg tartalmához, stílusához, valamint az alkalomhoz illő szövegreprodukciótól, amelyet interpretációnak nevez. Ez utóbbi az eredeti szöveg újalkotása a spontán beszéddel sok rokonságot mutat (vö. Wacha 2006), de célját tekintve mindkettő más feladatok elé állítja a szöveg megszólaltatóját. A szövegreprodukcióra vállalkozó felolvasónak meg kell ismerkednie a szerző gondolataival, stílusával, szándékával. Ez után építheti csak fel azt a stratégiát, melynek eredménye az értő-értető szövegolvasás lesz. Korábban a szakirodalomban az volt a felfogás, hogy a szöveg megszólaltatójának a szöveg stílusát nemcsak a szövegtípushoz

<sup>1</sup> A tanulmány az Egerben, az Eszterházy Károly Főiskolán 2010. április 9-én rendezett kárpátaljai Kazinczy Szép magyar beszéd versenyen elhangzott előadás bővített és szerkesztett változata.

illő stílussal adekvát módon kell a lehető legpontosabban tolmácsolnia, hanem az élőszóban elhangzó szövegek oldottabb hangvételéhez is közelítenie kell. Mára a különböző kommunikációs, szövegtipológiai kutatások, a beszédkutatók, valamint a beszédversenyeken elhangzott szövegek elemzésének eredményei is azt mutatják, hogy még a kimondottan szóbeli előadásra szánt szövegek írásban megfogalmazott változatainak előadása is jelzi, hogy nem spontán beszéd, csak spontánbeszéd-szerű szöveg jön létre a felolvasás során. Az élőbeszéd sajátos hangzásformáját ugyanis csak megközelíteni lehet a szövegreprodukció kellő előkészítése után is. A szóbeli előadásra szánt írott szövegek más megszólaltatást tesznek lehetővé, mint a spontán élőszóbeli szövegek (Gósy 2004; Wacha 2006).

### 3. A nonverbális elemek szerepe a szövegreprodukcióban

A beszédet kísérő kommunikációs jelzéseket nevezzük összefoglaló néven nonverbális kommunikációnak. A nonverbális kommunikáció magába foglalja a testbeszéd különböző jelzéseit is, amelyek egy részének a szövegreprodukcióban is fontos szerepük van. A nonverbális kommunikáció lehet a verbális kommunikációval adekvát, azaz megerősíti a szöveg jelentését, összhangban van vele. De lehet inadekvát is, azaz a szöveg jelentéseivel ellentétes jelzéseket is hordozhat. A továbbiakban tekintsük át röviden néhány nonverbális kommunikációs elem szövegreprodukciós szerepét!

**3.1. A vokális csatorna** (vö. Buda 2001; Fülöp 1996), a szövegprozódia megformálása (a hangszín, a hangmagasság, a hangerő, a hangsúly, a beszéddallam, a szünettartás, a beszédtempó stb.) a beszédprodukcióban és -reprodukcióban több hasonlóságot mutat. A beszélő és felolvasó személy, a szöveg-interpretátor egyéni szövegformálását is meghatározza a szövegtípus. Másképpen kell felolvasni a híreket, hivatalos szövegeket, szépirodalmi alkotásokat, és megint más például a kötetlenebb szerkezetű magánlevél megszólaltatása (vö. Elekfi–Wacha 2003; Olaszky 2005). Statisztikai vizsgálatok kimutatták, hogy a szövegtípusra jellemző prozódiai jellemzők nyelvfüggőek, ezen belül pedig szövegtípus-függőek. Olaszky Gábor és munkatársai kidolgoztak egy olyan módszert, amely segítségével az egyes prozódiai elemeket megjelenítve (dallamgörbe, hangsúlyozás, szünettartás a mondaton belül), velük párhuzamosan tanulmányozható a szöveg is. Így vizuális kapcsolat hozható létre a szöveg és a beszédprodukció között (Olaszky 20005; 23). Ezt a módszert jól lehetne hasznosítani a Szép magyar beszéd versenyzőinek felkészítésében is, ha a felkészítő tanároknak is rendelkezésükre állna ilyen korpusz. A továbbiakban vizsgáljuk meg a vokális csatorna néhány elemének a szövegjelentést befolyásoló szerepét a szövegértő-értető felolvasásban!

**3.2. A hangszín** vagy hangminőség a beszédhangnak egyénenként változó jellemző – s bizonyos határok közt változtatható – sajátossága. A hangszín változásai fontosak a beszédprodukción és -reprodukción egyaránt. A téma-réma elkülönítésében a hangszínnek fontos szerepe van: világosabb hangszínnel kiemelhetjük a fontosabb közléselemeket, a sötétebb hangszínnel háttérbe szoríthatjuk a kevésbé lényegeseket. A világos hangszín kifejezheti például az örömet, a sötétebb a bánatot (vö. R. Molnár 2002).

**3.3. A hangmagasság** a hangszalagok hosszától függ. Megkülönböztetjük az abszolút hangmagasságot, azaz az egyénnek azt a hangmagasságát, amely hangszalagjai méretének függvénye. Gyakran előfordul, hogy az emberek nem a saját hangmagasságukon beszélnek – a nők általában magasabban, a férfiak mélyebben –, ettől erőltetett lesz a beszédük, a nőké feszes, éles, a férfiaké rekedtes, keményebb hatású. Az általunk használt hangmagasságokat – a legfelsőtől a legalsóig – hangterjedelemnek nevezzük. A szövegek felolvasásakor – mint ahogyan más kommunikációs helyzetekben is – arra kell törekednünk, hogy lehetőleg egyéni hangmagasságunkon, tisztán artikulálva olvassunk, így nemcsak a hallgatónak lesz érthető a szöveg, kellemes akusztikai hatást keltve, hanem a hangszalagjainkat is kíméljük vele.

**3.4. A hangerő.** „A hangképzési izomműködés és/vagy a fokozott levegőkiáramlás a hangerő változásában jut szerephez” (Gósy 2004;186). A hangerő tehát a közlés intenzitása, hangossága. Minden embernek van egy ún. közepes hangerője, amelyen megszólal, amikor spontán szövegeket alkot. Ez a közepes hangerő sok szereplőnél azonban megváltozik a nyilvános fellépés, így pl. a szövegmondás és a felolvasás során: vagy túlságosan hangosan vagy túl halkan szólal meg.

A felolvasás közben alkalmazott hangerőnek, ill. hangerőváltásoknak adekvátaknak kell lenniük a felolvasandó szöveggel. Ma a szövegek megszólaltatásában gyakrabban figyelhető meg a halk, mint a hangos szövegmondás. De ez sajnos napjaink különböző kommunikációs helyzetekben elhangzó szöveginterpretációira általában is jellemző. Nem is egyedi, hanem általánosan elterjedt olyan komplex jelenség, amely több tényezővel is szorosan összefügg, pl. az önkifejezési igénnyel, a kommunikációs partnerkapcsolatban a kezdeményező-készséggel, az érdeklődéssel, a figyelemmel, a kreativitással, a műveltségi szinttel stb. A nem hivatásos beszélők sokszor nem is tartják fontosnak a hangerőt, illetve nem tesznek különbséget a hangerő használatában az egyes kommunikációs helyzetekben. Ha nem indulatos beszédéről van szó, az átlagos hangerő inkább halk, mint közepesen erős. A hangerőváltás egyik fontos eszköze a szövegjelentés közvetítésének. A hivatásos beszélőknek – és bizonyos szempontból a beszédversenyek résztvevői is azoknak tekinthetők – különösen figyelniük kell a magyar hangzó beszéd normájának betartására. Tolcsvai Nagy Gábor figyelmeztet a magyar beszédnorma nem pozitív irányú átalakulására. „... a helyes hangzó beszéd fogalma lassan átalakulóban van a magyar művelődésben. Bizonyos hangzásbeli változások értelmezhetősége túlterjed a műveletlenségen, a hanyagságon vagy az ellenkultúra esetleg cél nélküli lázadásán” (Tolcsvai Nagy 2006; 26.).

**3.5. A szünetnek** is fontos szerepe van az értő-értető felolvasásban. A kommunikációban betöltött funkciójától függően több típusát különböztetjük meg: levegővételre használt szünet, gondolkozási szünet stb. Erről azonban nem kívánok részletesen szólni.

**3.6.** Igen fontos kérdés a **beszédtempó**, illetve annak váltásai, amellyel számtalan szakirodalmi forrás foglalkozik. Különösen a napjainkban tapasztalható felgyorsult beszédtempóval és ennek következményeivel, a hadarással, a megakadásokkal stb. A szöveg reprodukcióban a tempóváltás is lehet a kiemelés eszköze. Az új információ kiemelésére a lassúbb, a régi közlés felolvasására pedig a közepes tempó a javasolt mind a Kazinczy-versenyeken, mind pedig más, az olvasó szövegelfogására, megértésére számító szöveg reprodukcióban.

## 4. A testbeszéd szerepe a szöveg reprodukcióban

A testbeszédről mint nonverbális kommunikációról mára már könyvtárnyi szakirodalom született (vö. Pease 1994; Birkehnbill 2001). A testbeszéd eszközei közül csak azokat szeretném most kiemelni, amelyek a beszéd reprodukcióban is szerepet játszhatnak

**4.1. A tekintet.** A tekintet fontos nonverbális elem. A szemmozgató izmoknak és a pupillának, így a tekintet irányának és tartamának szignálértéke van a kommunikációban. Lényeges a kommunikáció megkezdésekor, így a szöveg felolvasáskor is a szemkontaktus felvétele a kommunikációs partnerrel. Szinte minden szöveginterpretációban szerepe van a tekintetnek, hiszen a természetes szemkontaktus fenntartása utal a szöveg megértésére vagy éppen a szövegnek az eredeti szerzői szándéktól eltérő jelentéseinek inadekvát értelmezésére. A tekintet felhívó funkciójánál fogva ugyanakkor megerősítheti a kommunikációs partnert abban is, hogy a felolvasó helyesen értelmezte a szöveget. Az írott szöveg felolvasásának buktatóihoz tartozik, hogy az előadó nehezen vagy egyáltalán nem tud szemkontaktust tartani a hallgatósággal. A lehajtott fejjel, szemkontaktus nélkül felolvasott szöveg hangszíne monoton lehet, nincs expresszív funkciója, ezáltal nem segíti a szöveg egész jelentésének megértését. Mint minden testbeszéd-elem felhasználásáról, erről is azt kell tudatosítanunk, hogy a kommunikációs helyzettel adekvát módon kell alkalmazni. Felolvasáskor mérsékelten, hogy ne vonja el a figyelmet a szövegről, de érzékeltesse, hogy a hallgatónak olvas fel a szereplő.

**4.2. A mimikai** kommunikáció az érzelmek kifejezésének hatékony módja. Megnyilvánulási területei: a szem, a szemöldök, a száj vonala. A mimikai kommunikáció a spontán beszéd reprodukcióban általában nem áll kontroll alatt, azaz a mimikai jelek nagy részének alkalmazása többnyire nem tudatos. A mimikai jelek szabályozása kulturális meghatározottságú. Például Japánban kisgyermek-kortól kezdve tanítják, hogy az arcon nem illik kifejezni az érzelmeket. A mimikai

kommunikáció ugyanakkor lehet egy kultúrán belül a kommunikátor műveltségétől függő. De tanítható is: a színészek vagy a pókerezők tudatosan gyakorolják a mimika manipulálását. A szabályozott mimikai kommunikációhoz kapcsolódó jelentések közé sorolhatjuk például az ókorból eredő szemöldök-összehúzást, amely kétkedést, nemtetszést fejez ki.

A szövegprodukción is tudatosan szabályozható a mimikai kommunikáció. A szövegértetés szolgálatába állítható eszköz, amelynek a szöveg fő jelentésének kiemelésében vizuális megjelenítő funkciója van. Az írott szöveg megszólaltatásában a szöveghez kapcsolódó értelmi és érzelmi szerepe van: egyetértés, egyet nem értés, a szövegben kifejezett érzelmi szándék, vagy a felolvasónak a szöveg tartalmához szorosan kapcsolódó érzelmi kifejezése. Ez utóbbi azonban az eredeti szöveg szerzőjének szándéka ellenében is hathat, és inadekváttá teheti a szöveg megszólaltatása. Előfordul, hogy humoros szövegek humorát a vokális csatorna mellett mimikával is érzékeltetjük. De megvalósíthatjuk a mimikával ennek az ellenkezőjét is: a szövegben nem létező humort a szöveggel inadekvát mimikával viszi bele az olvasó a felolvasásba, és akkor nevetségessé válik.

**4.3. A gesztusok.** Az élőszóban elhangzó előadásokat természetes módon kísérik a gesztusok. Az írott szövegek megszólaltatásában is szerepe van a visszafogott gesztusrendszernek, amellyel az előadó kísérheti a szöveg hangzását. Ennek a szerepe a sajátos kommunikációs helyzetben is megnyilvánuló fatikus funkció betöltése, amely a hallgatóval való kapcsolat felvételét, fenntartását és befejezését jelenti. A szemkontaktussal együtt is alkalmazható, azzal rokon funkciójú.

Mivel azonban a gesztusrendszer rendkívül összetett, ezek közül most azokat az elemeket szeretném kiemelni, amelyeknek szerepük lehet a szövegprodukción.

**4.3.1. A kézgesztusok** visszafogott alkalmazása segítheti a szöveginterpretációt. Mivel azonban a felolvasó egyik kezében van a lap, amely a szöveget tartalmazza, a másik kéz finom magyarázó jelzései jöhetnek csak szóba. A szöveg felolvasója nagy ívű mozdulatokat nem tehet, mert ez elvonja mind az olvasótól, mind pedig a hallgatót a szöveg értelmezésétől. Sokszor előfordult még beszéddalmon versenyeken is, hogy a túlságosan begyakorolt szövegeket egyes versenyzők kívülről mondták, színészi fogásokkal kísérték, beleértve a kézgesztusokat is. Így szinte az egész testbeszédet bevetették a hallgatóra gyakorolt hatás érdekében. Tudni kell azonban, hogy a Kazinczy-versenyeken nem ez a feladat.

A **tenyérgesztusok** visszafogott alkalmazása (pl. felfelé emelt nyitott tenyér, kifelé fordított tenyér) szintén segíthet mind a szöveg megszólaltatójának, mind pedig a hallgatónak a szövegértelmezésében. A szöveg kezdetét és végét is lehet jelezni szemkontaktussal is, kézgesztussal is a beszéddallam kísérő jelenségeként.

**4.3.2. A lábgesztusok** alkalmazásának nincs különösebb szerepe a felolvasásban. Általában a kezdő szónokoknak is azt javasolják a szakemberek, hogy kis terpeszben álljanak, hosszabb beszéd vagy felolvasás alatt a testsúly áthelyezése egyik lábról a másikra pedig a gerincet kíméli. Mivel azonban a Kazinczy-versenyeken a felolvasás maximum 3 percet vesz igénybe, erre nincs nagy lehetőség, és szükség sincs a feltűnő lábgesztusokra.

## 5. Összegzés

Dolgozatomban a szöveg-felolvasásban mint sajátos kommunikációs műfajban felhasználható nonverbális elemek alkalmazásáról szóltam. A szöveg reprodukciót, vagy az írott szöveg meghangosítását, ahogyan Wacha Imre (Elekfi-Wacha; 2003, Wacha 2006) értelmezi az írott szövegek megszólaltatását, el kell különítenünk a spontán beszédétől és a különböző, előadásra szánt szövegtípusoktól is. A nonverbális elemeknek több-kevesebb szerepük van mind a hallgatóval való kapcsolattartásban, mind pedig a szöveg jelentésének, stílusának a szerzői szándékkal adekvát tolmácsolásában. Az értő-értető felolvasásban a vokális csatorna elemei nagyobb mértékben, a testbeszéd elemei közül a mimikai kommunikáció, a kézgesztusok és a lábgesztus visszafogottan alkalmazhatók.

## Irodalom

### **Birkenbihl, Vera F.**

2001 *Testbeszéd: a testbeszéd megértése.* Budapest: Trivium Kiadó.

### **Buda Béla**

2001 *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei.* Budapest: Animula Kiadó. URL: <http://mek.oszk.hu/02000/02009>

### **Elekfi László –Wacha Imre**

2003 *Az értelmes beszéd hangzása.* Budapest: Szemimpex Kiadó.

### **Fülöp Géza**

1996 *Az információ.* 2. átdolgozott kiadás. Budapest: ELTE BTK.  
URL: <http://mek.oszk.hu/03100/03118/html>

### **Gósy Mária**

2004 *Fonetika, a beszéd tudománya.* Budapest: Osiris Kiadó.

### **Rozgonyiné Molnár Emma**

2002 *A hangzó beszéd feladatköre az oktatásban. In Feladatok és módszerek az anyanyelvi nevelésben a XXI. század elején.* Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság /A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 216./



**Olaszy Gábor**

- 2005     Prozódiai szerkezetek jellemzése a hírfelolvasásban, a mesemondásban, a novella és a reklámok felolvasásában. In *Beszéd kutatás*. Szerk.: Gósy Mária. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet Kempelen Farkas Beszédkutató Laboratórium, 21–50. p.

**Pease, Allan**

- 1989     *Testbeszéd. Gondolatolvasás gesztusokból*. Budapest: Park Kiadó.

**Tolcsvai Nagy Gábor**

- 2006     A hangos beszéd és a nyelvi norma. In *II. egrri kiejtési konferencia. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Nova series tom. XXXIII. Sectio linguistica*. Redigit Zimányi Árpád. Eger: EKF Líceum Kiadó.

**Wacha Imre**

- é.n.     *Szöveg, műfaj és beszédstílus. Szöveg és adekvát interpretáció*. In: Szabadpart. Társadalomtudományi, művészeti és kommunikációs folyóirat <http://www.kodolanyi.hu/szabadpart/szam4/komm/kommunikacio.htm>
- 2006     *A nonverbális kommunikációról*. In: Szabadpart. Társadalomtudományi, művészeti és kommunikációs folyóirat. 2006. december 7. [http://www.kodolanyi.hu/szabadpart/32/32\\_komm\\_wacha.htm#1](http://www.kodolanyi.hu/szabadpart/32/32_komm_wacha.htm#1)

## **Nonverbálne prvky v reprodukcii textu** (Zhrnutie)

Príspevok načrtáva použitie nonverbálnych prvkov v čítaní textov pri ich reprodukcii. Čítanie písaných textov je potrebné odlišiť od spontánneho prejavu a od takých typov textov, ktoré sú určené k umeleckému prednesu. Interpret textov má vyjadriť adekvátny význam pôvodného textu. Nonverbálne prvky komunikácie musia mať veľmi dôležitú funkciu pri výklade textu. Vokálne prvky hrajú dôležitejšiu funkciu vo výklade ako mimika a gestá. Avšak vzhlad čitateľa hrá fatickú funkciu v čítaní, v prítomnosti verejnosti.

Štúdia je písomná, rozšírená a upravená verzia prednášky z dňa 9. apríla 2010 a odznela na Vysokej škole Károlya Esterházyho v meste Eger - na Zakarpatskej súťaži F. Kazinczyho Pekná maďarská reč.

## **The role of non-verbal elements in text-reproduction** (Summary)

The paper outlines the application of the non-verbal elements in the text-reading as a text-reproduction. The reading of the written texts has to be differentiated from the spontaneous speech and the types of the texts are designed for recitation. The interpreter of the texts has to express the adequate meaning of original texts. The non-verbal elements of communication must have a very important function in the text-interpretation. The elements of the vocal channel play a more important function in the interpretation, than the mimicking and gesture. However the appearance of the reader has a phatic function in reading, in the presence of the public.

A study is a written, extended and edited version of the lecture held Esterházy Károly College in Eger on 9 April 2010, at the Transcarpathian Kazinczy Nice Hungarian Speaking Competition.

## Reformpedagógiai koncepciók, alternatív megoldások

*Tölgyesi József*

E fenti címmel jelent meg a Selye János Egyetem Tanárképző Kara kiadásában az egyetemen több éve neveléstörténetet is oktató, a győri Tanítóképző Kar intézigazgatója, Kovátsné Németh Mária könyve.

A kötet válogatás a XX. század kiemelkedő nemzetközi és magyar neveléstudósok olyan munkáiból, amelyekben (többnyire) új megoldásokat kerestek azokra a pedagógiai problémákra, amelyeket a XIX. század végén, a huszadik század első felében megváltozott társadalmi körülmények indokoltak.

A válogatás során Kovátsné szakmai felelőssége volt, hogy a szövegek megfelelően tükrözzék azokat a folyamatokat, amelyek hol egymást erősítve, máskor párhuzamosan hatottak kontinensünk országai neveléstudományára és pedagógiai gyakorlata fejlődésére.

„Ezért a kötetünkbe válogatott közlemények a XX. század pedagógiai reformtörekvéseit és újjáépítési koncepcióit reprezentálják azzal a szándékkal, hogy a tanárjelöltek a valós tények elemzésével, értékelésével olyan 'keresők' váljanak, akik a 'teljes ember' személyiségének kialakulását tartják a legfontosabb nevelési céljuknak.” – írja a szerző az Előszóban.

A recenzens több olyan szakmailag indokolható kérdésre keresheti a választ, amelyek alapján a kötetet használók megbizonyosodhatnak az összeállítás tartalmi és metodikai alkalmazhatóságáról, s arra is kereshetjük a választ, hogy e textusok valóban azokat a folyamatokat mutatják-e be, amelyek a szerzők pedagógiai koncepciójának lényegét emelik ki, vagy pedig a kötetet összeállító szakmai beállítódásának lenyomatai.

A közel húsz szerzőtől beemelt szövegrészek terjedelme viszonylag optimális: a hallgatók (és más, a nevelés története e korszaka iránt érdeklődők) számára megfelelő indukciós anyagok, amelyek jó elemzési lehetőséget adnak a koncepciók lényegies elemei megismerésére. A hallgatóknak a didaktikai, pszichológiai és más tanulmányaikból – különböző aspektusok alapján – már részben ismert szerzőkkel történő újratálkozásuk során olvasható szövegrészek ha nem is nyújtanak elementáris intellektuális élményt (többek között ezek jelentős része tömör szakmaisága miatt), ám „felettébb szükséges voltáról” (in memoriam Apáczai), aligha vitatkozhatunk. Kovátsné Németh Mária jó érzékkel, biztos szakmai meggyőződéssel kezelte pedagógiai ollóját, hogy releváns legyen ne csak a szerzők, hanem szövegrészleteik válogatása is.

E sorozat „a gyermek évszázada” (Ellen Key – aki éppen nem szerepel a kötetben) különböző időszakai (például a reformpedagógia három, jól elkülönülő terminusa révén) behatárolható szekvenciákra osztható, ám Kovátsné merte felbontani ezt a már-már etalonszerű egységet, és inkább a koncepciók és más, részben praxis jellegű utalások (l. Gáspár, Kodály stb.) ötvözetében mutatja be, milyen is volt anno a pedagógiai tudományos és közgondolkodás. Az már oktatásmetodikai feladat, hogy a tanár és a hallgatók közös pedagógiai akciói révén bontakozhasson ki (in vitro) és megérlelődhessen (interiorizálódhasson) az a tudásanyag, amely lehetőséget ad a majdani, későbbi praxisban ezek valamelyike, vagy egyes metodikai elemek alkalmazására. Ennek viszont az a feltétele, hogy az értelmező–magyarázó–elemző feldolgozás után legyen lehetőség involúcióra: olyan pedagógiai transzformációra, amellyel rekonstruálhatók és maradandók lesznek az eredeti szövegek.

A közelmúltban és napjainkban, amikor ismét rekrutája volt és van a klaszikus reformpedagógia több irányzatának, különösen érdeme e kötetnek az, hogy a magyar mellett a kontinentálist meghaladva globális közegből is mutat be szerzőket: a magyarok közül a már említett Gáspár Lászlót, Kodály Zoltánt, valamint Szent-Györgyi Albertet, Kocsis Józsefet, Nagy Lászlót, mint akik valóban reprezentánsai egy-egy korszak pedagógiájának, ha nem is mindegyik totalitásban, de néhány olyan markáns részvonulattal, amelynek hatása időleges volt vagy ma is érvényesül.

Gáspár „szocialista” munkaiskolája, amely inkább csak a társadalmi körülmények okán hordozta e jelzőt, bár nem ettől elvonatkoztatottan, hiszen a „szubjektumok termelése” (lásd: személyiségekké fejlesztés), nem éppen a polgári pedagógia irányába mutatott. De innovációja, ha nem is érte el azt a pedagógiai ingerküszöböt, amely által kiteljesedhetett volna a jó szándékú – és ismerjük el: szakmailag megalapozott – programja, a maga korában jelentős érdeklődést váltott ki abban a politikai-pedagógiai közegben, amelyben az alternativitást csak úgynevezett „kísérleti” jelzővel lehetett legalizálni.

Legtisztábban, mondhatnánk „rendszersemlegesén” Kodály és Szent-Györgyi elképzelései lehetnek maradandóak. Nagy László, aki professzionális módon ötvözte a nyugati (európai és atlanti) reformpedagógiák (főképpen a gyermektanulmány) és saját kutatásai eredményeit, méltóképpen képviselheti e kötetben a nemzetközi rangú magyar kutatói mintát.

Dewey, Parkhurst, Kilpatrick és Fromm az amerikai provenienciájú pedagógiát képviselik: ők azok, akik pedagógiai gondolkodása, programja Európa-szerte, így hazánkban is a megújító törekvések indikátorai lettek. S ha mára el is halványult egykori lelkes szakmai fogadtatásuk, nélkülük aligha lenne a mi pedagógiánk olyan értékhordozó, amely ma tükörképe európaiságunknak, globális pedagógiai világgépünknek.

S az európaiak, akik a múlt század zivataros éveiben, évtizedeiben munkálkodtak, dolgoztak ki elméleteket, s ötvözték a koncepciót a pedagógia praxisával: Montessorin, Freinet-n, Makarenkón át húzódik a sor Millerig, Frommig. Mind-egyikük (a fel nem soroltaké is) külön pedagógiai világ, amelyben azért vannak közös elemek, olyan vonulatok, amelyek értéknövelők, bármelyikük munkáját is nézzük, hiszen valamennyien századunk markáns pedagógus egyéniségei, akik munkájukkal, könyveikkel ha nem is változtatták meg a világot, de munkásságuk közös, (számos elemében, nem egynél maga a koncepció) élő és ható művelődéstörténeti (benne neveléstörténeti) örökségünk.

A recenzens pedig hadd győzze meg a kötetet lapozgató hallgatókat és más olvasókat arról, érdemes kézbe venni Kovátsné Németh Mária kompendiumát, mert a pedagógiatörténet egy olyan korszakát mutatja be, amikor az egész világon végigfutó „belső” és néha nyílt forradalmak, a nagy társadalmi változások a neveléstudományt és a pedagógiai gyakorlatot is a korábbiak meghaladására készítették. Szakmánk érdeme, hogy születnek jó könyvek is, s természetesen most konkrétan e kötet összeállítójáé is (aki maga is szerző két munkájával), mert olyanokról élet- és pedagógiai munkásság-mintát bemutatni, akik a huszadik században elkötelezetten vállalták a civilizált világ népei számára annak megmutatását, milyenek legyenek majd a huszonegyedik század emberei és társadalmi – Kovátsnéhoz méltó feladat volt.

Kovátsné Németh Mária: *Reformpedagógiai koncepciók, alternatív megoldások*.  
Komárno: Selye János Egyetem Tanárképző Kar 2007, 325 p. ISBN 978-80-89234-34-9

## Interetnikus és interkulturális kapcsolatok Dél-Szlovákiában

*Bajcsi Ildikó*

A tanulmánykötet központi témája a szlovákiai magyarság és a szlovákság kapcsolatainak vizsgálata. A könyv a *Monographiae Comaromienses* könyvsorozat első darabjaként látott napvilágot, és a Selye János Egyetem Tanárképző Karán készült azzal a céllal, hogy a tudományos közélet elé tárja a kar eddigi, nemzetközi kutatási programokba is beépülő, és különösképp a magyar-szlovák kapcsolatok vizsgálatával összefüggő tudományos eredményeit. A kötet szerkesztője *Liszka József* etnológus, aki a többi szerzővel, *Vajda Barnabással*, *Gyurgyík Lászlóval*, *Jobbágy Istvánnal* és *Bordás Sándorral* együtt a Selye János Egyetemen oktat.

A kiadvány tartalmát tekintve a szlovákiai magyarság 20. és 21. századi életével és történelmével kapcsolatos kérdések megválaszolására tesz kísérletet. Az ilyen irányú vizsgálatok egyre nagyobb aktualitással bírnak, s külön erénye a kötetnek, hogy képes volt egy helyre gyűjteni ezeket a szlovákiai magyarsággal foglalkozó kutatókat, akik külön-külön is jelentős szakemberei az egyes társadalomtudományi diszciplínáknak, a néprajznak, történettudománynak, szociológiának, lélektannak és az interetnikus kapcsolatok kérdéskörének. A kötet így több tudományos diszciplína segítségével formálódik egészszé.

Fontos kiemelni az „interetnikus” és az „interkulturális” fogalmakat. Ezek a szavak a címben is jelen vannak, és a dél-szlovákiai kapcsolatok lényegi kifejezései, mivel etnikai és kulturális határokon túlhaladó jelenségekre utalnak a magyarok és szlovákok által lakott térben, tulajdonképpen Dél-Szlovákiában. Általánosabb értéket az „interetnikus” kifejezés képvisel. Fontos kiindulópont ehhez Liszka József megállapítása a bevezetőben: „*Prekonceptióként leszögezhetjük, hogy Szlovákia viszonylatában interetnikus [...] jelenségekről beszélhetünk. Lévén a térség etnikumainak széles értelemben vett kultúrája [...] egymáshoz rendkívül közel álló*” (11. p.).

A munka szerkezetét tekintve hat fejezetre oszlik, és az egyes fejezetek között az összekötő kapcsot a szlovák–magyar viszony kérdéskörének vizsgálata jelenti. Így foglalkozik a kötet a földrajzi kérdésektől kezdve Komárom városának történeti kutatásán és demográfiai feldolgozásán keresztül egyes jogi, lélektani és gazdasági problémákkal is a szlovákiai magyarságot illetően.

Az első fejezet (*Etnikum a térben – tér az etnikumban*) szerzője Liszka József, aki a szlovákiai magyarokra vonatkoztatott különféle földrajzi fogalmak tisztázásával kezd, leképezi az egyes fogalmak eredetét és mibenlétét, majd érzékelteti a kulturális határok megállapításának komplexitását a térségben. Megfogalmazást nyer az is, hogy az általunk oly sokszor nem pontosan használt terminológia gyakran nem adja vissza a szlovákiai magyarság elhelyezkedésének valóságát. A *kulturális keret* című alfejezetben jutunk el az egyik legfontosabb megállapításig, amely így hangzik: „*Világosan látszik, hogy a nyelvi határok, határsávok a legtöbb esetben nem esnek egybe a kulturális határokkal, határsávokkal*” (31. p.).

A második fejezet címe *Az országhatár percepciója Komáromban egy 2008-as oral history gyűjtés alapján*. Szerzője, Vajda Barnabás egy jelenkor-történeti kutatás tanulságait dolgozza fel. A nevezett oral history kutatás 2008-ban zajlott a *Ludwig Boltzmann Institute* kezdeményezésére, *The Long European Post War Period on Communicative Memories and National Public Spheres* címmel. Az interjúsorozat helyszínei határvárosok voltak, köztük Észak-Komárom és Dél-Komárom is. A mű a Vajda Barnabás által vizsgált Dél-Komáromban végzett kutatást összegzi. Fő kérdésköre a hidegháború, illetve a komáromi országhatárral kapcsolatos

emlékezet jellege, struktúrája, mibenléte. Több fontos tanulság is megfogalmazódik a dél-komáromiak emlékezetével kapcsolatosan. „*A harminc dél-komáromi oral history interjúban a visszaemlékezők döntő többsége a komáromi határ kapcsán inkább privát élményeire emlékezik, mint [...] a történelemkönyvekben lejegyzett eseményeire, s ebben a kontextusban önmagát, mint a rendszer áldozatát látja*” (52. p.). A tanulmányt gazdag forrásanyag, interjúkból bőven idézett részletek illusztrálják. Számos megdöbbentő történet található benne, amely a korabeli hétköznapi emberek abszurd sztorija. Külön szeretném felhívni a figyelmet a banán-legendára, ami szerintem az egyik legérdekesebb történet a munkában.

A harmadik tanulmány Gyurgyik Lászlóhoz fűződik, és egy demográfiai kutatással kapcsolatos, *A szlovákiai magyar lakosság korösszetételének változásai 1921 és 2001 között* címen. A munka a szlovákiai magyarok számának alakulását dolgozta fel, miközben a kutató főleg az átlagéletkorra és a kormegoszlásra koncentrál, és az adatokat az összlakosság arányaival is összehasonlítja. Ez által a komplex vizsgálat által nyer megállapítást, hogy Szlovákiában az egyik legkedvezőtlenebb demográfiai mutatóval a magyarok rendelkeznek. A mű korfákkal és táblázatokkal egészül ki.

*Szlovákia és a Nemzeti kisebbségek védelmének európai keretegyezménye* a címe a negyedik fejezetnek. A szerző, Jobbágy István segítségével bebocsátást nyerünk a jogtudomány szférájába. Ez a rész az Európai Tanács által kidolgozott 1995-ös *Nemzeti kisebbségek védelmének európai keretegyezményéhez* kapcsolódik, mely azok közé az intézmények közé tartozik, melyek az euroatlanti csatlakozás előrehaladtával a kisebbségi problémák hosszú távú kezelésére jöttek létre. A mű a keretegyezmény rendelkezéseiről, továbbá annak szlovákiai teljesítéséről és ellenőrzéséről szól. A fejezet zárógondolatai közt van az a megállapítás is, miszerint a keretegyezmény a gyakorlatban még sok kiegészítést igényelne, s önmagában nem garancia a szlovákiai magyar kisebbség számára.

A könyv ötödik fejezetét Bordás Sándor jegyzi: *Az agresszív kód. A nemzeti konfliktusok lélektani és kommunikációs háttere*. Bordás a nemzeti konfliktusokra hatással lévő lélektani és kommunikációs problémákról ír, s leginkább az egyes kultúrák és a kommunikáció kapcsolatát vizsgálja. A mű neves szociológusok elméleteit felhasználva értékes felvetéseket tartalmaz; nyelvezete kissé nehézkes, de érdekes és elgondolkodtató dolgokat vázol. A szerző azt írja, hogy tulajdonképpen minden kulturális konfliktus valamiféle kommunikációs zavarra vezethető vissza. Másik fontos feltevése pedig a negatív és az agresszív kódok jelenléte a „kultúrák kommunikációjában”.

Az egész tanulmánykötetre érvényes, hogy stílusát és nyelvezetét tekintve nem okozhat különösebb problémát az érdeklődők körében. Az egyetemi hallgatóktól kezdve a témák iránt nyitott „laikusokig” nagyszerű olvasmányt biztosít mindenki számára, már csak azért is, mivel röviden, de alaposan vázolja a különböző és változatos témákat. Jellemző, hogy a szerzők nem törekedtek megdönthetetlen definíciók megfogalmazására, ellenben sok kérdést nyitva hagytak az egyes témákban, ami többek közt a kutatások folytatását célozza, egyben pedig elfogulatlanságot sugall. Igazán rokonszenvesnek találok, hogy a könyv nem akar az „örök igazságokat” megfogalmazni, csupán a szlovákiai magyarság kutatóinak fontos eredményeire hagyatkozva tisztáz bennünk bizonyos fontos dolgokat.

Liszka József (szerk.): *Interetnikus és interkulturális kapcsolatok Dél-Szlovákiában*.  
Komárom: Selye János Egyetem Tanárképző Kara 2009, 147 p. ISBN 978-80-89234-87-5.  
/Monographiae Comaromienses 1./

## **Speculum kettő, három... ...avagy folytatódik az „Antropológiai kistükör”**

*Somogyi Éva*

A *Speculum* nevet viselő antropológiai internetes folyóirat 2009-ben jelent második és harmadik számát szeretném röviden bemutatni, az itt publikált tanulmányokra, esszékre és más írásokra hívnám fel pár szóban a figyelmet. Az aránylag új kezdeményezés<sup>1</sup> – a pozsonyi Komenský Egyetem Etnológiai és Kulturális Antropológiai Tanszékének (KEKA) hallgatói által indított, szerkesztett és kiadott folyóirat – életképesnek bizonyul, érdekes és hiteles munkákból összeállítva teljesíteni tudja a hozzá fűzött reményeket, a kitűzött célokat. A kiadvány a *Slovenská asociácia sociálnych antropológov (SASA)* gondozásában jelenik meg évente háromszor.

A fórumlehetőséget nyújt a néprajzszakterületeihez tartozó problémákkal foglalkozó szakembereknek és az egyetem etnológiai és antropológiai tanszékét hallgatóinak, hogy felhívják a figyelmet egy-egy általuk fontosnak ítélt témára, jelentősre, vagy beszámolhatnak eredményeikről, sikereikről. A második és harmadik

1 A *Speculum* első számáról lásd Somogyi Éva ismertetőjét az *Eruditio–Educatio* 2009/4. számában. A szerk. megj.



szám a tanulmány, esszé, interjú, kutatási anyag, recenzió rovatok mellett – amelyek már az elsőben is helyet kaptak – továbbival bővült „fényképkeret” elnevezéssel. Érdekes fotókat publikálnak, az egyikben Dasa Bombjaková, a másikban Lea Lovišková képeiből láthatunk néhányat.

A harmadik számban Bombjaková tanulmányt is közöl, melynek címe *Az autobiografikus emlékezet folyamatrendszere .a női életrajzokban* (Mechanizmy autobiografickej pamäti v biografiách žien). A biografikus ábrázolás analízise az autobiografikus emlékezet mai elméleteinek szemszögéből – a kognitív antropológia és kognitív pszichológia egyes elméleti koncepcióinak érvényességét vizsgálja. A kutatás mintáját ebben az esetben olyan nők alkotják, akik a szocialista iparosítás időszakában pozsonyi gyáraiban dolgoztak, vagy legalább egyben közülük.

A megjelent írások sokrétűségük és emellett egyedi mivoltuk miatt mind említést érdemelnek, ezért szeretnék mindegyikről pár szóban beszámolni, nézzék hát el, ha az ismertető némileg felsorolászerű jelleget ölt a továbbiakban.

*Linda Šimeková angol nyelvű írásának címe szabad fordításban „Szép Új Világ”, avagy az Internet Szlovákiában (Exploring the „Brave New World” of Facebook: Slovak Experience). A tanulmány az internet használatával kapcsolatban végzett, etnológiai módszerekkel lebonyolított kutatás eredményeit mutatja be. Kérdésfelvetése, hogy az internet által tolmácsoltt felmérések tükrözik-e a valós társadalmi, szociális, politikai nézeteket, álláspontokat szlovákiai vonatkozásban. Ezen belül pedig konkrétan a 2009 tavaszi elnökválasztást és a vele kapcsolatos megnyilvánulásokat veszi górcső alá.*

Katarína Kováčsová tollából született egy rövidebb lélegzetvételi írás, *2009-es elnökválasztás* (Prezidentské volby 2009) címen, ahol megfigyelőként volt jelen, mint a választási bizottság egy tagja. 2009. március 21-e és április 4-e történéseit az adott helyszínen egészen életszerűen, saját érzéseit is beleszöve örökítette meg. *A játék, amelynek neve kreditrendszer* (Hra zvaná kreditny systém) szintén az ő írása „vita” rovatban. Bevezetője szerint kezdőknek szánt útmutató, az elsősöknök, akik értetlenül állnak a rendszer előtt eleinte, de igazából inkább mint egy bonyolult kártyajátékot mutatja be a felsőoktatási intézmények által használt értékelési rendszert.

További tanulmány az *On-line kapcsolatok kialakulása a leszbikus társadalomban és azok hatása a mindennapi életre* (Vytváranie sietí vztahov v lesbickej komunite on-line a ich premietanie do reálneho života) címmel olvasható írás Barbora Blahutová tollából a virtuális kommunikáció útján létrejött kapcsolatokról, kialakulásuk folyamatáról. Célkeresztbe kerülnek az ilyen módon kialakuló leszbikus közösségekben létrejött kapcsolatok és „lecsapódásuk” a mindennapi életben. Írásában többek közt Berry Wellman, Holmes, Reinghold munkáiból indul ki.

Zuzana Brišáková *A szlovákokról alkotott kép Ján Čaplovič és Frank Vítazoslav Sasinek munkáiban* (Obraz Slovákov u Jána Čaploviča a Franka Vítazoslava Sasinka) méltatja a két szerző, a 19. század második felében, – európai viszonylatban a nemzeti öntudatra ébredés és a nemzet értékeinek felismerése szempontjából szinte legkiemelkedőbb időszakban – megjelent munkáját. Az egyik mű Ján Čaplovič: *Etnografia Slovákov v Uhorsku*, a másik pedig Frank V. Sasinek: *Die Slowaken*. Felhívja a figyelmet nemzeti öntudatuk átütő erejére, témakörönként boncolgatja gondolataikat, értelmezi őket, összehasonlítva kettejük hasonló vagy éppen eltérő véleményét az egyes jelenségekről.

*Lakótábor, mint a hatalom eszköze* (Pobytový tábor ako technológia moci) címen a bősi és szarvai „idegenek” számára létrehozott és fenntartott ideiglenes táborok életéről, szabályairól, szerveződéséről, mindennapjairól ad valóságképét Monika Išová. A tanulmány megnyerő objektivitással tárja fel mindkét tábor pozitívumait és negatívumait egyaránt.. Interjúi megmutatják az ott élők kiszolgáltatottságát a táborokban dolgozó személyzet és a rendfenntartásra, ellenőrzésre kijelölt tisztviselőkkel és az egész rendszerrel szemben.

Veronika Rybanská munkája, melynek címe *A faji és etnikai hovatartozás reprezentációi gyerekeknél* (Reprezentácie detí o rase a etnicite) azt kutatja mikor alakul ki a gyerekeknél a faji és etnikai minősítés, a kulturális, szociális és történeti tudás generációról generációra való átörökítése, átadása által. A munka alap gondolata Sterberová epidemiológiai elmélete, miszerint a kommunikáció és a szociális interakció folyamata a csoporton belül szabványosodott és állandósult képzeteket hoz létre. Ľudvíť Halmo *Zsidók Komáromban* (Židia v Komárne) címen jelentette meg esszéjét. Rövid történeti áttekintést nyújt, amely 1251-től, a zsidók komáromi felukkanásának első alátámasztott bejegyzéstől egészen napjainkig tart.

Martin Kanovský docens, a Komenský Egyetem Társadalmi és Gazdaságtudományi Kara Társadalmi Antropológiai Intézetének vezetője (Ústav sociálnej antropológie Fakulty sociálnych a ekonomických vied UK-SASA). Vele készít interjút Tatiana Bužeková és Michal Herceg, amely beszélgetés során elhangzott kérdések leginkább tanulmányaira, terveire, munkájára vonatkoztak, kérdezték őt az intézetről (SASA), keletkezésének körülményeiről és többek közt az antropológusok készülő etikai kódexéről is.

A „híradás” rovatban jelent meg a *Kutatás Szarajevóban, avagy kis idegenvezető a sarajevói terepen* (O výskume v Sarajeve alebo malý sprievodca sarajevským terénom Piatok, 15.5.09, 14:30 BIT)) címen Naďa Horňáková és Barbora Blahutová fényképekkel bőven illusztrált cikke. Rövidke híradás egy tanulmányútról.

Most pedig nézzük a harmadik számban publikált munkákat.

*A kulturális örökség rekonstrukciójának módszerei* (Metódy rekonštrukcie kultúrneho dedičstva) Tatiana Klamová tanulmányának témája. Olyan módszerek leírásával foglalkozik, amelyek a kulturális örökség részét képező objektumok helyreállítását célozzák meg a virtuális világ segítségével. Ebben a munkában olyan módszereket igyekszik találni, amely lehetővé teszi valóságos objektumok háromdimenziós ábrázolását 2D képinformáció alapján.

*Miért utaznak az emberek?* – kérdezi Slava Markušová tanulmányának címében, alcíme *A turizmus antropológiájának alapfogalmi* (Prečo ľudia cestujú? Náčrt ťažiskových konceptov v antropológii turizmu). Arra keres választ, vajon milyen motiváció vezérli az embert, amikor úgy dönt elhagyva ismerős lakókörnyezetét „turistaszerepet”. vállal. A turizmus antropológiája a turizmust a társadalomtudományok szempontjából vizsgálja, fontos céljával tűzi ki a turistaszerep megértését a modern társadalom keretein belül.

Simona Tupová egy szlovák faluban végez kutatást, témája az egyes érzelmek modelljeinek megfigyelése, azok használata kommunikáció és gondolkodás során. Címe *Az érzelmek népi modellje* (Ľudový model emócií). Az emberek kommunikációja során legalább nyolcféle érzélem-modell jelenik meg, öröm, csalódás, meglepődés, szomorúság és sajnálat, félelem, harag, büszkeség, szégyen – a munka kutatja milyen okok váltják ki az adott érzelmeket a mintacsoport tagjainál, ill. milyen struktúra szerint áll össze az emóciók modellje.

Richard Kotsch a *Punk divatja* (Móda Punku) című írásában a múlt század 70-es éveiben New Yorkban született zenei irányzat, a punk – amely az öltözködésben is jellegzetes divatot teremtett – kialakulásának és változásainak történetét vázolja fel illetve szlovákiai vonatkozásait eleveníti fel.

Barbora Mišáková *Sztereotípiák a modern társadalomban: szőke nő...a társadalmi antropológia különleges kérdései* (Stereotypné obrazy v modernej spoločnosti: žena – blondínka ...špeciálne problémy sociálnej antropológie) a „beskatulyázás” problémáját boncolgatja, amikor az ember hajlamos nemzetiség, vallási hovatartozás, külső jegyek vagy bármi egyéb alapján sztereotípiákban gondolkodni. A faji és etnikai mellet a nemi sztereotípiák is különösen elterjedtek, amelyek közül a „szőke nő”-re vonatkozót kutatja munkájában. Ugyanazén nemi sztereotípiákkal foglalkozik Dagmara Popovcová a *Nemi sztereotípiák a reklámban* (Rodové stereotypy v reklame). A reklámok mindennapi életünk részét képezik, befolyásolják gondolkodásunkat, tehát a nemi identitásról, sztereotípiákról alkotott véleményünket is – ebből a feltételezésből kiindulva kérdezett meg 25 alanyt, akik igazolták a hipotézist.

*Ellenállás és erkölcsi megítélés* (Odpor a morálne usudzovanie) a címe Monika Išová esszéjének, témája az emberi ellenérzések, azok meghatározása, okainak keresése.

A harmadik számban Michal Herceg Gabriela Kliniánovával a Szlovák Tudományos Akadémia Etnológiai Intézetének igazgatónőjével beszélget, amely beszélgetés során szó esik életéről, tanulmányiról, munkájáról, terveiről.

Ivana Balážová recenziója a *Kiállítás a kiállításról – Brüsszeli álom* (Výstava o výstave – Brusselský sen) című kiállítást mutatja be, amely 2009. szeptember 25-től november 15-ig volt megtekinthető a Szlovák Nemzeti Galériában, az Eszterházy palotában. A kiállítás témája és egyben alcíme *Csehszlovák részvétel a EXPO 58 vilákiállításon Brüsszelben és a 60-as évek első felének életstílusa*. A kiállításra véletlenül csöppent szerző eredetileg Juraj Bartoš fotográfus tárlatát keresve eltévedt és így talált rá az itt leírt érdekesnek bizonyuló tárlatra, egy régi kiállítást és a vele egyidejű korszakot bemutató termekre.

*SPECULUM*. Elektronický časopis vydávaný SASA. ISSN 1337-9461  
<http://antropologia.sk/casopis-speculum.html>.

## Ósdi állatosdi

*Küllős Imola*

Két lelkes, fiatal néprajzkutató, Balázs Livia és Lanczendorfer Zsuzsanna – mindketten gyakorló pedagógusok és édesanyák – ezelőtt 12 évvel elhatározták, hogy közkinccsé teszik, azokat az állatokhoz kapcsolódó népi hiedelmeket, szólásokat, mondókákat, állathang-utánzókat, állathívogatókat és -bosszantókat, amelyeket több éven keresztül gyűjtögettek szűkebb hazájukban, a Rábaközben és a Sokoróalján. Sok szöveget maguk is gyermekkorukban, szüleiktől, nagyszüleiktől hallottak először, és úgy tartották természetesnek, hogy továbbadják gyermekeiknek azokat. Az *Ósdi állatosdi* című könyvük először 1998-ban magánkiadásban, egyszerűbb külsővel jelent meg, de elfogyott, s így most a második, bővített, igényes külsejű kiadását veheti kézbe az olvasó.

Amikor könyvet ír (csúnya szóval: „csinál”) az ember, óhatatlanul is megkérdezi magától: miről akarok beszélni, miért és kinek?

Nos, ez a szerzőpáros saját néprajzi gyűjtéséből válogatott. A **B**agolytól a **V**erébig 49 állattal kapcsolatos népi ismeretet akart továbbadni a gyermekeknek, igazán kedves, színes, humoros képekkel megelevenítve a dalokat, mondókákat, történeteket. A képek a szintén fiatal Kovács Richárd rajztanár munkáját dicsérik.

Csak a szövegek előtt szereplő bájos és szemléletes piktogramok (képjelek), amelyek eligazítanak a szövegek funkciójáról, no meg a kísérő kották mutatják (ez Bozzay Beáta munkája), hogy nem klasszikus gyermekkönyvet, hanem óvodapedagógusoknak és tanítóknak, mi több: gyermekeikre időt szánó szülőknek, nagyszülőknek készült ez a szép könyv. Jó ötletnek tartom, hogy a szerkesztők közzétették a mondókák ritmusát és egyszerű, szolmizációs jelekkel ellátott dalamukat. Így, akinek kedve van rá, könnyen eldúdolhatja és megtaníthatja másoknak is azokat.

Ezek a ma már szájhagyományban élő szövegek (melyek az én gyerekkoromban még mindennapi ismeretnek számítottak) képzeletbeli ablakot nyitnak a kertre, a mezőre, a körülöttünk levő természetes – ám a mai, városi gyermekektől egyre idegenebb – étellel teli világra. Ugyanakkor egy kis bepillantást engednek a múltunkba is, hiszen olyan jelenségekre, dolgokra hívják föl a figyelmet – például az állatok viselkedése és az időjárás kapcsolatára –, amelyre a rádió és televízió időjárás-jelentéseiből tájékozódó mai ember már nem gondol. Sem szeme, sem füle, de ideje sincs arra, hogy figyeljen a környezetében élő állatok jelzéseire. Pedig – amint a könyv számos példáján láthatjuk – az állatok beszélnek hozzánk, s a régiek megértették, mert jól ismerték őket. (Emlékszem: mi még azt mondogattuk Debrecenben: „Bőg a szamár, eső lesz...”) Mondom ezt annak ellenére, hogy gyakran persze félre is értették ezeket a jelzéseket, s elődeink téves magyarázataiból születtek meg a babonás hiedelmek. Pl. az, hogy a bagoly huhogás halottat jelez a háznál. Ezért is hívták a kuvikot halál-madárnak.

Kétségkívül szép számmal akadnak a Rábaközben és a Sokoróalján olyan állatokkal kapcsolatos időjósító vagy hiedelem szövegek, dajkarímek és gyermek rigmusok, amelyek a magyar nyelvterület más részein is hasonló formában vagy tartalommal ismertek. De eddig még senkinek nem jutott eszébe, hogy ilyen szellemes csoportosításban adja a gyerekek kezébe azokat. Viszont ugyan ki tudja azt másutt, hogy miért csúfolják „gólyások”-nak a gyirmótiakat, „ürgés”-nek a kunszigetieket és „csikólábú”-nak az ötvenyieket? Ezek a falucsúfolók olyan kitalált vagy valóban megtörtént komikus eseteken alapulnak, melyek felidézése igazán nem az ellenségeskedést gerjeszti, hanem a helyhez kötődést, az együvé tartozást, az otthonosság érzését erősíti.

E kedves és szellemes, szórakoztatva tanító gyűjtemény külön érdeme, hogy a játékdalok, rigmusok nyelvjárásban szólalnak meg. (Aki nem érti meg első olvasásra, hallásra, az megtalálja a kötet végi szójegyzékben a köznyelvtől eltérő tájnyelvi vagy régies kifejezéseket.) Meggyőződésem, hogy az anyanyelv és a tájnyelv ugyanis minden nemzeti kultúra alapja. Hazaszeretetre nem lehet törvényerejű rendeletekkel nevelni, csak a közvetlen környezetünk, kultúránk szeretetével. Tehát az a gyermek, aki az előző generációk életét csak elavult, kidobásra

ítélt lomnak érzi, szülei, nagyszülei hagyományában nem ismeri fel az értéket, (másképp fogalmazok: aki játékokon és humorral teli anyanyelvén keresztül nem nevelődik bele a helyi hagyományokba,) felnőttként nem lesz sem lokálpatrióta, sem pedig jó hazafi. Szépen és mély bölcsességgel öntötte ezt az érzést versbe Radnóti Miklós:

*„Nekem szülőhazám itt e lángoktól ölelt  
kis ország, messze ringó gyermekkorom világa....*

*....*

*Itthon vagyok, s ha néha lábamhoz térdepel  
egy-egy bokor, nevét is, virágát is tudom,  
tudom, hogy merre mennek, kik mennek az úton....”*

De nemcsak a gyökerek, a nyelv és kultúra ismerete, tudása, azaz az otthonosság érzésének megteremtése miatt van szükségük az efféle „ósvi” tudásra a mai, technika által kitágított világban élő gyerekeknek. Hanem azért is, mert nagyon nagy szükségük van az emberi szóra, a mesére és a humoros nyelvi játékokra. „Szomorú gyermekora nyomait holtáig viseli, aki úgy nőtt föl, hogy nem volt része bennük. Annak nincs sürgősebb teendője, mint utólag megtanulni, beleélni magát” – írta Kodály Zoltán a magyar gyermekjátékok összefoglaló gyűjteményének bevezetőjében, rögtön hozzátéve azt is, hogy „nevelő nem lehet el e játékok beható ismerete nélkül,.... mert enélkül nem férközik a gyermek lelkéhez.”

Az itt olvasható – részben gyermeki, részben felnőtt – népi hagyomány régi ugyan, de nem feledésre méltó lom, hanem érték. Része egy elmúlóban lévő falusi világnak, része szellemi, nyelvi örökségünknek. Gazdagabbak, többek leszünk általa, – és egy kicsit otthonosabban érezzük magunkat ott, ahova születünk, ahol élünk.

Balázs Livia – Lanczendorfer Zsuzsanna:

*Ósvi állatosdi. Állatokhoz fűződő népi mondókák, jóslások és csúfolók.*

Győr: Magyar Kultúra Kiadó 2010 (2., bővített kiadás) 90 p. ISBN 978-963-88075-8-8

## Nyelvi jelentés és variativitás

*Balásné Szalai Edit*

Lőrincz Julianna tankönyve 2009-ben jelent meg egyetemi tankönyvként a komáromi Selye János Egyetemen. Figyelembe véve a középiskolai jelentéstani ismeretek hiányosságait, valamint a magyar nyelvi képzés más területeit is, olyan anyagot ad a szerző a hallgatók kezébe, amely pótolja az alapképzésben részt vevő egyetemi hallgatók hiányosságait a szemantikai alapismeretek terén, ugyanakkor pedig a tanulmányaikat a mesterképzésben folytató hallgatók további jelentéstani ismereteinek bővítéséhez is jól használható. Ugyancsak haszonnal forgathatják a doktorandusz hallgatók is.

### **A tankönyv a következő fejezetekből áll:**

1. A jelentéstan fogalma, tárgya és helye a nyelvészeti diszciplínák sorában
2. A mai jelentéstanok előzményei. Történeti áttekintés
3. Szemiotikai alapfogalmak
4. Szemantika
5. A jelentés fogalma
6. A jelentés leírása a mai szemantikákban
7. Szemantika és/vagy pragmatika
8. A jelentésfajták és a lexikológiai jelentésviszonyok
9. A tulajdonnév jelentése
10. A jelentésváltozások okai és típusai
11. A nyelvi variativitás kérdései

A munka újszerűségét, a forgalomban lévő szemantikai tárgyú jegyzetekhez és egyetemi tankönyvekhez viszonyítva, az adja, hogy Lőrincz Julianna a hagyományos leíró és mai szemantikai irányzatok között is megpróbál egyfajta szintézist teremteni. Különösen a jelentésfogalom, a poliszémia, a homonímia, a szinonimitás és a variativitás kérdéskörének szentel nagyobb teret, illetve a variativitás és egyes lexikológiai jelentésviszonyok kapcsolatát, hasonlóságait és eltéréseit tárgyalja részletesen, bőséges magyar nyelvi anyaggal szemléltetve az egyes kérdéseket. Jelen tankönyv szerzője saját, a nyelvi variativitás területén végzett kutatásainak eredményeivel is kiegészíti a magyarországi tankönyvekben szokásosan tárgyalt szemantikai tananyagot.

A munka külön értéke a *Jelentéstani fogalomtár*, amely nemcsak a magyar szakos, de az idegennyelv-szakos hallgatók és tanárok számára is megkönnyíti a különböző szemantikai terminológiai kérdésekben való eligazodást. A *Szöveggyűjtemény* rész a tankönyvben is feldolgozott vagy érintett szemantikai tárgyú tanulmányokat tartalmaz. A nyelvi változások illusztrálására tartalmazza Minya Károly Mai magyar nyelvújítás című könyvének egy részletét, valamint a nyelvi kontaktológia területéről 3 kiváló határon túli magyar nyelvész: Benő Attila (Kolozsvár), Lanstyák István, Misad Katalin (Pozsony) kontaktológiai tanulmányait is.

A munka hiánypótlónak számít a felsőoktatásban, mind a nappali és levelező tagozatos magyar szakos egyetemi hallgatók, mind pedig a PhD-hallgatók számára jól használható segédanyag. De haszonnal forgathatják idegen nyelv szakos kollégák is.

Lőrincz Julianna: *Nyelvi jelentés és variativitás. Szemantikai alapismeretek.* Selye János Egyetem. Komárom. 2009. 241 pp. ISBN 978-80-89234-88-2

## A fordítás mint közvetítés

*Misad Katalin*

„...bármilyen »divatos« irányzatok is kerülnek előtérbe a fordítástudományban, a fordítók a nyelvészeti aspektust semmilyen körülmények között sem hagyhatják teljesen figyelmen kívül. A nyelvészeti vonatkozásoknak egyrészt az információ továbbításában és átadásában van fontos szerepük. Másrészt a kulturális különbségek áthidalását és az ideológiák közvetítését sem lehet megoldani nyelvi közvetítés, azon belül pedig a nyelvi kifejező eszközök tudatos alkalmazása nélkül” – vallja kötete előszavában a szerző.

Simigné Fenyő Sarolta, a Miskolci Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékének oktatója s egyben tanszékvezető egyetemi docense *A fordítás mint közvetítés* című könyvében eddigi, a fordítástudomány tárgykörébe tartozó kutatásait foglalja össze.

A kötet első fejezetében (*Gondolatok a fordításról és a fordítói tevékenységről*, 14–32. p.) először a fordításnak az információ közvetítésében betöltött szerepéről, valamint a fordítóval szemben támasztott követelményekről szól. A továbbiakban a fordító agyában zajló mentális folyamatokat a legszemléletesebben feltáró ún. transzformációs modellt mutatja be s magyarázza Eugene Nida, a világszerte elismert Biblia-fordító elmélete alapján. A modell a fordítói tevékenység három szakaszát (elemzés, átvitel, átstrukturálás) szemlélteti, közülük Simigné az



elemzéssel foglalkozik különös részletességgel, miközben sikerül meggyőznie az olvasót arról, hogy fordításkor nem elegendő csupán a szavak referenciájának megértésére és a grammatikai helyességre törekedni, „... a fordítónak az egyes szavak konnotatív jelentését is meg kell vizsgálnia, és megfelelő ismeretekkel kell rendelkeznie a célnyelvi olvasók életkörülményeit, hiedelmeit, világlátását, politikai meggyőződését, egyszóval kultúráját illetően” (31. p.).

*A fordítás mint közvetítés nyelvészeti alapjai* (33–54. p.) című fejezetben a fordítást nyelvészeti aspektusból mutatja be a szerző. Ennek vonatkozásában vizsgálja az eredeti mű, a fordító és a célnyelv viszonyát, melyben a fordító pozícióját a valóságot szemlélő ember, illetve a nézőtérben helyet foglaló néző helyzetéhez hasonlítja: az egészet mindannyian annak részein keresztül közelítik meg. A fordító sajátos nézőpontját azonban szerinte a célnyelvi valóság és a célnyelv rendszere határozza meg, ezért szükség van olyan nyelvészeti alapokra helyezett stratégiákra, amelyek biztosítják a forrásnyelvi szövegben kifejezett valóságnak a fordításban való tükröződését. A fejezet további részében a leggyakrabban alkalmazott fordítói stratégiákat jellemzi konkrét példák segítségével Simigné Fenyő Sarolta: elsőként Charles Fillmore amerikai nyelvész szemantikai elvekre épülő esetgrammatikáját – melynek alaptétele, hogy a szintaxis kiindulópontját a szemantika képezi –, majd a szembeállítás, a szemléletváltást, a nézőpont megfordítását lehetővé tevő antonim fordítás modelljét, végül pedig a nézőpont kifejezésének egyik lehetséges változatán alapuló ún. színpad-modellt.

A kötet harmadik fejezete (*A metainformációs struktúrák fordítási lehetőségei*, 55–76. p.) a nyelv metainformációs struktúráinak a fordítás gyakorlatában betöltött szerepével foglalkozik: a szerző először a metainformációval kapcsolatos alapismereteket foglalja össze, majd bemutatja, hogyan vesznek részt a nyelv metainformációs elemei a nyelvi közvetítésben. Mindenekelőtt tisztázza az alpinformáció és a metainformáció közti különbséget: „Alpinformáción a környező valóságra vonatkozó, és az adó által továbbított információt értjük (pl. *A beteg állapota rosszabbra fordult*). Metainformációnak pedig az alpinformációról szóló információt nevezzük (*Hallottam, hogy...*, *Tudom, hogy...*, *Láttam, hogy...*, *Biztos vagyok benne, hogy...* stb.) (56. p.). A továbbiakban a metainformációs igék viselkedését vizsgálja, illetve szépirodalmi művekből és fordításaiból kölcsönzött példák összevetése alapján ellenőrzi, hogy segítségükkel vajon eljut-e az adó által közvetített információ a vevőhöz.

*A Metainformációs elemek betoldása és kihagyása a fordításban* (77–97. p.) című fejezet az előzőhöz hasonlóan azt kutatja, milyen nyelvi eszközöket vesznek igénybe a fordítók annak érdekében, hogy az eredeti szövegben szereplő információt egy másik nyelven közérthetően közvetíthessék. A bemutatott példák és a hozzájuk fűzött magyarázatok összegzéseként a szerző megállapítja, hogy

amennyiben a fordító metainformációs igével – mint magyarázó elemmel – egészíti ki az eredeti szöveget, az olvasó számára ezzel bizonyos többletinformációt teremt. A metainformációs betoldások tehát szemléletesebbé teszik a szituációt, s hozzájárulnak ahhoz, hogy az olvasó élesebben lássa vagy élje meg az eseményeket (96. p.).

A kötet ötödik fejezetében (*A fordítás mint kulturális transzfer*, 98–115. p.) a reáliák fordítási lehetőségeivel, illetve kultúráközvetítő szerepével foglalkozik Simigné Fenyő Sarolta. A kultúrákban gyökerező terminológiai eltéréseket a rokonsági viszonyokat kifejező főnevek és a színnevek szemantikai vonatkozásainak bemutatásával szemlélteti. A kultúra és a nyelv grammatikai rendszere közötti kapcsolat szerint elsősorban abban nyilvánul meg, hogy egy-egy közösség kultúrájának nyelvi vetülete van, amely két síkon, a szókészlet és a grammatika szintjén egyaránt megmutatkozik. A fordító feladata pedig az, hogy „a szókészleti alapegységeket a célnyelvi kultúrában elfogadott szokásoknak megfelelően válassza ki, továbbá figyelembe vegye azok konnotatív jelentését is, a mondatok grammatikai megformáltságát pedig a célnyelv normáihoz igazítsa” (103. p.). A szerzőnek a fejezet második részében bemutatott, a forrásnyelvi kultúrához kapcsolódó lexikai egységek fordítását szemléltető példái azt bizonyítják, hogy a fordító nem ültetheti át mechanikusan a forrásnyelvi egységeket egy másik nyelvre, a fordításhoz a nyelvi ismeretek mellett a célnyelvi kultúrát jellemző ismeretekkel is rendelkeznie kell, s megoldást kell találnia a gyakran lefordíthatatlannak tűnő lexikai egységek átváltására is.

*A fordítás mint a kultúrák és ideológiák közötti közvetítés eszköze* (116–139. p.) című fejezetben Simigné Fenyő Sarolta a gender-nyelvészetnek a fordítástudományba való beemelésére vállalkozik, miközben abból a közismert tényből indul ki, hogy a fordítás nemcsak kultúrák, hanem politikai eszmék közötti transzfer is. Vizsgálatának tárgya ezúttal az, miként értelmezik a feminista kultúra képviselői a fordító szerepét: milyen a feminista szempontú fordítás, melyek a beavatkozó, illetve az asszertív jellegű feminista fordítás ismertetőjegyei, s milyen fordítási problémák merülnek fel a tudományos feminista irodalomban.

A hetedik fejezetben (*Gender-kutatás és fordítás*, 140–165. p.) a biológiai és a társadalmi nem megkülönböztetésével foglalkozó koncepciókat mutatja be a szerző, majd a nemek és a nyelvhasználat, valamint a nemek és a fordítás összefüggéseit tárgyalja. Megállapítja, hogy a fordítói döntéseket jelentősen befolyásolja, hogy „a forrásnyelv és a célnyelv milyen nyelvi eszközökkel képes a nemekre utalni: a morfológia szintjén kifejezhető grammatikai kategóriákkal, névmásokkal vagy csupán lexikai eszközökkel” (164. p.). A szemléltetéshez felhasznált

szépirodalmi jellegű, illetve reklámszövegek azt bizonyítják, hogy a fordítónak az átváltási művelet során végzett grammatikai elemzést gyakran a nemekkel kapcsolatos elemzésre is ki kell terjesztenie, s meg kell találnia a célnyelvben a nemekhez fűződő konnotációk és ideológiák kifejezésének lehetőségeit (164. p.).

Az *Összefoglalás, következtetések – A fordítói kompetencia kapcsolata a bemutatott kutatásokkal* (166–173. p.) című összegzésben a szerző röviden érinti a könyvében feldolgozott témaköröket, majd ismerteti vizsgálódása eredményeit. A kutatás során gyűjtött tapasztalatait elsősorban a fordítás nyelvészeti aspektusával, a metainformációs kutatásokkal, a nézőpont kifejezésével, a fordító kulturális kompetenciájával, valamint a gender és a fordítás összefüggéseivel kapcsolatos következtetésekben teszi közzé.

A kötet Örkény István: *Önvizsgálat* című egypercesének eredeti szövegével s annak angol fordításával zárul (*Függelék*, 174–175. p.), ezt követi a szak- és szépirodalmi források jegyzéke (*Felhasznált irodalom*, 176–187. p.).

Simigné Fenyő Sarolta könyvének legfőbb értéke, hogy új perspektívákat tár fel a fordítástudomány számára. S teszi ezt oly módon, hogy miközben új aspektusokat kínál a fordítások értékeléséhez, illetve a fordítói kompetencia el-sajátításához, a fordítás tudományát két alkalmazott nyelvészeti diszciplína – a metainformációs kutatások és a gender-lingvisztika – szempontjaival gazdagítja. Munkáját elsősorban fordításelméleti kérdésekkel foglalkozó szakembereknek, gyakorló fordítóknak, nyelvtanároknak, valamint a szóban forgó szakterület iránt érdeklődő egyetemi hallgatóknak ajánlom, de a fordítás problémáit figyelem-mel kísérő más szakemberek s nem utolsó sorban laikusok is meríthetnek belőle újabb, alaposabb ismereteket.

Simigné Fenyő Sarolta: *A fordítás mint közvetítés.*

Miskolc: Stúdium Rendezvények és Nyelvtanfolyamok 2006, 187 p.

ISBN 963-06-1489-8

## Az igeaspektus mint sajátos szláv igei kategória

Lőrincz Julianna

A funkcionális szemléletű aspektológia két nemzetközi hírű szlavista professzora, Krékits József (Szegedi Egyetem) és Jászay László (ELTE) könyve a szláv igeaspektusok szemantikai, pragmatikai és szintaktikai szerkezetének leírását kutatja, és kutatásaik eredményeit mutatja be.

A funkcionális nyelvszemlélet a Prágai Nyelvész kör fonológiai kutatásaival indult. A 20. század első harmadában a szentpétervári Alexandr Bondarko a funkcionális szemantikai mezőkben a centrum-periféria elve alapján tette leírhatóvá a különböző szűkebb és tágabb igei kategóriákat. Az egyes nyelvi elemek funkcionális szemantikai mezőjének centrumában helyezkednek el a grammatikai kategóriák prototipikus kifejezőeszközei, a közelebbi és a távolabbi perifériáin a lexikai és a pragmatikai kifejezőeszközök. A prototipikus nyelvi kifejezőeszközök mint invariánsok hordozzák az egész kategória lényegét, a perifériákon lévő nyelvi kifejezések pedig variánsai a centrumban lévő invariánsnak.

A könyv első részében Krékits József a Bondarko által vizsgált igeaspektus négy alapkérdését elemzi:

1. Az igeák akcióminőségét rögzítő cselekvésmódok összefüggéseit,
2. a cselekvésmódok oppozícióját,
3. az akcióminőségek metszéspontjainak kereszteződését,
4. az egyes konkrét akcióminőségek egyszemléletűségének defektivitásának), valamint párképzésének okait vizsgálja. A négy kérdés szervesen kapcsolódik egymáshoz.

Ha a különböző természetes nyelveket az igeaspektusok kifejezésének szempontjából vizsgáljuk, két alaptípust különböztetünk meg:

1. Aspektusnyelveket, amelyekben az aspektuskategória morfológiai eszközökkel fejeződik ki. Például az orosz és a szlovák nyelvben ige kötővel vagy képzővel: *пришел, осматривал*.
2. Nem aspektusnyelvek, amelyek az igeaspektust lexikai és/vagy szintaktikai, valamint pragmatikai eszközök segítségével fejezik ki. Pl. a magyar nyelvben: *Mária tegnap írta a levelet*.

Az orosz nyelvészeti szakirodalmi adatok alapján egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy az igei jelentések meghatározásában a csak morfológiai jegyek nem elégségesek. Szükség van az igei kontextus szemantikai jelentésének vizsgálatára is. Krékits József így ír ezzel kapcsolatban: „Kutatómunkám során meggyőződhettem arról, hogy az élő nyelvhasználatban a belső és külső tényezőktől, az igekötő és a motiváló ige jelentésétől, a szöveggörnyezettől és a szituációtól vagy a cselekvések emocionális értékelésétől függően megváltozhat egy és ugyanazon ige akcióminősége” (Krékits 2008, 9).

Krékits a temporatív-iteratív és a kvantitatív-terminatív igék jelentésfunkcióit vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy az egyes akcióminőségek (cselekvésmódok) között a határok nem élesek, mozgékonyak, a kontextus morfológiai, szintaktika és pragmatika jelentései kölcsönhatásának eredményeképpen gyakran áthajlanak egymásba.

Korábban már A. V. Bondarko is részletesen kifejtette, hogy az aspektualitás nem azonos az aspektus morfológiai kategóriával, hanem a grammatikain kívül a lexikai és szintaktikai összetevőket is magában foglalja. Az aspektualitás Bondarko szerint funkcionális-szemantikai kategória, amelynek három fontos összetevője különíthető el:

1. A morfológiai mag az aspektus grammatikai kategóriája, amely invariánsnak tekinthető, azaz a szintagmatikai (egyedi, specifikus) jelentések absztrakciója,
2. Az aspektualitás lexikai összetevői. Ilyen például a terminativitás/aterminativitás lexikai-grammatikai kategóriája, amely a különböző cselekvésmódokat (akcióminőségeket) fogja össze. Például: az ige belső lexikai és grammatikai jelentéseit befolyásoló igefüggvények (a cselekvés korlátozói): *часто* 'gyakran', *вдруг* 'hirtelen' написать письмо 'megírja a levelet'
3. A harmadik összetevő a mondat más igei cselekvéseivel összefüggő relatív időviszonyok: előidejűség, egyidejűség, utóidejűség, azaz az aspektualitás szintaktikai komponensei.

„Csak az aspektualitás kategóriája képezheti alapját két olyan különböző rendszerű nyelv összevetésének, mint az orosz és a magyar nyelv” (Krékits 2008, 10). Az aspektualitásnak a fordításban is nagy szerepe van. Például Németh László is rámutat arra, hogy a magyar nyelvben is sok aspektualitást kifejező eszköz és mód van. Ez a területe a magyar igei akcióminőségnek azonban még kidolgozatlan. Sok még a megoldásra váró szemantikai, szintaktikai és pragmatikai feladat. Ebben segíthet a szláv akcióminőségek összevetése a magyarral.

A könyv első részében Krékits József részletesen foglalkozik a szláv igék aktuális és potenciális jelentéseinek leírásával. A szerző kitér arra is, hogy a nyelvészeti szakirodalomban a jelentéstípusok elkülönítése változatos képet mutat. Három alapvető irányzat alakult ki:

1. az autonomisták – csak a kontextustól független szójelentést ismerik el,
2. a kontextualisták – a kontextusbeli jelentést kutatják,
3. a szótári és kontextuális jelentést szétválasztó irányzat.

Krékits József a különböző jelentések leírását a sajátos akcióminőségű igék részletes vizsgálatával folytatja. A könyv általa írt első nagy részében a következő akcióminőségeket elemzi részletesen, bőséges példákkal alátámasztva elméleti fejtegetéseit:

1. kezdő igék,
2. finitív igék,
3. delimitív igék,
4. perduratív igék,
5. perfektív akcióminőségek,
6. A temporatív-terminatív igékből képzett akcióminőségek.

Végzetül Krékits összegzi az igei cselekvésmódok összefüggéseit, a cselekvésmódok oppozícióit, valamint az egyes akcióminőségek lexikai jelentéseiben keletkező metszéspontokat. Az akcióminőségek elválasztása az aspektusoktól, és az egyes igéken belül az egyik akcióminőség elválasztása egy másiktól nagyon fontos az aspektualitás leírásában és kutatásában. A szláv igeaspektuson belül a szerző nagyon fontosnak tartja a szintaktikai megközelítést, „mert még a morfológiát is a „megmerevedett szintaxis” („erstarrte Sytax”) egyik megnyilvánulási formájának tartjuk. Papp Ferencsel valljuk, hogy a szemléletkategória a morfológiai ismérvek mellett a „széles értelemben vett szintaktikai eszközökkel jut kifejezésre” (idézi Krékits 2008, 155). A kieferi aspektuskutatás a mondatszemantikától (a szintaxistól) a szemantikához közelít, a szláv igeaspektus pedig a szemantikától a szintaxishoz.

A könyv második részét Jászay László, az ELTE Orosz Nyelvi és Irodalmi Tan-  
székének tanszékvezető professzora írta. A szerző bevezető fejezetében a szláv igeaspektus általános jellemzését adja. Az igeaspektust mint szláv nyelvi jelenséget írja le, valamint az egyes szláv nyelvekben történő kifejezését, használatát. Jászay László elemzi a szláv igeaspektus (VID) sajátosságait. Az igeaspektus jellemzően szláv sajátossága a kategória következetes formalizáltsága, kötelező és rendszerszerű kifejezés módja, amely az ige valamennyi grammatikai alakját

átfogja. A kategória eredete azonban tisztázatlan. A kutatók egy része indoeurópai örökségként, más része belső szláv képződményként értelmezi. A magyar szlavisztikai szakirodalomban Pátrai Péter ad részletes összefoglaló képet a kérdéskörrel.

Az igeaspektus a mai szláv nyelvekben lényeges közös vonásokat mutat, amelyek nyelvenként vagy nyelvcsopontonként (keleti, nyugati, déli szláv nyelvek) formai és funkcionális különbségekben differenciálódnak. A VID egyrészt minden szláv nyelvre érvényes „invariáns”, ún. minimális modell, másrészt az egyes szláv nyelvek aspektuális sajátosságokkal is rendelkeznek, ebből adódnak a különbségeik is. A szláv nyelveknek az aspektusra jellemző három alapvető közös vonása van:

1. „...a folyamatos (imperpektív) és a befejezett (perfektív) igék nagyfokú funkcionális hasonlósága,
2. a prefixációnak a perfektiválásban és a szuffixációnak az imperpektiválásban megnyilvánuló grammatikai következménye, a szemléletpárok azonos elvű képzése,
3. az igéknek az a tulajdonsága, hogy ugyanazon morfémákkal (esetenként prefixumokkal és szuffixumokkal együtt) a cselekvés időbeli lefolyásának jellegét nagyszámú s részben hasonló képzésű és jelentéstípusú akcióminőség formájában árnyaltan képes kifejezni” (Jászay 2008, 160).

A szláv nyelvekben a szűkebb értelemben vett VID, az aspektusbeli oppozíció és az akcióminőség, amely az aspektuális mellékjelentések kategóriája, egységes rendszert alkot. Ahhoz, hogy a konkrét kommunikációs helyzetekben bármelyik szláv ige aspektusformáját ki tudjuk választani, a két szemléleti alaknak, a folyamatosnak és a befejezettnek az egyes szláv nyelvekben sok szempontból azonos funkciójúaknak kell lenniük. Ez a funkcionális azonosság a következő alapformákban nyilvánulhat meg:

1. Ha a cselekvés lefolyását fejezi csak ki, folyamatos az ige. **Például:** *Он читает.*
2. Ugyancsak folyamatos az infinitívus bármely fázisige mellett (kezd, folytat, befejez stb.). **Például:** *Он начал читать.*
3. Befejezett az ige, ha a cselekvést mint konkrét tény, lezárt egységet fejezi ki.
4. A szláv aspektus közös vonása még, hogy az ellentétes alapjelentéseken túl más funkcionális változatokban is mindegyik szláv nyelvben megfigyelhető a folyamatos és a befejezett igék bizonyos mértékű kiegyenlített-sége. Ez az estek többségében a perfektív igének az imperpektívvel való helyettesíthetőségét jelenti. Ugyanakkor a közös tartalmi sajátosság

ellentétes szemszögből is megragadható, „... ha a mindenkor szűkebb jelentéskörű (szemantikailag meghatározott) befejezett ige oldaláról jellemezzük az aspektus használatát. Ebben az esetben a közös szláv sajátosság így foglalható össze: a befejezett igék a folyamatos igékkel ellentétben meg vannak fosztva a jelen idő alapjelentésétől, továbbá nem képesek kapcsolódni fázisigékkel, illetve a határozószók bizonyos szemantikai osztályával és egyéb határozói típusú szószerkezetekkel” (Jászay 2008, 161).

A területileg különböző szláv nyelvek számos grammatikai jellemzőjükben funkcionális differenciálódást mutatnak. Ez jellemző a szláv igeaspektusokra is. Ilyen eltérés például az, hogy nem minden szláv nyelvben párosak az igék – imperfektív/perfektív –, így egy-egy igepárnak más szláv nyelvben csak folyamatos vagy csak befejezett, vagy kettős szemléletű ige felel meg. De az is megfigyelhető, hogy az egyik szláv nyelvben valamely igekötővel képzett párnak szuffixális pár felel meg.

Jászay László felsorolja azokat a legfőbb pontokat, amelyekben az egyes szláv nyelvekben az igeaspektus szempontjából azonosságok vagy különbségek vannak. Nézzünk meg ezek közül néhányat!

A nyugati szláv nyelvekben a tagadás a cselekvés elmaradására – a cselekvéshatár aktualizálódásának hiányára is utalva – megszünteti a befejezett szemlélet összeférhetetlenségét az időtartamot jelölő határozószókkal. Például: cseh *dlouho* 'sokáig', *cely týden* 'egész héten' stb. Az orosz aspektuskategória ezen a téren szigorúbb.

### Például:

*Promiň, že jsem ti tak dlouho nenapsala, neodpověděla.* (cseh)

*Извини, что я тебе так долго не написала, не отвечала.* (orosz)

1. A perfektív cselekvések többsége a szituáció megváltozásával is jár. A szlávnyelvek többségében a befejezett ige használati szituációja szabaddabb, mint a jóval kötöttebb orosz nyelvben.
2. A keleti és a nyugati szláv nyelvekben kötelező a befejezett ige használata eredménytárgy mellett. **Például orosz:**

*Он выпил чашку воды.* (orosz)

*Vypil sklenici vody.* (cseh)

A szláv nyelvekben továbbá az ismétlődő cselekvéseknek alapvetően három kifejezési formájuk van:

1. folyamatos igealakokkal,
2. befejezett igealakokkal,
3. iteratívumokkal (imperfektív, pár nélküli igékkel, amelyek rendszeresen végbemenő, általában a régmúlthoz kötődő múlt idejű ismétlődő cselekvést fejeznek ki).



Az iteratívumok kiterjedt igei osztályt alkotnak a szlovák és a cseh nyelvben is. A lengyelben korlátozottabb, az oroszban pedig csak ún. rész kategóriának minősülnek.

Jászay László a könyv további fejezeteiben azokról a különbségekről szól, amelyek a szláv aspektushasználatban mutatkoznak. Nézzünk most ezek közül néhányat!

Általános tényközlő jelentésben a múlt idejű kérdőszavas kérdőmondatok használata az oroszban mind folyamatos, mind pedig befejezett aspektusban lehetséges.

### Például:

*Кто это вам красил/покрасил?* (orosz)

*Kdo vám maloval/vymaloval ten pokoj?* (cseh)

A nyugati szláv nyelvekben a nem kívánatos, véletlenszerű cselekvés kifejezésére a befejezett ige, az oroszban a folyamatos ige használata a normatív:

**Stratil** si niekedy dáždnik? (szlovák)

**Ztratil** ji někdy děstník? (cseh)

*Ты когда-нибудь терял зонтик?* (orosz)

Az egymás után következő cselekvések láncolatában kiemelhető egy vagy több cselekvés: az, amelyet a megfigyelés idejében szinkronban szemlélünk. A kiemelendő cselekvés folyamatos szemléletű a cselekvésláncolatban:

*Oblôčik sa zas otvoril a okáň volal:* „Hej, mládenček, pomôž mi!” (Rozprávky) (szlovák)

*Окошко вновь открылось, и глазастик закричал* (szó szerint «**кричал**»): «Эй, паренек, помоги мне!» (orosz)

Az igeaspektusok használatát összegezve a különböző szláv nyelvekben a szerző a következőket állapítja meg: „...az igeaspektus mint interpretációs kategória jelentős mértékben a cselekvés szubjektív látásmódját is lehetővé teszi, ennek ellenére a cselekvés lefolyásának jellemzésekor (interpretálásakor) nem minden esetben és – ami lényeges – nyelvenként (nyelvcsoportonként) nem azonos mértékben alkalmazható a beszélő szándékától függő nézőpont szabad megválasztására” (Jászay 2008, 175).

A könyv további fejezeteiben a szerző az orosz aspektusviszonyok leírására vállalkozott. A legfontosabb fejezetei a következők:

- Az aspektusviszonyok morfológiája az oroszban
- A páros igék képzésének és lexikai azonosságának összefüggései
- A szemlélet és az ige jelentésének kapcsolata
- Az aspektuskorrelációk funkcionális sajátosságai

A könyv mind elméleti, mind pedig gyakorlati nyelvtanítás szempontjából igen alapos és hasznos, a két szerző elmélyült kutatásainak eredményeire épülő szakmunka. Krékits József és Jászay László sok gyakorlati példával alátámasztva elemzi az igeaspektus grammatikai, lexikai és pragmatikai jelentéseit és funkcióit a nyelvhasználat különböző területein. Mindazon kutatók, tanárok és diákok figyelmébe ajánlom a könyvet, akik a szláv igeaspektus elméleti és gyakorlati ismérvei iránt érdeklődnek. Egyetemi tankönyvnek is kiváló a munka bármely szláv szakos hallgató számára.

Krékits József – Jászay László: *Szláv igeaspektus, különös tekintettel az orosz nyelvre.*  
Budapest: Akadémiai Kiadó 2008, 341 p. ISBN 978 963 05 86542

## Megemlékezés a genetika és az evolúció korai képviselőiről

*Nagy Melinda*

A 2009-es év, a Darwin év, az evolúció eszméjének jegyében telt. Számtalan előadást, konferenciát, kiállítást és egyéb rendezvényt, kiadványt szenteltek a megemlékezésnek. Újra fellángoltak a szunnyadó viták, hallhattunk érveket mellette és ellene, szót emeltek elismert tudósok, elhangzottak szakmai és polgári szervezetek képviselőinek álláspontjai, és szót kértek magánemberek is, mert az evolúció kérdése olyan téma, melyről mindenkinek van véleménye – függetlenül attól, hogy „hozzáértő” az illető, avagy laikus.

A tapasztalatok szerint az „evolúciós elmélet” megnevezés a laikusokban sokszor azt a téves nézetet evokálja, hogy ez még nincs bizonyítva, mivel a mindennapi gondolkodásban az elmélet a bizonyosság hierarchájában valahol a „feltételezés” és a „törvény” között helyezkedik el. A tudomány azonban nem ilyen értelemben használja az elmélet kifejezést: a tudományos elmélet a természet jelenségeinek bizonyított magyarázatát jelenti, amely tényeket, törvényeket, következtetéseket és ellenőrzött hipotéziseket egyesít magában. Nem a megerősítések mennyisége változtatja az elméletet törvénné (Dulai 2003). Amikor tehát evolúciós elmületről, vagy a relativitás elmületeről van szó, akkor nem ezek elfogadottságának mértékét fejezi ki a megnevezés.

A Darwin által fölfedezett biológiai jelenség esetében ma már szó sincs bizonytalanságról. Az evolúció létezése és működése épp olyan evidencia, mint a növények fotoszintézise, vagy az emberi szervezetben az idegi szabályzás mellett működő hormonális szabályzás létezése. Tudásunk azonban még bővíthető a témában, ezért a Darwin-év rendezvényeihez kapcsolódva a Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi és Pécsi Területi Bizottsága, a Pannon Egyetem Georgikon Kar Növénytudományi és Biotechnológiai Tanszéke, a „Festetics Imre” Ökológiai és Evolúció-genetikai Laboratórium, a Helikon Kastélymúzeum, a komáromi Selye János Egyetem, a „Beythe István” Történeti Természetismereti Társaság és a Nemzetközi Clusius-kutató Társaság (Internationale Clusius-Forschungsgesellschaft) közösen rendezte meg „Az evolúció kultúrája és a kultúra evolúciója” mottó jegyében a *Festetics Imre (1819) & Charles Darwin (1859) emlékelőadásokat*.

A konferencia *A fajok eredete* 150. és a *Természet Genetikai Törvényei* megjelenésének 190. évfordulójára került megrendezésre 2009. november 24-én, Keszthelyen. Az előadások a Pannon Egyetem Georgikon Kar Növénytudományi és Biotechnológiai Tanszékén (Keszthely, Festetics út 7.) hangzottak el, a munkaértekezletre pedig a Helikon Kastélymúzeum tárgyalótermében került sor.

A rendezvényen az alábbi előadások hangzottak el magyar, angol és német nyelven:

- Az evolúció kultúrája és a kultúra evolúciója (Szabó T. A., Magyarország)
- A termesztett növények evolúciója (Hammer K., Németország)
- A Magyar Kultúrfióra: 5000 év 50-ben? (Heszky L., Turcsányi G., Szabó T. A., Magyarország)
- Növények házasítása – az első tünetektől a végleges együttélésig (Hammer K., Németország)
- A gyomnövények elleni molekuláris-genetikai védekezés lehetőségei és korlátai (Taller J., Magyarország)
- Biotechnológia, etika és evolúció (Alföldi Z., Magyarország)
- A darwini szemlélet a Selye János Egyetem nem biológus hallgatói körében (Nagy M., Szlovákia)
- A *Solanum* nemzetség evolúció-genetikai és kultúrevolúciós sajátosságai – hálózatos evolúció mintázat (Poczai P., J. Hywönen, Taller J., Szabó I., H. Szőnyi É., Magyarország)
- Organikus, azaz evolúciós nemesítés – új alapelv az őszi búza nemesítésében (Hoffmann B., Magyarország)
- A kultúr-rózsák (kulturális) evolúciója – Esettanulmány (Géczi J., Magyarország)
- A „Lovászpatonai” rozs tájfajta figyelemre méltó tulajdonságai és genetikai értéke nemzetközi kitekintéssel (Alföldi Z., Magyarország)

A konferencia résztvevői megtekintették a Pannon Egyetem Georgikon Karának növénykertjét, ahol tájékoztatást kaptak a folyó kísérletekről. A rendezvény helyi nemesítésű burgonya- és borkóstoló színesítette.

A Kastélymúzeumban rendezett munkamegbeszélés előzményeként pedig megtekintették a kastély könyvtárában Darwin műveinek eredeti kiadásait, és számos más jelentős művet – többek között eredeti korai botanikai atlaszokat, és a Festetics hagyaték korai magyarországi haszonállat-nemesítést ábrázoló olajfestményeit.

Míg Charles Darwin *A fajok eredete* című művét mindenki ismeri, addig a konferencia másik megemlékeztetjének 1819-ben megjelent, a *Természet Genetikai Törvényei* című munkáját ehhez képest az ismeretlenség homálya fedi itthon és külföldön egyaránt. Pedig ez a mű egyben bizonyítéka annak, hogy a „genetika”



A Helikon Kastélymúzeum, **Keszthely**

szót nem a brit Bateson (Mendel követője) használta először 1905-ben, hanem már abban a szakmai környezetben megjelent, mely Mendel munkásságát előkészítette. Festetics Imre gróf (a keszthelyi agrárfelsőoktatást megalapító Festetics György öccse) a morvaországi Brünnben (Brno) német nyelven kiadott fent említett munkájában egy merinói juh-beltenyészetről folyó vita kapcsán jutott arra a következtetésre, hogy a „természet élettani törvényszerűségei” nem irányítói, hanem végrehajtói az öröklődésnek. Ha pedig nem az élettani törvényszerűségek, akkor valami más a meghatározó – ezt nevezte el a „természet genetikai törvényei”-nek. Bár ő maga a kísérleteiben nem alkalmazta, de üdvözölte a matematikai módszerek bevezetését is ezen „genetikai törvények” kutatásába. Festetics gondolatai Nestler és Napp révén jutottak el a fiatal Mendelhez (Szabó T. 2009), s hogy Mendel ezekkel a módszerekkel felfedezte I., II. és III. törvényét, az már köztudott tény. Az is tény viszont, hogy Festetics Imre közel fél évszázaddal Mendel (1865), és negyven évvel Darwin (1859) szemléletváltó munkáinak megjelenése előtt elsőként vezette be a genetika fogalmát, s remélhetőleg ezzel a konferenciával is sikerült kicsit hozzájárulni ahhoz, hogy a genetika egyetemes történetében Festetics neve méltó helyére kerüljön.

## Irodalom

### Dulai Alfréd

2003 Evolúciós kérdezz-felelek. *Természet Világa* 134/2. <http://www.termeszetvilaga.hu/tv2003/tv0302/evolucionio.html>

### Szabó T. Attila

2009 „Valók gráditsonkénti lépegetése” (1818) és a „Természet genetikai törvényei” (1819): a genetika, a szelekció és az evolúció fogalmának korai megjelenése Magyarországon. *Nőgyógyászati onkológia (Hungarian Journal of Gynecologic Oncology)* 14/2, 73–96. p.

## Szerzőink:

---

### **doc. Ing. Albert Sándor, CSc., Eo.Prof.**

*didaktikus, egyetemi docens*  
Selye János Egyetem, Tanárképző Kar  
Neveléstudományi Tanszék  
Bratislavská c. 3322  
SK-945 01 Komárno  
alberts@selyeuni.sk

### **Bajcsi Ildikó**

*egyetemi hallgató, 3. évf. magyar-történelem*  
Selye János Egyetem Tanárképző Kar  
Történelmi Tanszék  
Bratislavská c. 3322  
SK-945 01 Komárno  
bajcsii@freemail.hu

### **Dr. Balásné dr. Szalai Edit**

*nyelvész, főiskolai docens*  
Eszterházy Károly Főiskola  
Magyar Nyelvészeti Tanszék  
Eszterházy tér 1.  
H-3300 Eger  
balasne@ektf.hu

### **Balogh Csilla**

*etnológus, PhD. hallgató*  
G. Bethlena 34  
SK-940 01 Nové Zámky  
csillus69@hotmail.com

### **Jaskóné Gácsi Mária**

*óvodapedagógus, PhD. hallgató*  
Miskolci Egyetem  
Comenius Tanítóképző Főiskolai Kar  
H-3950 Sárospatak  
Eötvös út 3-7.  
maria.gjasi@gmail.com

### **dr. habil Küllös Imola, DSc.**

*folklorista, nyug. egyetemi docens*  
Eötvös Loránd Tudományegyetem  
Bölcsészettudományi Kar  
Folklore Tanszék  
Múzeum krt. 6–8  
H-1088 Budapest  
Kullos.imola@googlegmail.com

### **dr. habil. Lőrincz Julianna PhD.**

*nyelvész, egyetemi docens*  
Selye János Egyetem, Tanárképző Kar  
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék  
Bratislavská c. 3322  
SK-945 01 Komárno  
jel2ster@gmail.com

### **Mgr. Misad Katalin, PhD.**

*nyelvész, egyetemi adjunktus*  
Comenius Egyetem  
Bölcsészettudományi Kar  
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék  
Gondova ul. 2  
SK-818 01 Bratislava 16  
katarina.misadova@fphil.uniba.sk

### **PaeDr. Nagy Melinda, PhD.**

*antropológus, egyetemi adjunktus*  
Selye János Egyetem, Tanárképző Kar  
Neveléstudományi Tanszék  
Bratislavská c. 3322  
SK-945 01 Komárno  
nagy.melinda@selyeuni.sk

### **PaeDr. Németh Margit**

*pszichológus, egyetemi tanársegéd*  
Selye János Egyetem, Tanárképző Kar  
Neveléstudományi Tanszék  
Bratislavská c. 3322  
SK-945 01 Komárno

### **Mgr. Somogyi Éva**

*doktorandusz hallgató*  
Selye János Egyetem  
Tanárképző Kar  
Bratislavská c. 3322  
SK-945 01 Komárno  
evus@realmail.sk

**PaeDr. Stredl Terézia**

*pszichológus, egyetemi tanársegéd*  
Selye János Egyetem, Tanárképző Kar  
Óvó- és Tanítóképző Tanszék  
Bratislavská c. 3322  
SK-945 01 Komárno  
stredlt@selyeuni.sk

**Szítás Péter**

*egyetemi hallgató*  
Eötvös Loránd Tudományegyetem  
Társadalomtudományi Kar (Budapest)  
Páva utca 29/52  
SK-945 01 Komárno  
peter.szitas@gmail.com

**Dr. Tölgyesi József**

*neveléstörténész, egyetemi docens*  
Selye János Egyetem, Tanárképző Kar  
Neveléstudományi Tanszék  
Bratislavská c. 3322  
SK-945 01 Komárno  
tolgyesi.jozsef@chello.hu

**Mgr. Vajda Barnabás PhD.**

*történész, egyetemi adjunktus*  
Selye János Egyetem Tanárképző Kar  
Történelmi Tanszék  
Bratislavská c. 3322  
SK-945 01 Komárno  
vajda.barnabas@selyeuni.sk

**PaeDr. Varga Andrea**

*nyelvész, PhD. hallgató*  
SK-946 16 Holiare 25.  
vargaandrea06@gmail.com

**Varga Józsefné dr. Horváth Mária PhD.**

*nyelvész, egyetemi docens*  
Nyugat-magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Kar  
Liszt Ferenc u. 42.  
H-9022 Győr  
vargam@atif.hu



UNIVERZITA J. SELYEHO

SELYE JÁNOS EGYETEM

*Lőrincz Julianna*

NYELVI JELENTÉS  
ÉS VARIATIVITÁS  
SZEMANTIKAI ALAPISMERÉTEK

2009